

UNIVERZITA MATEJA BELA V BANSKEJ BYSTRICI
FAKULTA HUMANITNÝCH VIED
KATEDRA HISTÓRIE

OCHRANNÁ ZBROJ V STREDOVEKOM VÝTVARNOM UMENÍ NA
SLOVENSKU
„Diplomová práca“

Konzultant: Mgr. Peter Ušiak

Diplomant: Miroslav Huťka

Banská Bystrica

10. 3. 2000

Dátum zadania: 10. 11. 1998

PROTOKOL

o zadaní diplomovej práce

Miroslav Huťka

IV. ročník

história - geografia

denného štúdia

Podľa zákona č. 172/1990 Zb. o vysokých školách a následných zmien ako aj Štatútu FHV UMB o štátnych skúškach zadáva sa menovanému téma na vypracovanie diplomovej práce:

OCHRANNÁ ZBROJ V STREDOVEKOM VÝTVARNOM UMENÍ NA SLOVENSKU.

Vedúci katedry: doc.PhDr. Stanislav Matejkin Csc.

Vedúci diplomovej práce: Mgr. Ušiak Peter

ABSTRAKT

Diplomová práca má za cieľ sledovať vývoj ochranného oblečenia stredovekých bojovníkov, so všetkými svojimi špecifikami a ich reflexie v tvorbe umelcov, ktorí zdobili exteriéry, ale hlavne interiéry slovenských sakrálnych objektov. Pre potvrdenie mojich záverov pripájam náčrt európskeho vývoja ochrannej zbroje od rozpadu rímskeho impéria, približne po koniec tridsaťročnej vojny. Na tejto báze som sa pokúsil urobiť aj komparáciu. Pramenný materiál sa delil na dve skupiny: prvou bol materiál získaný priamym terénnym výskumom. No vzhľadom k rozsiahlosti témy sa mi podarilo získať len časť prameňov. Preto som sa musel spoľahnúť na druhú skupinu, a to už publikovaných materiálov. No napriek tomu zostalo ešte niekoľko lokalít odkiaľ sa mi nepodarilo získať materiály. Moja práca má prispieť k upresneniu datovania vzniku niektorých diel, pokúsiť sa uviesť približné miesto odkiaľ pochádzal daný umelec a zároveň je to aj návrh slovenskej terminológie pre pomenovanie jednotlivých častí ochrannej zbroje, ktorá patrí do širšieho okruhu kultúry odievania, vzhľadom na to, že doteraz u nás takáto terminológia neexistuje.

OBSAH

ZOZNAM OBRÁZKOV	6
ZOZNAM SKRATIEK	9
ÚVOD	11
Poznámky	16
1. VÝVOJ OCHRANNEJ ZBROJE	17
Poznámky	36
2. REGIONÁLNE ZVLÁŠTNOSTI	42
2.1. Taliansko	42
2.2. Nemecko	44
2.3. Francúzsko	45
2.4. Anglicko a Pyrenejský polostrov	46
2.5. Uhorsko	46
Poznámky	48
3. OCHRANNÁ ZBROJ V NÁSTENNEJ MAĽBE	50
3.1. Úvod	50
3.2. Zoznam a popis lokalít	51
3.3. Záver	63
Poznámky	64
4. OCHRANNÁ ZBROJ V TABUĽOVEJ MAĽBE	67
4.1. Úvod	67
4.2. Zoznam a popis lokalít	68
4.3. Záver	74
5. OCHRANNÁ ZBROJ V STREDOVEKOM SOCHÁRSTVE	77
5.1. Úvod	77
5.2. Zoznam a popis lokalít	78
5.3. Záver	92
Poznámky	93
ZÁVER	96
Poznámky	101
ZHRNUTIE	102
SUMMARY	103

RESUME	103
ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	104
OBRAZOVÁ PRÍLOHA	109
VECNÝ REGISTER	122
MENNÝ REGISTER	124
MIESTNY REGISTER	125

ZOZNAM OBRÁZKOV

Obrázky v texte

1. Ochranná zbroj vyrobená v Miláne Thomassom da Missaglio, okolo r. 1450, W.S.W.: 1. Armet; 2. Hák; 3. Zbrojná taška; 4. Stehenný plech; 5. Nákolenica (jabĺčko); 6. Sára; 7. Plechová topánka (sabatón); 8. Horný uzáver; 9. Vizír (typu vrabčí zobák); 10. Plechová brada; 11. Plechový obojok - nákrčník (žoržet); 12. Ľavé krídlo; 13. Predný plech kyrisu; 14. Listovec na myške (nálaketniku); 15. Plech predlaktia (bývalá kôrka); 16. Štvorčlánková plechová sukňa; 17. Palcové plechové rukavice; 18. Spodná krúžková košeľa; 19. Tylový štítok; 20. Zadný plech kyrisu; 21. Zadná časť plechovej sukne.
2. Karolínsky ťažký jazdec, 2. pol. 9. storočia, spracované z miniatúry zo zlatého žaltára svätohavelského, (podľa: Žygulski, 1975, s. 40.)
3. Bojová scéna na tapisérii z Bayeux, medzi r. 1066-82, (podľa: O' Neill, 1993, s. 51.).
4. Rytiersky spôsob boja, líniová formácia (šík), 11. storočie, (podľa: Dangel, 1984, s. 25.).
5. Porazený odovzdáva zbroj, 12. storočie, (podľa: Klučina, 1983, s. 86.).
6. Bojové oblečenie, 1. pol. 12. storočia, múz. v Glasgowe, (podľa: Žygulski, 1975, s. 40.).
7. Súboj, zaujímavé sú ranné formy hrncovej prilby, okolo r. 1200, Trier Jungfrauen Spiegel, Kestner Museum, Hanover, (podľa: Blair, 1958, s. 21.).
8. Niektoré typy prilieb, 10.-13. storočie, (podľa: Žygulski, 1975, s. 34.): a. Prilby sv. Václava, 10. storočie, katedrála sv. Víta, Praha; b. -Normandská prilba nájdená v Olomouci, 10. storočie, W.S.W.; - c. prilby z miniatúry *Hortus Deliciarum*, okolo r. 1180; - d. prilba z krúžkového pletiva, zdvojujúca ochranu hlavy, okolo r. 1280.
9. Skladanie lenného sľubu, kombinovaná zbroj, krúžková košeľa a nohavice, doplnené koženými pančuchami, spevnenými kovovými plieškami, pol. 13. storočia, (podľa: Klučina a i., 1995, s. 34.).
10. Bitka pri Miláne Henricha VII., pred pol. 14. storočia, Balduineum I., Landeshauptarchiv, Kkoblenz, (podľa: Spěváček, 1994.).
11. Uzavretá prilba, (podľa: Žygulski, 1975, s. 35.): a. prilba hrncová, medzi r. 1230-1240, zo západnej fasády katedrály vo Walese; - b. Prilba hrncová, nájdená v Pomoransku, druhá pol. 13. storočia, Formerly Zeutghaus, Berlín; - c. prilba vedrová, z náhrobku Čierneho princa, okolo r. 1376, Canterburská katedrála; - d. vedrová prilba s klenotom rodiny Pranck, okolo r. 1350, W.S.W.
12. Bojové oblečenie rytiera z prelomu 14. - 15. storočia, kyris je potiahnutý kožou, (podľa: Wágner a i.: 1956, časť II, tab. 56.).
13. Ochranná zbroj z rokov 1380-1400, predný plech zložený z pásov, vizír typu psí nos a plášťik (aventail), (podľa: Blair a i.: 1982, s. 126.).
14. Niektoré typy prilieb z 14-16 storočia, (podľa: Blair, 1958, s. 195, 203.): a. šľapa s pohyblivým nánosnikom a plášťik (aventail), okolo r. 1350, rekonštrukcia podľa náhrobku v katedrále vo Freiburgu; - b. Šľapa s vizírom ranného typu (nam. *Klappvisier*), okolo r. 1370, Valeria Musée, Sion (Švajčiarsko); - c. šľapa s vizírom typu psí nos, Nemecko, okolo r. 1380, Vest Coburg; - d. šľapa (bascinet) s vizírom typu psí nos, Miláno, okolo r. 1380, Z.Z.Ch.; - e. armet, Innsbruck, okolo r. 1505, T.L.A.
15. Kompletná zbroj (plechová aj krúžková), sev. Taliansko, medzi 1400-1415, M. M., (podľa: Blair a i., 1982, s. 25.).
16. Talianska zbroj, obraz Pipa Spana z Ozory od Andrea del Castagno z roku 1430, (podľa: Wágner a i., časť II, tab. 57.).
17. Zbroj Róberta da San Severino, vyrobená Giovanim Pietrom da Carnago a Antonom Missagli, okolo r. 1480, W.S.W., (podľa: Blair a i., 1982, s. 26.).
18. Typy prilieb z 15. storočia, (podľa: Žygulski, 1975, s. 102.): a. lebka, vykopaná v Londýne, 15. storočie, kolekcia H. G. Keasbyho, London; - b. Barbuta typu *Korintka*, Miláno, okolo r. 1470, M.M.; - c. taliansky šalier tzv. *celata*, koniec 15. storočia, Museo Civico, Brescia; - d. šalier tzv. *celata*, Miláno, okolo r. 1490, W.C. L.; - e. šalier (nem. *Schaller*), asi výrobok Lorenza Helmschmieda z Ausburgu, cca 1480, kolekcia R. T. Gwynna, Epsom; - f. Železný klobúk s plechovou bradou, Innsbruck, okolo r. 1460, Z.Z.Ch.
19. Gotická zbroj, asi taliansky výrobok, 80. r. 15. storočia, (podľa: Dangel, 1984, obr. VI.).
20. Zadná strana gotickej zbroje arcivojvodu Žigmunda Tirolského, vyrobil Lorenz Helmschmied z Ausburgu, okolo r. 1485, W.S.W., (podľa: Blair a i., 1982, s. 27.).
21. Maximiliánovská zbroj vojvodu Ulricha z Wurttembergu, vyrobená Wilhelmom z Wormsu v Norimbergu, okolo r. 1525, W.S.W., (podľa: Blair a i., 1982, s. 28.).
22. Golierové prilby, (podľa: Blair, 1958, s. 205.): a. uzavretá prilba s vizírom typu *Tadenkopf* alebo *Savoyard*, S. Taliansko, okolo 1600, T.L.A.; - b. Kyrisnícka prilba, J. Nemecko, okolo r. 1620, T.L.A.; - c. uzavretá prilba, Francúzsko, okolo r. 1640, T.L.A.

23. Diamantová zbroj typu *corselet* F. Máriu I. della Roveru vojvodu z Urína, okolo r. 1515. M.N.B.F.(podľa: Blair a i.,1982, s. 206.)
24. Zbroj Sira Jakuba Scudamora, Greenwich, okolo r. 1580-85.M.M.(podľa: Blair a i.,1982, s. 28.).
25. Kyrísnická zbroj (trojštvrťová), Dona Diega Felipa de Guzmána, S. Taliansko, okolo r. 1627, Arméria Reala, Turin.
26. Útočné prilby, (podľa: Žygulsky, 1978, s. 149, 150, 215.): a. železný klobúk pikaniersky, tzv. *kapalin*, Fr., okolo r. 1630, W.C.L.; - b. Šišiak, Nemecko, okolo r. 1630, T.L.A.; - c. šišiak typu *papenheimer*, Nemecko, medzi r. 1640-50,T.L.A.; - d. šišiak západoeurópskeho typu, Ausburg, 2. Pol. 16. Storočia, W.C.L.; - e. hrebeňový morion, Tal., kon. 16. storočia, W.C.L.; - f. Hruškový morion, Tal., medzi r.1550-60, kolekcia Odescalchich, Roma.
27. Henrich VII. tiahne na Bresciu, pred pol. 14. Storočia, Balduineum I., Landeshauptarchiv, Kkoblenz, (podľa: Spěvácěk, 1994.).
28. Sv. Juraj z Pisanelovho obrazu Madony, okolo r. 1437, (podľa: Wagner a i., časť II, tab. 57.).
29. Rytiersky turnaj, okolo r. 1330, Manesse Codex Universitätsbibliothek, Heidelberg, (podľa: Šindelář, 1994.).
30. Postava z náhrobku markgrófa Rudolfa III.(+1428), (podľa: Wagner a i., 1956, časť II, tab. 56.)
31. Francúzsky rytier z konca 14. Storočia, (podľa Wagner a i., 1956, časť II, tab. 53.).
32. Kráľ Henrich V. v plej zbroji, S. Taliansko, 1410-20, (podľa: Wagne a i., 1956, časť II, tab. 57.).
33. Bitka uhorského vojska (v ľavo) v typickej zostave - vpredu ťažká jazda a v zadu ľahká (lukostrelci), (podľa: Dangl, 1984, obr. III.).
34. Uhorská zbroj a zbrane (podľa: Žygulski, 1975, s. 176.): a. uhorský husár, podľa miniatúry Ž. Wohlhuttera, 16. storočie, K.M.W.; - b. Šišiak (papenheimer) kniežata Karola Lotrinského, 16. storočia, K.M.W.; - c. šišiak, 16. storočie, M.N.M.B.; - d. šabl'a Karola Veľkého, 7. storočie, K.M.W.; - e. šabl'a typu *bátorovka*, 15-16. Storočie, M.N.M.B.; - f. palaš, 17. Storočie, Batthyány Gyujtemény, Kormend.

Obrazová príloha

- OP.1.** Otláčok pečate Boleslava V. Cudného (1243-78), Spišské Podhradie, foto M. Huťka.
- OP.2.** Sv. Ladislav na koni v kompletnej krúzkovej zbroji s nákolenicou (jabĺčkom), nástenná maľba, V. Lomnica, okolo r. 1330, foto M. Huťka.
- OP.3.** Boj sv. Ladislava s Kumánom, nástenná maľba, V. Lomnica, okolo r. 1330, foto M. Huťka.
- OP.4.** Spôsob strelby ľahkej jazdy z reflexného luku, nástenná maľba, V. Lomnica, okolo r. 1330, foto M. Huťka.
- OP.5.** - a. sv. Juraj, nástenná maľba, Rimavská Baňa, 70-80 r. 14. storočia; - b. sv. Juraj, nástenná maľba, Kyjatice, 70-80 r. 14. storočia, prekreslil M. Huťka.
- OP.6.** Vraždenie neviniatok, nástenná maľba, severná stena presbytéria, Poprad, 1360-70, foto M. Huťka.
- OP.7.** Sv. Juraj v boji s drakom, nástenná maľba, Čerín, koniec 14. storočia, foto M. Huťka.
- OP.8.** Sv. Štefan a sv. Imrich, južná stena lode, nástenná maľba, Čerín, zač. 15. storočia, foto M. Huťka.
- OP.9.** - a. Bojovník z nástennej maľby v Kraskove, posledná tretina 14. storočia; - b. Sv. Juraj, nástenná maľba, Hronský Beňadik, koniec 14. storočia; - c. bojovník z svätoladislavského cyklu, Liptovský Ondrej, začiatok 15. storočia; - d. sv. Ladislav, Liptovský Ondrej, začiatok 15. storočia, prekreslil M. Huťka.
- OP.10.** Nesenie kríža, nástenná maľba, Ludrová, zač. 15. storočia, (podľa: Slovensko vo farbe 1.)
- OP.11.** Zmŕtvychvstanie, nástenná maľba, Ludrová, zač. 15. storočia, (podľa: Slovensko vo farbe 1.)
- OP.12.** Nesenie kríža, nástenná maľba, Poniky, koniec 14. storočia, foto M. Huťka.
- OP.13.** Zajatie Krista, nástenná maľba, Poniky, koniec 14. storočia, foto M. Huťka.
- OP.14.** Sv. Juraj v rannej plechovej zbroji, Poniky, začiatok 15. storočia, foto M. Huťka.
- OP.15.** Svätoladislavský cyklus, kresťanské vojsko, Poniky, po r. 1450, foto M. Huťka.
- OP.16.** - a. stotník z tabule hlavného oltára z Hronského Beňadiku, 1427; - b. Vojak z Pašiového oltára z Lúčok, 60. r. 15. storočia; - c. mládenec z oltára Márie Magdalény, B. Bystrica, 70-80 r. 15. storočia; - d. vojak z hlavného oltára dómu sv. Alžbety, Košice, 1474-74, prekreslil M. Huťka.
- OP.17.** Náhrobná platňa grófa Juraja, Sv. Jur, 1469, (podľa: Homolka, 1972, obr. 1.).
- OP.18.** Sv. Imrich z chóru košického dómu sv. Alžbety, socha, 1470-80, (podľa: Čech, 1983, s.77.).
- OP.19.** Socha sv. Michal z rovnomenného oltára, Levoča, 1470-80, foto P.S.L.
- OP.20.** Postava z epitafu Imrich Zápoľského, Spišská Kapitula, 1487, foto M. Huťka.
- OP.21.** Sv. Ľudovít oblečený v gotickej zbroji, tabuľa z bočného krídla hl. oltára sv. Martina, S. Kapitula, 70-80 r. 15. storočia, foto P.S.L.
- OP.22.** Sv. Štefan a Ladislav, bočného krídla hl. oltára sv. Martina, S. Kapitula, 70-80 r. 15. storočia, foto P.S.L..
- OP.23.** Postava z náhrobnej platne Tomáša Tarczaya, Lipany, 1493, (podľa: Homolka, 1972, obr. 247.).
- OP.24.** Epitaf Štefana Zápoľského, Spišská Kapitula, 1499, foto M. Huťka.
- OP.25.** Detail epitafu Štefana Zápoľského, plastická výzdoba náplecného terčíka, foto M. Huťka.
- OP.26.** Olivová hora, muž prelieza plot v gotickej zbroji, reliéf, B. Bystrica, koniec 15. storočia, (podľa: Fiľo, s. 32.).
- OP.27.** Olivová hora, muž z zbroji naháňa sv. Lukáša, reliéf, B. Bystrica, koniec 15. storočia, (podľa: Fiľo, s. 32.).
- OP.28.** Náhrobná platňa Jána I Turzu (+ 1508), Levoča, (podľa: Chalupecký, 1991, s. 92.).
- OP.29.** Sv. Juraj a Florián, zadná strana ľavého bočného krídla oltára, Poniky, zač. 16. storočia, foto M. Huťka.
- OP.30.** Sv. Ladislav a Štefan, zadná strana pravého bočného krídla oltára, Poniky, zač. 16. storočia, foto M. Huťka.
- OP.31.** Sv. Juraj od Majstra Pavla z Levoče, Spišská Sobota, okolo r. 1510-20, (podľa: Homolka, 1972, obr. 212.).
- OP.32.** Jazdecká socha sv. Juraja z rovnomennej kaplnky od Majstra Pavla z Levoče, Levoča, 1510-20, foto P.S.L.
- OP.33.** Epitaf Alexeja I Turzu, Levoča, 1520-30, (podľa: Homolka, 1972, obr. 248.).

ZOZNAM SKRATIEK

HČ	Historický časopis
K.M.W.	Kunsthistorisches Museum, Wien
M.N.B.F.	Museo Nazionale del Bargello, Firenze
M.N.M.B.	Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
MNO	Ministerstvo národnej obrany
M.M.	Metropolitan Museum of Art, New York
OP.	Obrazová príloha
P.S.L.	Pamiatková správa, Levoča
SPN	Štátne pedagogické nakladateľstvo
T.L.A.	Tower of London Armouries
W.C.L.	Wallace Collection, London
W.S.W.	Waffensammlung, Wien
Z.Z.CH.	zbrojnica zámku Churburg

Čestné vyhlásenie

Čestne vyhlasujem, že som
diplomovú prácu vypracoval samostatne
a všetku použitú literatúru i pramene
uvádzam.

V Brusne, 10. marca 2000

.....

ÚVOD

Uhorské kráľovstvo, do ktorého patrilo dlhé obdobie aj Slovensko sa geopoliticky rozprestieralo v Karpatskom oblúku. Táto jeho poloha priamo determinovala vplyvy, ktorým toto územie podliehalo, a to ako politické, tak aj kultúrne. Územie Slovenska sa nachádzalo na hranici dvoch kultúrnych centier. Jedna oblasť zahŕňa byzantský okruh a teda kultúru východu. Z pohľadu kultúry odievania tu možno zjednodušene hovoriť o dedičstve rímskej civilizácie. Tento vplyv však nebol taký intenzívny, čo sa týka nášho územia, najmä nie v období vrcholného a neskorého stredoveku.

Oveľa silnejšie putá túto oblasť viazali k západnej civilizácii. Jej základy boli dané už kráľom Štefanom, ale možno hovoriť aj o starších koreňoch, najmä veľkomoravských, i keď vtedy ešte oblasť Slovenska lavírovala medzi západom a východom¹. Hlavný kultúrny fenomén stredoveku je spojený s náboženstvom. Kresťanstvo, hlavne to západné vtlačilo nezmazateľnú pečať do celého kultúrneho života našej stredovekej ekumény.

Ochranná zbroj je v širšom slova - zmysle súčasť kultúry odievania a tým úzko súvisí aj s celkovou kultúrnou úrovňou. Odievanie závisí od rôznych faktorov a to od kultúrnej úrovne, technologických možností, ale predovšetkým však od vkusu danej doby. Bojové oblečenie sa snažilo napodobňovať civilné, ktoré malo veľký význam pri jeho formovaní. Ochranná zbroj je dôležitá predovšetkým pre vojenské spoločnosti, kde je boj životne alebo spoločensky nevyhnutný². Človek je charakteristický rôznymi pudmi, ale hlavne pudom sebazáchovy, ktorý sa prejavuje najmä pri kritických, životu nebezpečných situáciách, ktorou vojna nepochybne je. Zbrane a zbroj však nie sú zmyslom, len prostriedkom vojny, preto sa dajú vnímať aj ako umelecké diela, o čom svedčia mnohé európske múzeá. Všeobecne však možno povedať, že výroba zbraní a zbrojí je vrcholom technológie spracovanie kovu už mnohé stáročia. Vývoj ochrannej zbroje je teda veľmi starý, no ja sa vo svojej práci obmedzím len na obdobie stredoveku³.

Ochranná zbroj teda slúži na ochranu bojovníka, pričom táto ochrana je pasívna, s výnimkou niektorých druhov štítov, ktoré môžu slúžiť aj na útočný boj, mám na mysli rôzne tvary zahrotených (trojuholníkové, kolbeny, hackenschmildy⁴, atď.) štítov.

Stredovekí výtvarníci sa vo svojich dielach snažili rôznym spôsobom zachytiť a čo možno najvernejšie zobrazit' ochranné oblečenie. Prostriedkom ich výtvarného vyjadrenia boli rôzne druhy umenia: sochárstvo, maliarstvo, a to od knižného cez

nástenné až po tabuľové. Problémov pri výtvarnej reflexii skutočnosti mal stredoveký umelec viac než dosť a vyrovnával sa s nimi rôzne vecne i časovo⁵.

Témou mojej práce je sledovanie zmien v druhu a spôsobe vojenského oblečenia a reflexie tejto zmeny vo výtvarnom prejave stredovekého umelca v sakrálnom umení na Slovensku s možnými komparáciami na širšie okolie a so zaradením do multištruktúrného európskeho kontextu⁶.

Prácu som rozdelil do dvoch častí. V prvej sa venujem vývoju ochrannej zbroje ako vyrástla na rímskych základoch s jej germánskou transformáciou do stredovekej podoby. Tento vývoj je dosť zložitý v samotných jednotlivých krajinách, ako napríklad Nemecko, Francúzsko atď. No niekedy pre určenie pôvodu umelca alebo miesta jeho dlhodobšieho pôsobenia je dôležité aspoň stručne načrtnúť niektoré charakteristické znaky pre jednotlivé oblasti.

Druhú časť možno označiť ako katalógovú. V nej som sa zameril na podrobné zozbieranie materiálu zo Slovenských sakrálnych stredovekých pamiatok, pričom výskum prináša stále nové objekty, najmä v súvislosti s objavmi nových nálezov⁷.

Práca na téme mala viacero problémov. Jedným z nich bolo, že touto tematikou, teda ochrannou zbrojou a jej reflexiou vo výtvarnom umení, sa na Slovensku nikto doposiaľ nevenoval. Len v zahraničí a pre nás dôležitých Čechách sa problematike ochrannej zbroje venoval E. Wágner, J. Durdík⁸ a novšie P. Klučina, A. Romaňák⁹. Na Slovensku sa bojovému oblečeniu, ale predovšetkým zbraniam venuje A. Ruttkay¹⁰. V roku 1992 vyšla na Slovensku kniha autorov P. Klučina a P. Pevný¹¹, v ktorej sa snažili vytvoriť Slovenskú terminológiu, no zväčša išlo len o preklady z čeština alebo o doslovné preberanie.

Moja práca môže prispieť k pomerne presnému datovaniu výtvarných diel vďaka typologickému zaradeniu, najmä pri tých, kde je presné datovanie veľmi spoľahlivé, ku čomu sa vrátim nižšie.

Naše kostoly sú bohaté na rôzne pramene kultúrneho dedičstva. Ich úroveň vôbec nezostáva za úrovňou iných európskych krajín. Veľmi pekný príklad je fenomén slovenského stredovekého vidieku v podobe dedinských kostolov, ktoré sú obzvlášť bohaté na kultúrne dedičstvo a výtvarné cítenie ľudí svojej doby. Sú často pokryté množstvom nástenných malieb, ktoré majú vysokú umeleckú úroveň a vypovedaciu schopnosť, najmä v oblasti architektúry, ale aj kultúry odievania. Množstvo námetov sa vo svojej forme časom dostávalo do istých stereotypov a klišé. Aj námety podliehali tejto tendencii. No táto šablonizácia mala svoj dobový a historický význam. Týmto

stereotypom podliehala len forma a námet, obsah, alebo lepšie povedané vecná vyplň diela sa veľmi pružne menili podľa istých zákonitostí.

Najhlavnejšou z nich je zákonitosť elitizácie, preto bojové oblečenie všetkých postáv je vždy ochrannou zbrojou špičky stredovekej spoločnosti (kráľov, vojvodov, rytierov atď.). Svätý Juraj alebo svätý Ladislav sú vždy odetí do najkrajšej a na pohľad aj najkvalitnejšej zbroje. Podľa tohoto pravidla museli teda aj maliari pružne reagovať na všetky zmeny vo vojenskom priemysle, keďže ako predpokladám tieto zmeny boli okamžite uvedené do praxe. Častým javom boli aj prejavy určitej dávky fantázie umelca, ktorá sa prejavovala síce preberaním základnej formy ochrannej zbroje, ale brnenie dostávalo niektoré zvláštne a fantastické tvary, ako napríklad šupinatý kyris atď. Nebezpečenstvom však zostáva, že mohli existovať maliari s konzervatívnym cítením a preto, možno pre svoju dobu neestetické formy ochrannej zbroje mohli odmietať a vo svojich dielach znázorňovali staršie typy. No uvažovaniu nad týmto problémom sa pokúsim vyhnúť, pre zavádzajúci účinok.

No z hore uvedeného teda implicitne vyplýva aj to, že do pozadia sa dostávala zbroj chudobnejších bojovníkov, ktorí si nemohli dovoliť zakúpiť kvalitnú bojovú zbroj a často svoje brnenia, ak nejaké mali dedili po predkoch. No nevyklúčujem ani kvalitnú zbroj u chudobnejších šľachticov, ktorá však môže mať pôvod v koristi, alebo v dare šľachtica svojmu vazalovi. Teda zbroj nižších - zemianskych vrstiev sa na nástenné maľby nedostávala. Jej absenciu možno nahradiť len teoretickým uvažovaním o dobovej móde, ako tvare bojovníkovho oblečenia s minimálnou ochranou, v podobe prilby a štítu, ako najzákladnejších foriem ochrany. V tabuľovej maľbe je situácia trochu odlišnejšia. Súvisí to s vývojom a pokrokom vo vojenstve. Do popredia sa dostávajú najmä v 15. storočí žoldnierske vojská, ktoré používali ľahšie formy ochrannej zbroje. To sa odzrkadlilo aj v maliarskom prejave, najmä v už spomínanej tabuľovej maľbe, ktorá nadobúda u nás masovejšie použitie najmä v druhej polovici 15. storočia¹².

Vo výtvarnom umení s stretávame sa množstvom pramenného materiálu, často veľmi vysokej umeleckej úrovne. Najväčšiu skupinu prameňov, s ktorou som pracoval tvorila nástenná maľba. Zahrňovala širokú škálu malieb od najstarších (Kostolany pod Trábečom) cez skupinu gemersko - malohontskú až po skupinu Krásneho slohu (Ludrová). Námety týchto malieb sa delia do niekoľkých skupín: svätoladislavský cyklus, častý je aj námet svätého Juraja, menej často sa objavuje napríklad archanjel Michal, Štefan a Imrich. Vojaci sa nachádzajú aj v cykle Ukrižovania.

Ďalšou veľkou skupinou prameňov sú tabuľové maľby. Tento zvláštny fenomén sa u nás objavuje v prvej polovici pätnásteho storočia. Tu sú námety trochu iné, pričom sa prejavuje aj väčšia pestrosť. Okrem už hore uvedených sú to aj iní svätci, ako napríklad : sv. Florián, sv. Ľudovít, sv. Eduard atď.

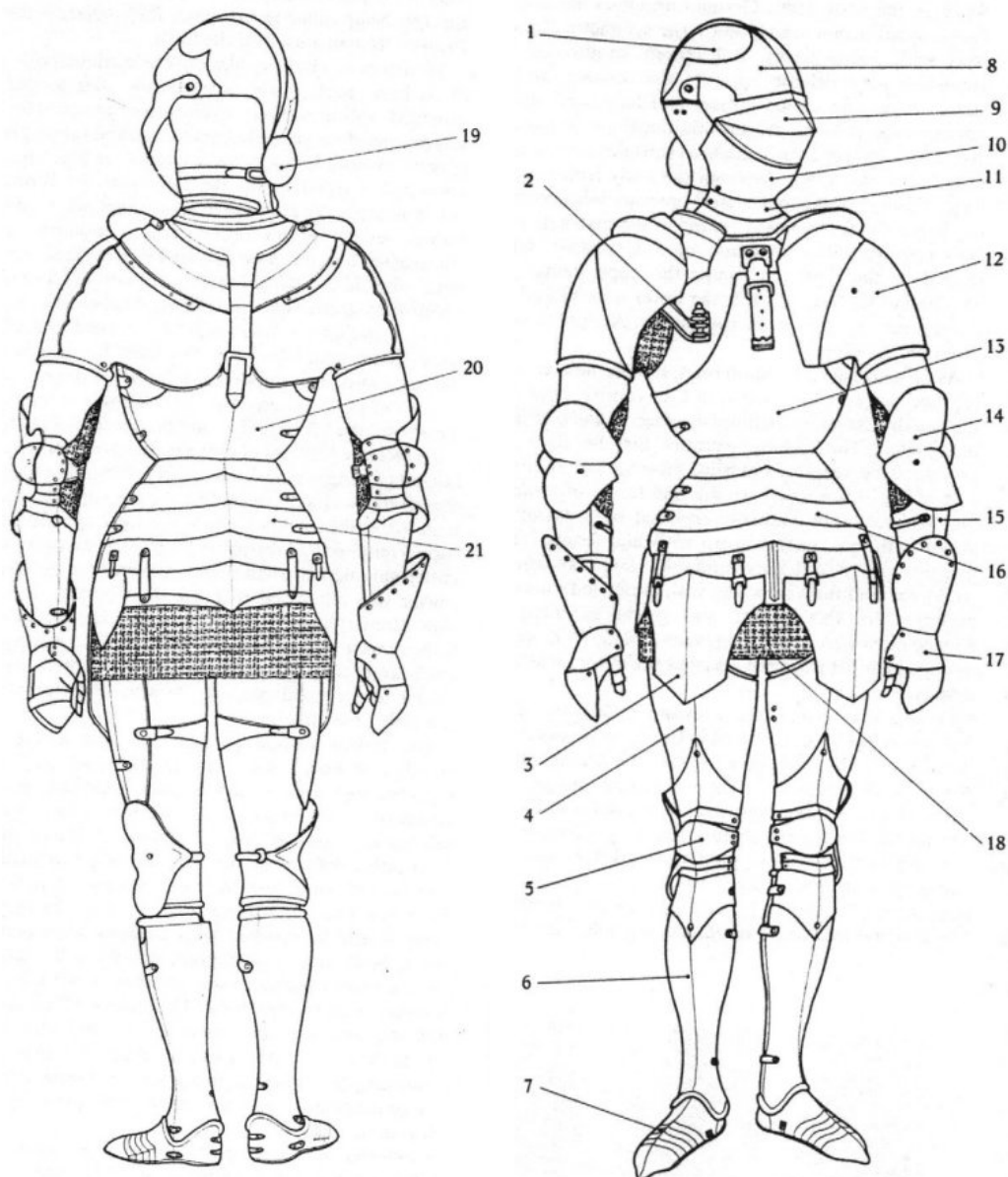
Maľbu možno teda všeobecne rozdeliť na nástennú a na tabuľovú. Knižnej maľbe som sa veľmi nevenoval, pretože k mojej téme sa tu nachádza len niekoľko prameňov¹³.

Ďalšou inšpiráciou pre mňa boli plastiky. Tie možno rozdeliť na sochy a platne, pričom platne sa ďalej delia na epitafy a reliéfy. Pramenná báza je veľmi široká, len časovo obmedzená, lebo najstarší pramenný materiál som našiel na severnom a západnom portály katedrály sv. Alžbety v Košiciach, ktorý pochádza zo začiatku 15. storočia¹⁴. Najmladší je zasa epitaf Stanislava Turzu v Levoči z roku 1626. Aj keď je to už mimo mnou skúmaného obdobia, uvádzam ho pre ucelenosť problematiky.

Množstvo pramenného materiálu sa nachádza aj v reliéfnej výzdobe stredovekých kachlíc, podobne ako aj v konkrétnych exemplároch ochrannej zbroje našich múzeí. No tento okruh pamiatok ešte len čaká na odborné spracovanie¹⁵.

Na začiatok je dôležité ujasnenie si niektorých pojmov. Prvým z nich je - **zbroj**. Tento pojem možno chápať v užšom i širšom slova -zmysle. Pri užšom chápaní slovo zbroj znamená len ochranné krytie tela. V širšom zmysle slova zbroj sú zahrnuté **zbrane** (meč, dýka, sekera atď.) a **ochranná zbroj**, ktorá v sebe zahŕňa: prilbu, štít a rôzne druhy ochranného krytia tela. Toto ochranné krytie, ktoré možno často vidieť napríklad v múzeách sa niekedy nesprávne označuje pojmom **brnenie**. Toto slovo má správny význam, pri ktorom označuje čisto len krúžkovú košeľu¹⁶, podobne ako **pancier**. Toto slovo vzniklo z nemeckého *panzer* a označovalo rôzne druhy zbroje krúžkovej alebo šupinatej¹⁷. Teda slová brnenie a pancier neoznačujú plechové druhy ochranného oblečenia, pre ktoré sa má správne používať len názov **ochranná** (plechová, plátová - toto je však bohemizmus) **zbroj**.

Závažný fakt, ktorý som na začiatku výskumu musel riešiť, bola neexistujúca slovenská terminológia jednotlivých súčastí ochrannej zbroje. Tu sa dalo vychádzať z českého alebo zahraničného názvoslovia. No často ani jedno, ani druhé nezodpovedalo pravidlám slovenského jazyka. Pri jej tvorbe som vychádzal z umiestnenia jednotlivých častí zbroje: buď na ľudskom tele s analógiou na pomenovanie častí tela (napr. lakt'ová ..., ramenná ... atď.), alebo z označenia častí odevu (napr.: sukňa, taška atď.). Mnou používané termíny sú návrhom pre uvedenie do praktického života v tejto oblasti. K ich konkrétnemu použitiu sa vrátim nižšie v texte.

1. Návrh terminológie, plechová zbroj vyrobená v Miláne Thomassom da Missaglio, okolo r. 1450, W.S.W.; 1. Armet; 2. Háč; 3. Zbrojná taška; 4. Stehenný plech; 5. Nákolenica (jablčko); 6. Sára; 7. Plechová topánka (sabaton); 8. Horný uzáver; 9. Vizír (typu vrabčí zobák); 10. Plechová brada; 11. Plechový obojok - nákrčník (žoržet); 12. Ľavé krídlo; 13. Predný plech kyrisu; 14. Listovec na myške (nálaketníku); 15. Plech predlaktia (bývalá kôrka); 16. Štvorčlánková plechová sukňa; 17. Palcové plechové rukavice; 18. Spodná krúžková košeľa; 19. Tylový štítok; 20. Zadný plech kyrisu; 21. Zadná časť plechovej sukne.

Poznámky

- ¹ Bližšie k vplyvu Východu napr. - AVENÁRIUS, A.: Byzantská kultúra v slovanskom prostredí v VI. - XII. storočí. Bratislava: Veda, 1992. s. 279.
- ² Pozri - DUBY, G.: Neděle u Bouvines 27. července 1214. Praha: Argo, 1997. s. 221. alebo novšie CARDINI, F.: Válečník a rytíř. In: LE GOFF, J.: Středověký člověk a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 69-99.
- ³ Bližšie pozri napr. - WILKINSON, F.: Arms and armour. London: Hamlyn, 1978, s. 11-37.
- ⁴ PLCH, P. : Historický šerm. Praha: SPN, 1981, s. 171.
- ⁵ Pozri STEJSKAL, K.: Středověké výtvarné umění. In: SPUNAR, P. a i.: Kultúra středověku. Praha: Academia, 1995, s. 181-198. alebo novšie : CASTALNUOVO, E.: Umělec. In: Le Goff, Středověký člověk a jeho svět. 1999, s. 183-208.
- ⁶ Pre časovú a technickú náročnosť sa nebudem venovať profánnemu umeniu.
- ⁷ Napríklad novoobjavené maľby kostola v Zolnej alebo tiež TOGNER, M.: Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. ARS, č. 2, 1992, str. 100.
- ⁸ WAGNER, E. -DROBNÁ, Z. -DURDÍK, J. : Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitskej a husitskej. Praha: Naše Vojsko, 1956.
- ⁹ KLUČINA, P. - ROMAŇÁK, A. : Človek, zbraň a zbroj v obraze doby. Praha: Naše Vojsko, 1983. s. 277. a iné pozri literatúru.
- ¹⁰ RUTTKAY, A. : Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. Slovenská archeológia 24, Bratislava: SAV, 1976, č. 2., s. 336-344.
- ¹¹ KLUČINA, P. - PEVNÝ, P.: Arma defensiva. Bratislava: Slovart, 1992. s. 133.
- ¹² Napríklad CIDLINSKÁ, L. : Gotické krídlové oltáre. Bratislava: Tatran, 1989, s. 227.
- ¹³ Pozri - GUNTEROVÁ, A. - MIŠIANIK, J.: Stredoveká knižná maľba na Slovensku. Bratislava: SVKL, 1961, s. 132 a 156, plus jedna maľba žoldniera v Prešovskej mestskej knihe
- ¹⁴ vyhnem sa skúmaniu napríklad náhrobnej stély príslušníka jazdeckého oddielu z Geruláty, alebo bojovníkov z okraja plochej striebornej misy - lanxu z Krakovian - Stráží, pre svoj staroveký pôvod - bližšie napr. NOVOTNÝ, B.: Slovom a mečom. Martin: MS, 1995, s. 55 a 77.
- ¹⁵ Pekné zbroje sú napr.: hradoch (Krásna hôrka, Kežmarok, Spiš atď.), alebo múzeách (Ružomberok, Bratislava, B. Bystrica, Betliar atď).
- ¹⁶ Bližšie KRÍŽEK, L. - ČECH Z. J. K.: Encyklopedie Zbraní a zbroje. Praha: Libri, 1997, s. 36-37. alebo TARASSUK, L. - BLAIR, C. : Arms and weapons. B. T. Batsford, 1982, s. 110- *byrnie: Medieval term for a shirt of mail. See also HAUBERK.*
- ¹⁷ KRÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 186-187 uvádza aj české slovo *kruněř*, podobne ide o synonymum.

1. VÝVOJ OCHRANNEJ ZBROJE

Ranostredoveká európska spoločnosť bola založená na poľnohospodárskom, ale hlavne na vojenskom základe. Náčelníci germánskych kmeňov po získaní územia za vojenské zásluhy udeľovali členom svojich družín odmenou - časť pôdy - *feudum*, ako léno¹. Keďže vojenské remeslo prinášalo pomerne veľké zisky, majetok každého, nazvime ho všeobecne feudála sa odzrkadľoval v jeho spoločenskom postavení a vonkajšom prejave. Chcem tým povedať, že bojovník sa odlišoval od ostatných členov kmeňa spoločensky, ale čo bolo zjavné navonok, aj svojim odevom.

Kvalita a krása bojového odevu bola pre šľachticu odrazom jeho bohatstva a spoločenského postavenia, preto sa na ňom prejavovali všetky výdobytky umu a technológie danej doby. Pokrok v tomto smere zaistoval aj dostatok financií, lebo oni mali záujem nielen samotní bojovníci, ako nositelia a používatelia ochrannej zbroje, ale aj remeselníci, v tomto prípade kováči, zbrojáři, keďže im toto remeslo prinášalo nemalé zisky. Na báze výroby zbroje vznikali remeselnícke dielne. Spočiatku boli malé, lokálne, viazané na sídlo feudála, no neskôr, hlavne v mestskom prostredí vznikali veľké špecializované dielne, ako napríklad v Miláne, Ausburgu, Norinberku, Innsbruku, Greenwich a inde². Mnohé kusy boli bohato zdobené najrôznejšími technikami od cizelovania cez tautovanie, rytie, leptanie, nielo až po email³. Nimi vytvorené diela sa stali najdokonalejšími technickými výrobkami umu a výtvarného cítenia ľudí danej doby. Mnohé expozície v našich i zahraničných múzeách svedčia o tomto fakte⁴.

Vrátim sa však na začiatok stredoveku, do obdobia zmätkov, nepokojov a anarchie. Tu sa stretávajú dva svety a to rímsky - zanikajúci a germánsky - vznikajúci⁵. Už v závere rímskej doby sa vo vojsku prejavovala tendencia germanizácie armády⁶. Rímske vojsko tvorila predovšetkým ťažká pechota. Základom výzbroje legionára bol štít, meč, oštep, prilba ale hlavne kovová zbroj, ktoré ho robilo ťažšie zraniteľným. Základ tohoto ochranného oblečenia tvorili rôzne druhy *lorík*. Boli buď zložené z rôzne tvarovaných šupín (**lorica squamata**), alebo železných pásov, podľa východného vzoru⁷ (segmentov - **lorica segmentata**). Vyšší dôstojníci nosili zbroj kopírujúcu svaly mužského tela (muskulatúrou), ktorá vznikla v gréckom svete (**thórax**)⁸. U Keltov má svoj pôvod v stredoveku jedno z najpoužívanejších typov ochrannej zbroje - tzv. krúžková zbroj (brnenie - drôtená košeľa - **lorica hamata**)⁹. Aj Rimania ocenili jej prednosti a vyzbrojovali ňou svoje légie. Celkove možno konštatovať, že Kelti mali oveľa väčší vplyv na formovanie rímskej armády, ako sa doteraz predpokladalo, veď okrem krúžkovej zbroje, prebrali od nich aj prilbu, alebo dlhý meč¹⁰.

Ako som už spomenul, pred rozpadom rímskeho impéria sa vojsko do značnej miery germanizovalo¹¹. V légiách sa barbari stretli s rôznymi druhmi rímskych zbrojí a isto ocenili ich prednosti. No napriek tomu sa nosenie kovových súčastí ochrany neujalo¹². Príčin mohlo byť viac, napr. predpojatosť barbarov proti všetkému čo bolo rímske, alebo nepohodlnosť, obmedzovanie v pohybe, tradície, zvyk, atď. Možné je, že sa niektoré rímske zbroje nosili aj v barbarskom vojsku, no po ich zničení alebo obnosení už neboli majstri, ktorí by vyrobili nové. Možná je aj nedostupnosť vzhľadom ku vysokej cene a podobne. To by vysvetľovalo, prečo sa v ranostredovekom vojsku tak málo zbroj nosila. Archeologické nálezy to potvrdzujú¹³. Najpravdepodobnejšiu príčinu však možno nájsť v spoločenskom vývoji neskororímskeho obdobia.

Spočiatku najímali rímske úrady do armády Germánov jednotlivo a preberali zodpovednosť za ich vyzbrojenia na seba. No koncom 4. storočia sa ujal zvyk najímať do armády celé germánske kmene aj s náčelníkmi¹⁴ (Teodozius I. roku 382), ktorých Rimania vyplácali ročne a tým pádom sa vzdali aj povinnosti vyzbrojiť najatý kmeň¹⁵ a keďže ako som spomenul zvykom Germánov nebolo nosenie zbroje armáda začínala nadobúdať „ ľahký “ charakter a brnenie sa postupne s výzbroje vytráca. Z ochrannej zbroje zostala len prilba, zložená často zo šiestich rebier¹⁶ a štít prevažne oválneho, ale hlavne okrúhleho tvaru. Nosenie zbroje však potvrdzujú iluminácie v rukopisoch, znázorňujúce Frankov vždy v zbroji¹⁷. Je trojštvrťová, siaha do polovice stehna, alebo po kolená a je vyrobená s kože pobitej kovovými platničkami, najčastejšie tvaru krúžkov. V drieku je stiahnutá opaskom, no meč visel na remeni prevesenom cez plece prechádzajúcom popod opasok sprava doľava¹⁸. Tento rozdiel môže byť zapríčinený princípom elitizácie, pretože aj hmotných pamiatok je veľmi málo. Ak sa nejaké časti ochranného oblečenia našli boli to väčšinou prilby. Tie sú skoro vždy kónické, zväčša rebrové, s lícnicami a po okraji pripevneným krúžkovým závesom¹⁹. Len ťažko zaprú svoj rímsky pôvod. Štíty, pretože boli vyrobené z organickej hmoty (dreva) sa nezachovali, a o ich tvare svedčia len zvyšky kovania obruby štítu a kovové **umbo**²⁰ alebo knižné a nástenné maľby. Zo zbraní sú to hlavne vrhacie sekery „ francisky“, meče typu spatha, skramasax, alebo malé saxy a krídlovité kopije typu „ angon“²¹.

Na konci staroveku sa stretávame z fenoménom, ktorý poznačil nasledujúce obdobie, ale najviac sa prejavil až v 8. - 9. storočí. Ide o vznik a existenciu ťažkej jazdy²², hlavne v gótskom vojsku, ktorá prispela k porážke légii pri Adrianopole 9. augusta 378 po Kr.²³, i keď týmto jazdcom ešte chýbal strmeň a ovládanie koňa teda nebolo dokonalé a preto niektorí autori uvádzajú ako začiatok nástupu stredovekej jazdy až bitku pri Pointiers roku 732 po Kr.²⁴

Už mnou spomenuté oblečenie a výzbroj dáva obraz o tom, ako vyzeral Franský bojovník približne do 6. storočia. Po roku 568, keď do Karpatskej kotliny prichádzajú kočovní Avari sa začína meniť charakter vojska Frankov. Dôvodom zmeny bolo, že Avari priniesli inováciu v postroji koňa - **strmeň**²⁵. Spočiatku sa vyrábal z dreva a neskôr od 8. storočia zo železa. Strmeň umožňoval jednak pevnejšie prepojenie jazdca s koňom a v spojení s

2. Karolínsky ťažký jazdec, 2. pol. 9. storočia, spracované z miniatúry zo zlatého žaltára svätohavelského, (podľa: Žygulski, 1975, s. 40.)

ostrohami aj jeho ovládanie, ale tiež prenesenie časti váhy jazdca do strmeňa v polohe polosedu, čo umožnilo znížiť zaťaženie sedacej časti, nakoľko doposiaľ celá váha jazdca spočívala v obkročnom sedení na sedle a nohy zväčša viseli volne. Toto pohodlnejšie sedenie umožnilo zvýšiť váhu bojovníka o niekoľko kilogramov, ktoré mohli byť vyplnené napríklad váhou brnenia. Jeho opätovné hromadné používanie je spojené s expanziou Arabov na Pyrenejskom polostrove.

Arabská jazda sa vyznačovala používaním ľahkých druhov pancierov (s krátkymi rukávmi) buď šupinatých, alebo krúžkových. Tento zvyk priniesli z východu, kde sa zbroj používala vo väčšej miere. No ani na západe sa ochranné oblečenie neprestalo celkom používať, i keď bolo značne obmedzené na špičku spoločnosti. Tu po nahradení kmeňového systému vazalským sa dostáva moc a finančné prostriedky do rúk členov bojových družín kniežaťa (suveréna), ktorí tým získali dostatok prostriedkov na kúpu alebo výrobu ochrannej zbroje, ktorá postupom času získava opäť masovejšie použitie.

Hlavnou zbraňou Karola Martella proti Arabom bola už ťažká jazda, ktorej ochranný odev bol tvorený pancierom, ktorého základ tvoril kožený, menej látkový podklad obitý prekrývajúcimi, alebo tesne k sebe priliehajúcimi šupinami alebo tiež krúžkami²⁶. Ťažká jazda sa vyskytovala už aj v staroveku, najmä u Sarmatov, Partov, alebo Sasanovcov (cillibanari) podľa ktorých vytvorilo ťažkú jazdu aj rímske vojsko²⁷. Títo jazdci mali pomenovanie **katafrakti** (*cataphractus*)²⁸ a toto pomenovanie sa udržalo pre ťažkú jazdu v Byzancii. No v stredoveku sa pre potreby jazdy brnenie postupne do desiateho storočia predĺžilo až pod koleno, k lepšej ochrane nohy, malo pomerne krátke rukávy (po lakeť) a v drieku bolo stiahnuté opaskom, na ktorom bol pripevnený meč²⁹. Prilba bola rebrová, zložená postupne, nie zo šiestich, ale zo štyroch

rebrových polí³⁰. Mala mierne kónický tvar a postupne boli lícnice nahradené kapučnou, ktorá chránila hlavu aj krk bojovníka. K doterajším tvarom štítov sa, koncom 10. storočia pridružil aj mandľový tvar, ktorý pravdepodobne vznikol z oválneho. Z výzbroje miznú niektoré typy zbraní, ako skramasax, sax a meče typu spatha sú nahradené novými tzv. „**karolínskymi mečmi**“, ktoré sa líšia tvarom priečky a hlavice. Boli o niečo dlhšie, kvôli ich používaniu jazdcami a mali ostrejší hrot, čo umožňovalo ich využitie aj k bodnutiu³¹.

V období deviateho, ale hlavne desiateho storočia po Kr. sa stretávame s nájazdníkmi so severu, ktorých nazývali: Normani (ľudia zo severu). Priniesli so sebou nového bojového ducha a niektoré technické zlepšenia. Ako rodení bojovníci používali ochrannú zbroj, krúžkovú alebo pobitú kovovými plieškami, okrúhly štít a rôzne druhy prilieb od bochníkových až po kónické. Tento kónický tvar sa ukázal ako progresívny, zrejme pre to, lebo po ňom z hora

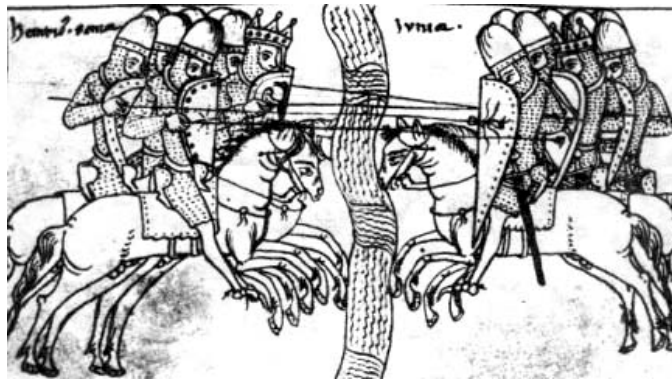

3. Bojová scéna na tapisérii z Bayeux, medzi r. 1066-82, (podľa: O' Neill, 1993, s. 51.).

vedené rany mečom mohli ľahšie skĺznuť. Keď sa roku 912. po Kr. Vikingovia usadili v Normandii postupne prebrali a zdokonalili zbroj Franskú. Predovšetkým zaradili do svojej výzbroje natrvalo kone a pre potreby jazdy upravili aj ochrannú zbroj. Jej podobu môžeme vidieť na koberci z Bayeux, ktorý zobrazuje dobytie Anglicka roku 1066. po Kr. Jazdci majú oblečené dlhé suknice, pravdepodobne kožené obité okrúhlymi plieškami, trojštvrťového strihu s rukávmi po lakeť, ktoré plynule prechádza do nohavíc po koleno. Na hlavách majú kónické prilby s nánosníkmi, ktoré dostali názov **normandské prilby**³² a v ruke mandľové štíty³³.

Takto vyzerala zbroj bojovníkov na konci 11. storočia, keď sa Európou rozliehal hlas vyzývajúci na výpravu do Svätej zeme a takto vyzeralo aj oblečenie dobyvateľov Jeruzalema. Pod vplyvom krížových výprav dochádza k mnohým zmenám v celej Európe. Jednou z nich bola aj zmena vo výzbroji armády. U Arabov sa križiaci stretli s masovým používaním krúžkových zbroje, ktoré boli v Európe tiež používané už od nepamäti, ale v ich masovom používaní bránila ich vysoká cena, súvisiaca s náročnou výrobou³⁴. V horúcom podnebí sa prejavili výhody tohoto typu zbroje pre jej priedušnosť. Tento pancier siahal po kolená a zakrýval aj ruky, kde prechádzal plynule do palcových rukavíc. S košeľou bola spojená aj kapučňa. Takáto zbroj, či lepšie brnenie sa volala **hauberk**³⁵. Nohy si bojovník chránil koženými čizmami a ich

ovinutím remeňom, ktorý bol často pobitý kovovými plieškami. No prílišná teplota donútila rytierov k prikrytiu poväčšine tmavej až čiernej zbroje svetlými látkami, ktoré lepšie odrážali slnečné žiarenie. Pre túto prikrývku sa zaužívalo pomenovanie **gambeson** (**aketon**³⁶), **waffenrock**, s ktorého skomolením vzniklo české slovo **varkoč**³⁷. Zahaľoval brnenie okrem rúk a bol dlhý až pod koleno. Výstrih pre ruky bol veľký a siahal až po pás, kde bol varkoč niekedy stiahnutý úzkym remeňom a približne od drieku dole bol rozstrihnutý na dve, alebo štyri časti, kvôli tomu, že jazdec sedel v sedle obkročmo.

4. Rytiersky spôsob boja, líniová formácia (šík), 11. storočie, (podľa: Dangl, 1984, s. 25.).

Vyskytujú sa aj typy s rukávmi rôznych dĺžok. Na hrud', alebo na dolné rozstrihnuté časti várkoča sa vyšívalo, alebo maľovalo heraldické znamenie. K masovému rozšíreniu používania várkoča v Európe však došlo až v priebehu 13. storočia. Zrejme to nebolo podmienené klimaticky (v Európe nebolo také horúce podnebie) a išlo len o módnny doplnok, vzhľadom k možnosti použiť pestrofarebné látky, pretože niekedy chýba. Problém názvu - gambeson spočíva v tom, že zrejme označoval aj vypchávkovú košeľu, ktorú si rytier obliekal pod hauberk, no pravdepodobne sa názov používal aj na označenie vrchného oblečenia³⁸.

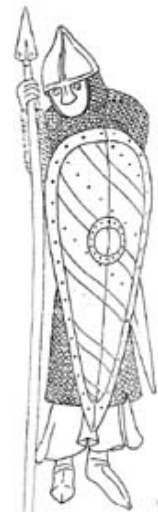
K zmene došlo aj v tvare prilby. Bola stále väčšinou kónická, ale čím ďalej sa častejšie vyrábala z jedného kusa plechu, alebo len s jedným rebrom, od čela po špic, ktoré zakrývalo spoj. Štít zostával stále mandľového tvaru a kryl bojovníka od plic až po členok, no bol pomerne ťažký, preto bol prevesený na hrubom remeni cez rameno a krk. Pre jeho pomerne veľkú váhu sa však s ním zle manipulovalo počas boja.

V 12. storočí došlo k zmene ochrany nohy. Doterajšie kožené čižmy boli nahradené šupinatými, ale hlavne krúžkovými pančuchami, ktoré boli buď celé, alebo v zadu na lýtku rozstrihnuté. Tie celé, aby lepšie sedeli na nohe, boli stiahnuté v členku a na vrchu lýtky (pod kolenom) remienkami. Rozstrihnuté zasa boli v zadu od päty až po koleno zošnúrované, čím tesne sťahovali nohu. Pretože sa takto zlepšila ochrana nohy, mohla sa drôtená košeľa skrátiť a siahala už nad koleno.

5. Porazený odovzdáva zbroj, 12. storočie, (podľa: Klučina, 1983, s. 86.).

Niekedy sa objavuje aj zvláštny strih brnenia, kedy je košeľa od pásu rozstrihnutá na dvoje a pod kolenom plynulo prechádza do pančúch, ktoré sú vzadu od lýtka dole zošnúrované³⁹. Čo sa celkove týka ochrannej zbroje, to sa začalo vyrábať výlučne z krúžkového pletiva. Teda iné druhy, ako napríklad šupinaté sa z výzbroje rytierstva postupne vytrácajú. Obdobie, ktoré nasleduje, až po štrnásťte storočie sa právom označuje ako obdobie *krúžkovej zbroje*⁴⁰.

6. 1. pol. 12. storočia, múz.

v Glasgowe, (podľa: Žygulski, 1975, s. 40.).

Štít sa zmenil z tvar mandľového, na trojuholníkový, pričom bol ale stále veľmi dlhý, teda siahal od pliec po lýtko (zmenil sa vlastne len jeho horný okraj, ktorý bol rovný). Podobne tvar prilby zostáva rovnaký, len sa začína používať aj pologuľatý - chlebový tvar s nánosníkom, nazývaný - **kolota**⁴¹.

V 13. storočí dochádza k veľkému rozvoju rytierskej kultúry a s ňou aj k rozvoju brnenia. Začína sa v masovom meradle používať varkoč, ktorého tvar som už opísal vyššie a tiež s ním spojený rozvoj heraldiky⁴². Rukávy krúžkovej košele sa predlžujú plynulým prechodom do rukavíc palcového typu, zo strany dlane sú však kožené a od spodku dlane (v zápästí) rozstrihnuté, pričom sa týmto otvorom dá vytiahnuť ruka von z košele. Keď je ruka dnu, sťahuje sa voľná časť krúžkového rukáva v zápästí koženým

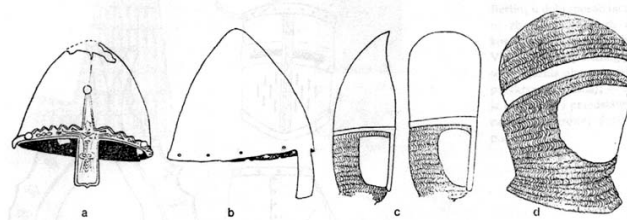

7. Súboj, zaujímavé sú ranné formy hrncovej prilby, okolo r.1200, Trier Jungfrauen Spiegel, Kestner Museum, Hanover, (podľa: Blair, 1958, s. 21.).

remienkom. Tento strih má svoje korene už v dvanástom storočí. Došlo aj k oddeleniu kapucne od košele. Kapučňa sa predĺžila až na hrud', vzadu po lopatky a po plecيا, čím sa zdvojila ochrana ramien. Vytvára sa akýsi **plášťik** (krúžkový záves) s kapučňou⁴³. Pretože sa zlepšila ochrana nôh - krúžkovými pančuchami

remienkom. Tento strih má svoje korene už v dvanástom storočí. Došlo aj k oddeleniu kapucne od košele. Kapučňa sa predĺžila až na hrud', vzadu po lopatky a po plecيا, čím sa zdvojila ochrana ramien. Vytvára sa akýsi **plášťik** (krúžkový záves) s kapučňou⁴³. Pretože sa zlepšila ochrana nôh - krúžkovými pančuchami

K zmene dochádza aj v tvare prilieb⁴⁴, kde k doterajším tvarom pribúdajú nové. Sú to hlavne **hrncové prilby**⁴⁵, ktoré sa vyvinuli z pologuľatých, predĺžením okraja prilby v oblasti tváre smerom dole. Postupne nadobudli hranatý tvar najmä v hornej časti, ktorá sa aj zosilňovala silným pásom železa, pričom temeno prilby bolo zväčša rovné. Vpredu sa vytvoril ostrejší hrebeň, pod ktorým sa spájali plechy. Dolný okraj nesiahal po plecيا. Ďalší tvar prilby bol pologuľatý (teda nie kónicky). Svojim tvarom kopíroval povrch hlavy a podľa toho aj dostala názov - **lebka**⁴⁶. Zvláštnym tvarom ochrany hlavy bol aj pologuľatý zvon z krúžkového pletiva, ktorý zdvojoval ochranu temena hlavy a bojovník už na ňom nemal viac prilbu, a ak, tak len hrncovú. V tomto období sa z polkruhovej prilby vyvinul **železný klobúk**⁴⁷ vyhnutím dolného okraja do vonku, čím vznikla spočiatku len malá strieška. K doplnkom zbroje patril aj často bohato kovaním zdobený, široký rytiersky opasok. Bol voľne zavesený na bokoch, sprava doľava.

8. Niektoré typy prilieb, 10.-13. storočie, (podľa: Žygulski, 1975, s. 34.): a. Prilby sv. Václava, 10. storočie, katedrála sv. Víta, Praha; b. -Normandská prilba nájdená v Olomouci, 10. storočie, W.S.W.; - c. prilby z miniatúry *Hortus Deliciarum*, okolo r. 1180; - d. prilba z krúžkového pletiva, zdvojujúca ochranu hlavy, okolo r. 1280.

9. Skladanie lenného sľubu, kombinovaná zbroj, krúžková košeľa a nohavice, doplnené koženými pančuchami, spevnenými kovovými plieškami, pol. 13. storočia, (podľa: Klučina a i., 1995, s. 34.).

Koncom 13. storočia sa vývoj ochranej zbroje začína urýchľovať. Je to spôsobené veľkým hospodárskym rozvojom, ktorý zvýšil hmotné prostriedky šľachty, ktorá následne zvýšila svoj tlak na výrobcov, a tak sa najmä nasledujúce 14. storočie stalo obdobím rôznych pokusov o inováciu a zlepšovanie ochranej zbroje. Táto inovácia bola spôsobená aj zvyšovaním technologickej úrovne výroby a spracovania kovov, najmä zvýšením výroby železného, ale hlavne oceľového plechu. Došlo aj k rozvoju nových druhov zbraní, ktoré spôsobovali rytierovi oblečenému do krúžkovej zbroj ťažšie zranenia. Boli to predovšetkým palcáty, ktoré nespôsobovali síce sečné rany, ale zranenie krvnými podliatinami boli tiež nepríjemné. Aj meč začal nadobúdať

ostrejší hrot a tak ľahšie prenikal cez krúžkové pletivo. Došlo aj k masovejšiemu používaniu strelných zbraní, najmä kuše atď. Pre tieto príčiny sa začal zvyšovať tlak na spevňovanie ochrannej zbroja a dochádza k zdvojovaniu ochrany pomocou železných plátov.

Jedným z prvých takýchto súčastí zbroje, používaných na ochranu kĺbov boli plechové, obdĺžnikové, alebo štítové mierne prehnuté platničky, ktoré sa pripevňovali na drôtenú košeľu v oblasti ramena. Tieto platničky sa volali **ailettes**⁴⁸, alebo **ramenné štítiky**⁴⁹. Boli bohato zdobené, často heraldickými znameniami. Ich funkcia spočívala v tom, že chránili rameno, teda kĺb, ktorý aj pri ľahkom zranení, mohol spôsobiť znehybnenie celej ruky. Na tento istý účel sa už od polovice 13. storočia začala používať podobná ochrana kolena tzv. **nákolenica**⁵⁰ (jabĺčko). Mala často tvar okrúhlejšej prehnutej puklice. Podobnú ochranu mal aj lakeť, ktorú zabezpečovala, tzv. **lakt'ová puklica - myška**⁵¹ (nálaketník).

V priebehu 14. storočia dochádza aj k niektorým zmenám v drôtenej košeli. Jednou z nich bolo oddelenie rukavíc od rukáva košele. Zmenil sa aj ich tvar z palcových na prstové. Pri košeli sa natrvalo potvrdila tendencia oddelenia kapucne od košele. Zbroj z tohoto obdobia už môžeme sledovať aj na našich nástenných maľbách. Ide o postavu svätého Ladislava z Veľkej Lomnice, ale k tomu sa vrátim neskôr.

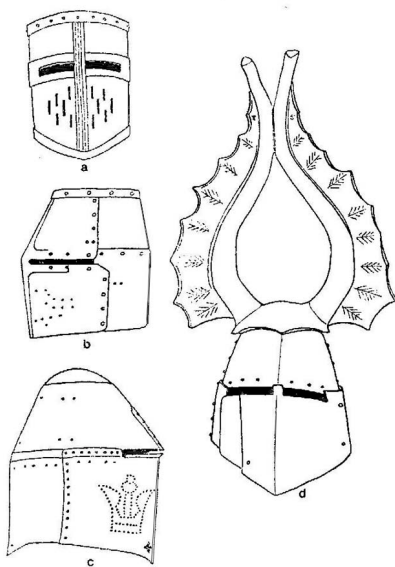
10. Bitka pri Miláne Henricha VII., pred pol. 14. storočia, Balduineum 1., Landeshauptarchiv, Koblenz, (podľa: Spěváček, 1994.).

Dôležitá bola aj zmena strihu várkoča, ktorý bol pôvodne pomerne voľný. Teraz sa postupne zužuje do drieku, čím profiluje hlavne boky a driek bojovníka. Postupne dochádza aj k jeho skráteniu nad koleno. Várkoč však v priebehu prvej polovice 14. storočia postupne nahrádzala kožená vesta - **brigantýna**⁵², siahajúca do polovice stehna.

Pre kratší látkový gambeson sa zaužívalo pomenovanie „**lentner**“, anglicky „**coat - armour**“ a francúzsky „**jupon**“⁵³. Táto vesta sa stala základom ďalšieho dopĺňania zbroje o plechové časti. Z vnútornej strany vesty sa prinitovali plechové pásy, alebo z vonkajšej strany sa na tento kožený podklad

printovali kovové šupiny. Túto vestu možno nazvať, ako tzv. „**plechová vesta**“⁵⁴. Na túto koženú, alebo plechovú vestu sa pripevňovali vo výške prs kovové reťaze (zväčša dve), ktoré boli spojené s mečom a dýkou, aby sa pri prípadnom vypadnutí z ruky v boji bojovníkovi nestratili. Toto vylepšenie (plechová vesta) sa však veľmi neujalo čo možno pozorovať z nie príliš častého výskytu tejto zbroje v knižnej, alebo nástennej maľbe, no bola základom ďalšieho vývoja do celokovového brnenia. Aj u nás však nájdeme výnimku potvrdzujúcu pravidlo v nástennej maľbe svätého Juraja z Rimavskej Bane, ktorá však vznikla až v 80 - tých rokoch 14. storočia. Dôvodom prečo boli väčšinou plechové časti brnenia pod látkou (zo zadnej strany), je jednak heraldická príčina (vyšívané znamenia) a jednak nedostatočné zvládnutie povrchovej úpravy kovu.

Jedným z ďalších spôsobov vylepšovania ochrany bojovníka sú od pol. 14. storočia hojnejšie používané rôzne druhy vypchávaných viest a kabátov⁵⁵. Vývoj však smeroval k celoplechovej zbroji. Okolo polovice 14. storočia sa opäť zlepšila ochrana nohy. Objavuje sa, spočiatku asi kožené neskôr plechové krytie dolnej časti nohy (lýtka) tzv. „**sára**“⁵⁶ a chodidla „**sabaton**“⁵⁷. Spočiatku bol plech len spredu, neskôr sa pripojil aj zo zadu pomocou pántov. Tieto plechy boli anatomicky prispôsobené tvaru

11. Uzavreté prilby, (podľa: Žygulski, 1975, s. 35.): a. prilba hmcová, medzi r. 1230-1240, zo západnej fasády katedrály vo Walese; - b. Prilba hmcová, nájdená v Pomoransku, druhá pol. 13. storočia, Formerly Zeutghaus, Berlín; - c. prilba vedrová, z náhrobku Čierneho princa, okolo r. 1376, Canterburská katedrála; - d. vedrová prilba s klenotom rodiny Pranck, okolo r. 1350, W.S.W.

nohy a spojili sa s už existujúcou ochranou kolena⁵⁸. Ďalším zlepšením sú kovové rukavice⁵⁹ a na predlaktí - kovové pásy printované na koži rovnobežne s osou kosti. Táto ochrana predlaktia tzv. „**kôrky**“⁶⁰ sa postupne spojila pričom sa skladala už len s dvoch častí spojených pántom a taktiež bola aj s lakťovou puklicou dvoma pohyblivými nitmi, čím vznikol zárodok budúcej ochrany ruky.

K zmene došlo aj v tvare prilby, ktorá sa v oblasti ucha a zadnej časti hlavy pretiahla smerom dole, čím sa zlepšila ochrana zátylku. Z prilby sa postupne strácal nánosník a má kónický, ale aj chlebový (poloblúkový) tvar. Táto prilba bola veľmi obľúbená a jej tvar progresívny. Ujali sa pre ňu viaceré názvy: francúzsky „**bassinet**“, anglicky „**bascinet**“ nemecky „**beckenhaube**“⁶¹, česky „**šlapa**“⁶² a

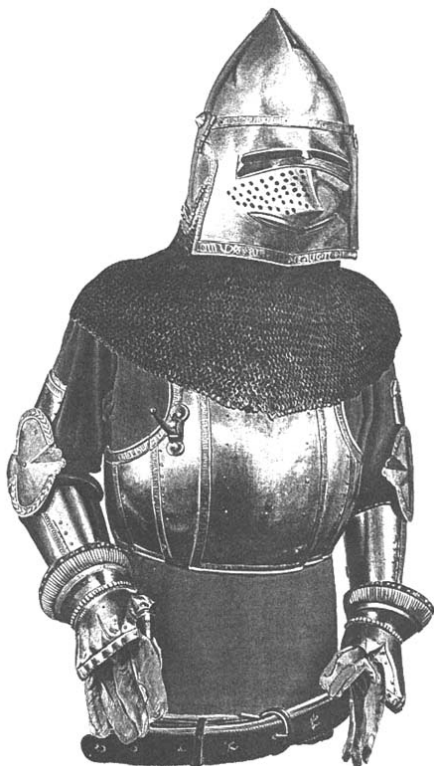
poľsky „**przylbica**“⁶³ (ku bascinetu sa pridával prívlastok: malý).

Ďalším typom prilby používanej najmä v Taliansku, ale aj v Španielsku je „**barbuta**“⁶⁴. Mala pologulatý alebo mierne kónický zvon a tvár bola krytá predĺžením tylovej časti do priestoru tváre, čím prilba nadobudla typický antický tzv. korintský tvar. K zmene došlo aj v tvare hrncovej prilby, ktorá sa v priebehu prvej polovice 14. storočia predĺžila až na plecia, pričom na ne preniesla aj všetku svoju váhu, ktorá už nezaťažovala krčné stavce. Predný hrebeň sa v oblasti nosa prudšie zalamoval a spodný okraj prilby vybiehal do ostrého hrotu, vpredu pod bradou aj vzadu. Zmenil sa aj vrch prilby, ktorý už nebol rovný, ale kužeľový, vytvorený z jedného kusu plechu. Pre tento typ prilby sa zaužíval názov „**vedrová prilba**“⁶⁵. Pod touto prilbou mohla byť ešte na hlave anatomická menšia prilba typu lebka. Takúto prilbu môžeme vidieť na nástennej maľbe zo Šivetíc. V druhej polovici 14. storočia sa však prestáva používať asi pre veľkú váhu. Jej využívanie sa prenáša do oblastí turnajov, kde prekonáva ďalší vývoj.

12. Bojové oblečenie rytiera z prelomu 14. - 15. storočia, kyris je potiahnutý kožou, (podľa: Wágner a i.: 1956, časť II, tab. 56.)

Štít na svojej ľavej strane začal mávať výrez pre položenie kopije, čím sa jej váha sčasti preniesla na remeň štítu prechádzajúce poza hlavu. Umožnilo sa tým jazdovi lepšie mieriť kopijou. Tá začala mať kužeľovitý držiak, ktorý zabraňoval posunutiu kopije do zadu popod plece a zároveň chránil podpažie jazdca. Tento štít mal často svoju ľavú hornú stranu od výrezu vyťahnutú vyššie a tým kryl aj časť hlavy jazdca. Pre tento štít sa zaužíval názov „**jazdecký štít - tarč**“⁶⁶.

13. Ochranná zbroj z rokov 1380-1400, predný plech zložený z pásov, vizír typu psí nos a plášťik (aventail), (podľa: Blair a i.: 1982, s. 126.).

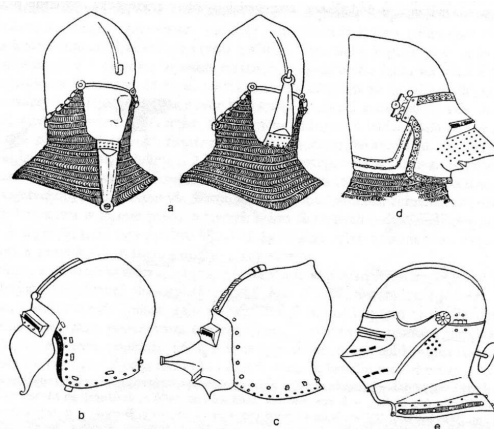
Pokúsím sa teraz zhrnúť toto zložité obdobie. V polovici 14. storočia základ zbroje tvorila krúžková košeľa (hauberk), na ktorú si niekedy bojovník obliekal plechovú vestu, ale väčšinou úzku priliehavú látkovú vestu do pol stehien (lentner), ktorá zvýrazňovala úzky pás, čím vlastne nadobúdala zbroj; módny strih. Nohy už boli po

koleno úplne kryté plechom, pod ktorým boli ešte krúžkové nohavice. Podobne aj ruky boli po lakť kryté kôrkami. Ďalšie súčasti ochrany ruky boli plechové rukavice a lakt'ová puklica (myška). Rameno je tiež zakryté plechovou puklicou (ailettes), ktorá môže byť samostatná, alebo je súčasťou plechovej vesty. Na hlave má bohatší bojovník vedrovú prilbu a chudobnejší otvorenú kónickú prilbu (malý bascinet) s krúžkovým závesom, kryjúcim krk. Ľavej ruke mal jazdec štít s výrezom pre kopiju (tzv. jazdecký štít - tarč). Takto vyzerala ochranná zbroj zhruba do osemdesiatych rokov 14. storočia.

Vývoj sa teda nezadržateľne blížil k celoplechovému brneniu. Ten sa dovŕšil na prelome 14. a 15. storočia, keď sa k doterajším plechovým častiam pridali nové, a to najmä „ **kyris** “⁶⁷. Ide o plechové krytie trupu, skladajúce sa najčastejšie z dvoch častí, z predného a zadného, pritom sa ale obidve časti mohli skladať z viacerých, znitovaných plechov⁶⁸. Na predný plech sa na pravú stranu pripevňoval **háč**, spočiatku ešte pevný, neskôr pohyblivý (sklápací). Slúžil na lepšie držanie kopije, ktorá pri náraze mala tendenciu posúvať sa dozadu popod plece, čomu bránil tento háč a jazdec lepšie využil svoju váhu pri náraze do protivníka. Často je pomerne ťažké určiť - na mal'be či ide o kyris, pretože sa spočiatku tieto časti brnenia zakrývali vzácnymi látkami, takže vyzerali ako staršie priliehavé vesty (lentner). No napriek tomu od prelomu storočí už možno s určitosťou uvažovať o používaní kyrisu.

V tomto období dochádza k inovácii v ochrane hlavy a to takej, že ku prilbe typu malý bascinet (šlapa, atď.) sa pripája pohyblivé krytie tváre buď v tvare mriežky alebo plechu nazývanom „ **vizír** “⁶⁹. Ten má rôzne tvary od pologuľatých⁷⁰ až po typické „psie nosy“ (hundskul, huncap, hundgugel, huntsskappen, dit á bec de passerean atď.)⁷¹.

Prvé typy vizíru sa objavujú už koncom sedemdesiatych rokov, ako vidno napríklad na postave strážcu Božieho hrobu (Zmŕtvychvstanie) na oltári od Majstra Třebonského oltára⁷², ale jeho korene sú staršie a siahajú až na začiatok 14. storočia, kedy sa pridával na vedrové prilby⁷³. Ďalším

14. Niektoré typy prilieb z 14-16 storočia, (podľa: Blair, 1958, s. 195, 203.): a. šlapa s pohyblivým nánosnikom a plášťik (aventail), okolo r. 1350, rekonštrukcia podľa náhrobku v katedrále vo Freiburgu; - b. Šlapa s vizírom ranného typu (nam. *Klappvisier*), okolo r. 1370, Valeria Musée, Sion (Švajčiarsko); - c. šlapa s vizírom typu psí nos, Nemecko, okolo r. 1380, Vest Coburg; - d. šlapa (bascinet) s vizírom typu psí nos, Miláno, okolo r. 1380, Z.Z.CH.; - e. armet, Innsbruck, okolo r. 1505, T.L.A.

problematickým miestom bol krk, ktorý dovtedy chránila len krúžkový záves (plášťik), alebo pás plech tzv. plechový obojok. Tento problém sa výrobcovia zbroje (platniari)

snažili riešiť spojením plechového obojku s malým bascinetom, čím vznikol tzv. „**veľký bascinet**“ (grand bascinet)⁷⁴. Ten, keďže spadal vďaka plechovému obojku až na hrud' a vzadu na lopatky, znemožňoval podobne ako pri vedrovej prilbe, otočenie hlavou doprava a doľava. To sa riešilo dvomi spôsobmi. Prvý bol, že malý bascinet zapadal do plechového obojku, ktorý nebol pevne spojený s malým bascinetom a len volne sedel na pleciach, takže hlavou sa dalo otáčať do strán aj do boku. Druhý spôsob bol, že prilba bola o niečo väčšia a tak sa mohla hlava otáčať v prilbe, no priezor musel byť o niečo dlhší.

Problematickým miestom bola aj horná časť ruky. Tu sa vyvinula ochrana ramena tak, že jedným alebo dvomi plechmi bola obopnutá celá horná časť paže až po pazuchu. Tento plech sa nitmi spájal s lakt'ovou puklicou (myšou) a tá už bola spojená s plechovým krytím predlaktia (kôrkami) tiež dvomi, alebo jedným nitom. Takáto súčasť ochrannej zbroje sa volala „**plechový rukáv**“⁷⁵. Medzi lakt'ovú puklicu (nálaketník) a plechy horného ramena a predlaktia sa vkladali aj akési prechodné pasy plechu, ktoré zlepšovali vzájomné prekrývanie pri ohýbaní ruky.

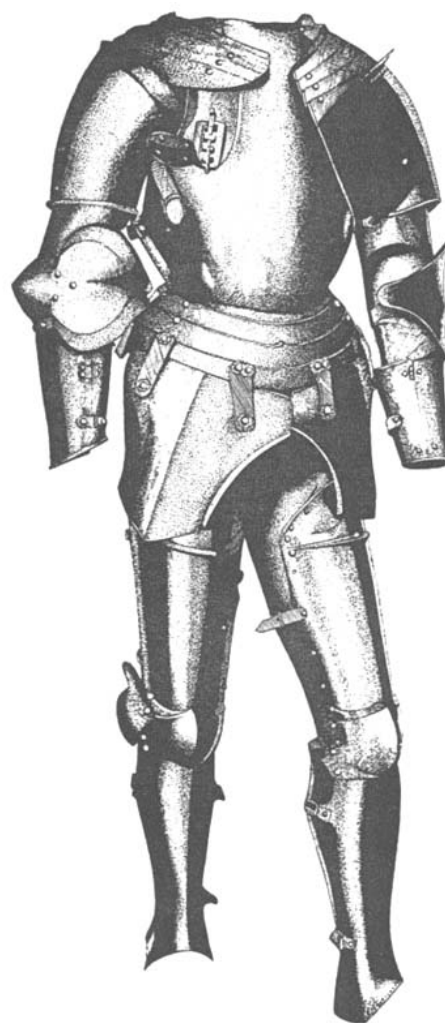
15. Kompletná zbroj (plech. aj krúž.), S. Tal., medzi 1400-1415, M. M. (podľa: Blair a i., 1982, s. 25.).

16. Talianska zbroj, obraz Pípa Spana z Ozory od Andrea del Castagna z roku 1430, (podľa: Wágner a i., časť II, tab. 57.).

Ak uvážime, že ochrana pleca pevne prechádzala do ochrany ramena a bola remienkom spojená poza hlavu s ochranou druhej ruky alebo bola pripevnená na kyris, tak sa dosť ťažko krútilo do pravého uhla zalomenou rukou. Tento problém sa pomerne jednoducho podarilo vyriešiť pri tzv. „**talianskej zbroji**“⁷⁶. Tento typ sa potom ďalej, v druhej polovici 15. storočia rozvíjal v severotalianskych zbrojárskych dielňach. Išlo o to, že ochrana horného ramena sa pevne nespájala sa plecovou puklicou (ailettes), čo však malo za následok, že sa plechové rukávy (ľavý a pravý) museli spolu spojiť poza hlavu, aby sa z ruky nezošmykli už spomínaným remienkom alebo pripevniť o kyris. Ďalší spôsob bol pevne stiahnuť nálaketník remeňom v lakti.

Zbroj dvadsiatych rokov 15. storočia vyzerala nasledovne: základom brnenia bola stále krúžková košeľa s dlhými alebo s krátkymi rukávami, na ktorú sa obliekal kyris s pripevnenou ochranou drieku, zloženou z prekrývajúcich sa pásov plechu: tzv. „zástera“⁷⁷. Táto však ešte nebola vždy podmienkou, nahrádzala sa **krúžkovou** alebo **šupinatou sukňou**. Na kyris sa pripájala ochrana pleca, ešte pomerne jednoduchá, zložená buď z jedného, alebo viacerých prekrývajúcich sa plechov a siahala do polovice hornej časti ramena, pripevnená okolo nej remeňom. Táto ochranná časť sa vyvinula z jednoduchej ramennej puklice (ailettes) do tohoto pomerne zložitého tvaru prekrývajúcich sa plechov s názvom „krídla“⁷⁸. Od plechových častí pleca je oddelená ochrana ramena (plechové rukávy). Na ruke sú plechové rukavice. Z krytia nohy už zmizli krúžkové nohavice a ich bezpečnosť chránia len plne plechové nohavice.

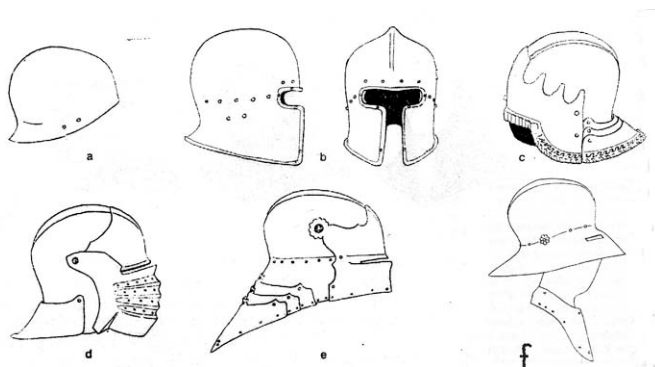
17. Zbroj Róberta da San Severino, vyrobená Giovanim Pietrom da Carnago a Antonom Missagli, okolo r. 1480, W.S.W., (podľa: Blair a i., 1982, s. 26.).

Na hlave má rytier najčastejšie malý basinet (šlapu) s vizírom typu „psí nos“ a krk si chráni krúžkovým závesom. Žoldnierske vojsko rado používa, u nich veľmi populárnu prilbu - železný klobúk rôznych tvarov. V ruke má rytier „jazdecký štít“ (tarč), teda štít s výrezom pre kopiju, ktorý sa od osemdesiatych 14. storočia prehol, okrem dovtedajšieho horizontálneho ohybu do vnútra aj vertikálne do vonkajšej strany⁷⁹. V obsahu ochrannej zbroje existovali aj určité regionálne odlišnosti na rozdiel od názoru niektorých autorov⁸⁰.

Okolo polovice 15. storočia sa k plechovej zástere v oblasti stehien začali pripevňovať dva menšie plechy zvané „**stehenné tašky**“⁸¹. Tým sa mohla zástera o niečo skrátiť. Pre toto obdobie je typická istá disproporcia (asymetria) medzi ľavou a pravou stranou ochrany pleca (krídlami). Ľavé krídlo nemá výrez pre umiestnenie kopije v podpazuší, ako pravé a je teda o niečo dlhšie a spadá až na hrud', pričom znásobuje ochranu ľavej, pri boji s kopijou nárazovej strany.

Začiatkom druhej polovice 15. storočia sa postupne začali formovať dva spôsoby ochrany krku. Jedným z nich bola línia transformácie veľkého bascinetu tým, že sa začal vyrábať z niekoľkých plechov, aby lepšie obopínal hlavu a tým vzniká zložitá prilba s názvom „**armet**“. Tieto plechy sú spojené systémom pántov a remienkov. Okolo polovice 15. storočia nadobúda vizír armetu tvar tzv. „**vrabčieho zobáku**“⁸²

No od sedemdesiatych rokov 15. storočia sa stal najpoužívaným spôsobom ochrany krku iný systém. Vychádzal z najpopulárnejšej prilby tej doby - železného klobúka, ktorý prekonal istý vývoj. Tomu sa postupne jeho strieška skláňala nižšie, až sa nakoniec znížila tak, že sa muselo začať uvažovať o novom spôsobe riešenia výhľadu. V strieške sa vytvorili dva podlhovasté otvory vo výške očí⁸³, alebo sa jednoducho v oblasti tváre vyrezal v strieške otvor, čím sa prerušila jej celistvosť. Tento typ prilby sa začal volať „**šalier**“ (ang. *sallet*,

18. Typy prilieb z 15. storočia, (podľa: Žygulski, 1975, s. 102.): a. lebka, vykopaná v Londýne, 15. storočie, kolekcia H. G. Keasbyho, London; - b. Barbuta typu *Korintka*, Miláno, okolo r. 1470, M.M.; - c. taliansky šalier tzv. *celata*, koniec 15. storočia, Museo Civico, Brescia; - d. šalier tzv. *celata*, Miláno, okolo r. 1490, W.C. L.; - e. šalier (nem. *Schaller*), asi výrobok Lorenza Helmschmieda z Ausburgu, cca 1480, kolekcia R. T. Gwynna, Epsom; - f. Železný klobúk s plechovou bradou, Innsbruck, okolo r. 1460, Z.Z.CH.

19. Gotická zbroj, asi taliansky výrobok, 80. r. 15. storočia, (podľa: Dangl, 1984, obr. VI.).

nem. *schaller*, fr. *salade*, tal. *celata*, pol. *salada*.⁸⁴ (s prívlastkom najčastejšie šalier nemecký, alebo taliansky - no tento nevznikol zo železného klobúka, ale z barbudy). Pretože obidva typy prilieb boli veľmi populárne (aj železný klobúk, aj šalier), riešila sa pri nich aj ochrana nekrytého priestoru, najmä tváre brady a krku, ktorá bola doposiaľ chránená len krúžkovým závesom. Nadviazalo sa na staršie riešenia pomocou plechového obojku, no ten sa špeciálne upravil, aby chránil aj dolnú časť tváre - tým, že sa pretiahol do výšky úst. Vznikol tak zvláštny tvar nazvaný „**plechová brada**“⁸⁵.

Týmto doplnkami vývoj dospel k tvaru brnenia, v ktorom dosiaholo výtvarné cítenie a zmysel pre krásu svoj vrchol - teda k tzv. „**gotickej zbroji**“⁸⁶. Ide o slohovo čistú

zbroj, s výborne prepracovanými detailmi a s prekrásnym - štíhlym strihom. Všetky časti tohoto bojového odevu sú ukončené do špica (lomeného oblúka) - odtiaľ aj pomenovanie (gotická zbroj). Základom je stále drôtená košeľa s dlhými rukávmi, na ktorej je kyris úzko strihnutý do pásu. Pre lepšiu pohyblivosť je zložený najviac (z troch) plechov, ktoré sú spojené pohyblivými nitmi, od boku (v páse) do stredu prs, čo vytvára dojem rebier. Kde sa tieto rebrá končia, nadväzuje na ne plechová brada, ktorá je ku kyrisu často pripojená remeňom a

prackou, alebo len volne sedí na ramenách. Zástera je dosť krátka, zložená z troch, alebo štyroch plechových pásov, na ktoré nadväzujú dva stehenné tašky. Tieto niekedy chýbajú a sú nahradené predĺženými nohavicami⁸⁷, ktoré sú už od polovice 14 storočia celoplechovo chránené podobne ako aj ruky. Pod nimi už nie sú krúžkové nohavice. Železné topánky boli ukončené ostrým, do vonku vybiehajúcim hrotom⁸⁸. Jeho zmysel je dosť nejasný. Niektorí autori tvrdia, že slúžil na to aby nevypadla jazdcovi noha zo strmeňa⁸⁹. Tento názor sa mi zdá nesprávny.

Keby sa strmeň dostal na tento bodec beztak by nezabránil pádu z koňa, keby sa naň jazdec

zaprel, pretože sa nasadzoval na klasickú železnú topánku (sabatón) a držal len na malom kolíku na jej vrchu, čím sa pohodlne a ľahko dal smerom k nohe sklopit'. Za ďalšie - jazdec nemal nohy v strmeni voľne, ale mierne pokrčené, teda prenášal do neho aj časť svojej váhy. Jeho funkcia bola asi v tom, že jazdec ním mohol nejakého pešiaka aj zranit', alebo kopnúť, ale hlavne ostrý špic bol tvarom módnej topánky konca 15. storočia⁹⁰.

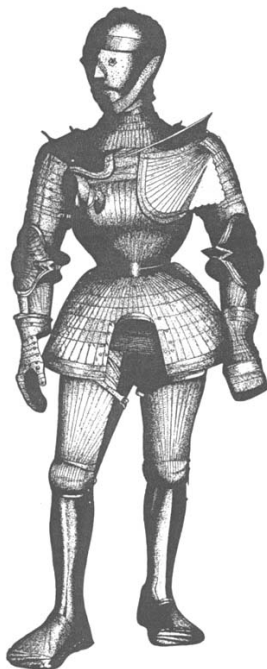
Ku gotickej zbroji patril nemecký šalier so sklopným vizírom, alebo nejaký druh železného klobúka⁹¹. Od konča 15. storočia sa šalieru postupne zadná časť striešky predlžovala a skláňala až po lopatky. Štít podliehal stálej tendencii zmenšovať sa, čo bolo zapríčinené zlepšovaním kvality brnenia. Gotická zbroj bola populárna najmä v posledných troch desaťročiach 15. storočia, no nosila sa aj začiatkom nasledujúceho. Tento typ zbroje sa však už nedokázal ďalej vyvíjať a ustrnul na mŕtvom bode. Jej

20. strana gotickej zbroje arcivojvodu Žigmunda Tirolského, vyrobil Lorenz Helmschmied z Ausburgu, okolo r. 1485, W.S.W., (podľa: Blair a i., 1982, s. 27.).

významnejším prínosom bolo, že sa horná časť kyrisu (pri krku) skrátila a siahala len po kľúčnu kosť, pričom bola zakončená výraznou hranou (faldom)⁹².

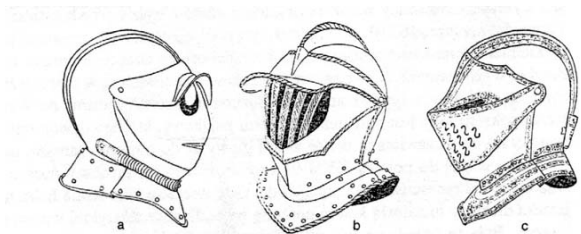
Začiatok 16. storočia priniesol nové progresívnejšie riešenia. Predovšetkým základ ochrany už netvorí krúžková košeľa (brnenie), ktorá sa už neoblieka pod kyris.

21. Maximiliánovská zbroj vojvodu Ulricha z Wurttembergu, vyrobená Wilhelmom z Wormsu v Norimbergu, okolo r. 1525, W.S.W., (podľa: Blair a i., 1982, s. 28.).

Ostáva však vo výzbroji polotlačkej jazdy, najmä husárov. Vzniká tzv. renesančná zbroj. Na tejto zbroji sa objavil väčší počet akýchsi drážok tzv. kanelúr, čo zlepšovalo pevnosť plechu pri priečnom seku bez zosilnenia materiálu. Vznikla tzv. „**maximiliánska zbroj**“⁹³. Vyznačuje sa niektorými konštrukčnými a štýlovými zvláštnosťami. Okrem už spomínaných kanelúr je to riešenie kyrisu, ako som už naznačil vyššie pri gotickej zbroji, ktorý už nekončí na pleciach, ale vo výške hrude masívnym faldom vytepaným do podoby stočeného motúza. Ochrana ramien a krku sa teda oddelila od kyrisu. Ďalšia zmena bola v tom, že predný plech sa už neskladal z viacerých, prekrývajúcich sa pásov, čo zmenšovalo jeho pevnosť, no zvyšovalo pohyblivosť, ale opäť len z jedného kusa. No objavujú sa aj exempláre zložené z viacerých častí. Plecia chránia veľké symetrické alebo asymetrické křídla, zložené z prekrývajúcich sa plechových pásov, pričom jeden ostro vybieha do protismeru a tvorí polkruhový výstupok tzv. **mesiac**, ktorý chráni aj časť hlavy proti vodorovne vedenej sečnej rane. No nebol vždy pravidlom.

Dôležitá je technická zmena pohybu hornej časti ruky (krútenie do pravého uhla zohnutej ruky), kde sa utvoril otočný kĺb, v podobe veľkého faldu. Na rukách sú už často namiesto prstových, palcové rukavice „**pästnica**“⁹⁴, ktoré lepšie chránia prsty. Kyris má stále v páse rovný tvar. Stehenné tašky z pôvodne jedného kusu plechu sa postupne vyrábajú z viacerých, navzájom sa prekrývajúcich pásov a keďže aj zástera je z rovnako širokých pásov, plynule prechádza do stehenných tašiek, ktoré sa tým akoby strácajú.

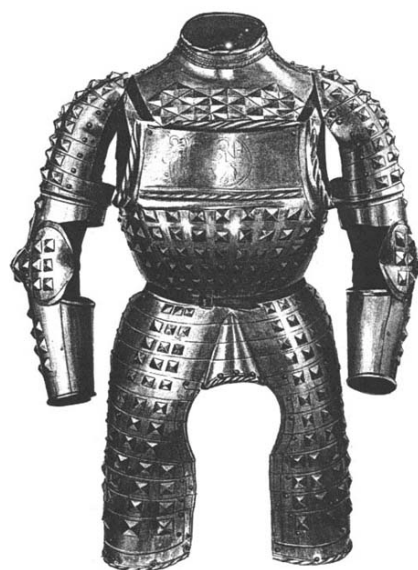

22. Golierové prilby, (podľa: Blair, 1958, s. 205.): a. uzavretá prilba s vizírom typu *Tadenkopf* alebo *Savoyard*, S. Taliansko, okolo 1600, T.L.A.; - b. Kyrisnícka prilba, J. Nemecko, okolo r. 1620, T.L.A.; - c. uzavretá prilba, Francúzsko, okolo r. 1640. T.L.A.

Chodidlo nohy (sabaton) namiesto špica nadobúda zvláštny, oblý tvar nazývaný „**medvedia laba**“⁹⁵, ktorý je opäť poplatný dobovej móde. Na hlave má bojovník kanelovanú prilbu, z ktorej sa neskôr vyvinul typ tzv. „burgundskej prilby“, alebo **burgonet**⁹⁶. Vznikla postupným vývojom z armetu. V hlavnom, otočnom kĺbe v oblasti spánkov sa pohybovali dva plechy. Jeden slúžil k ochrane brady a druhý bol vizír. Táto prilba sa končila v polovici krku, ktorý chránil anatomický obojok prechádzajúci plynule do ochrany pliec (žoržet). Tento typ prilby sa používala od dvadsiatych rokov 16. storočia. Štít sa pomaly z výzbroje vytratil. No niektoré typy vojska ho používali aj ďalej, napríklad uhorská ľahká jazda⁹⁷.

Tu sa končí mnou sledované obdobie vývoja ochrannej zbroje, pretože sa začína ďalšie historické obdobie - „novovek“. Ďalší vývoj načrtnem aspoň zbežne.

Maximiliánova zbroj bola veľmi drahá, preto sa v tridsiatych rokoch prestala vyrábať. Už koncom 15. storočia však ochranná zbroj postupne z výzbroje mizne, myslím tým z výzbroje pešieho vojska, ktoré opäť po stáročiach začína na bojisku dominovať. Landsknechti a švajčiarska pechota odkladajú niektoré časti ochrannej zbroje. Ostáva len kyris, zástera so stehennými taškami a nákrčník (obojok - žoržet), no aj to len u vojakov bojujúcich s kopijou - pikou (tzv. pikanierov) a podľa používateľov dostáva aj názov - **landsknechtská zbroj**⁹⁸. No jazdectvo stále používa najrôznejšie typy ochrannej zbroje.

23. Diamantová zbroj typu *corselet* F. Máriu I. della Roveru vojvodu z Urvína, okolo r. 1515. M.N.B.F.(podľa: Blair a i.,1982, s. 206.)

Mení sa profil kyrisu, ktorý nadobúda v polovici stredovej hrany ostrý výbežok „**tapul**“⁹⁹. Rukavice sa už definitívne stávajú prstovými (na miesto palcových). V polovici 16. storočia sa zmenil aj tvar burgundskej prilby, ktorá sa už nekončila v polovici krku, ale prechádzala do akéhosi väčšieho goliera (ang. gorget) a končila sa až na pleciah (**golierová prilba**¹⁰⁰). Takáto sa hojne používala najmä vo Španielsku, ktoré začalo v tejto dobe hrať významnú úlohu, nielen vo výrobe zbraní ale aj zbroje.

Postupom storočia mizne zástera a je nahradená stehennými taškami, ktoré sa pripevňujú na predný plech kyrisu. Už v prvej polovici 16. storočia sa stráca medvedia

24. Zbroj Sira Jakuba Scudamora, Greenwich, okolo r. 1580-85. M.M. (podľa: Blair a i., 1982, s. 28.).

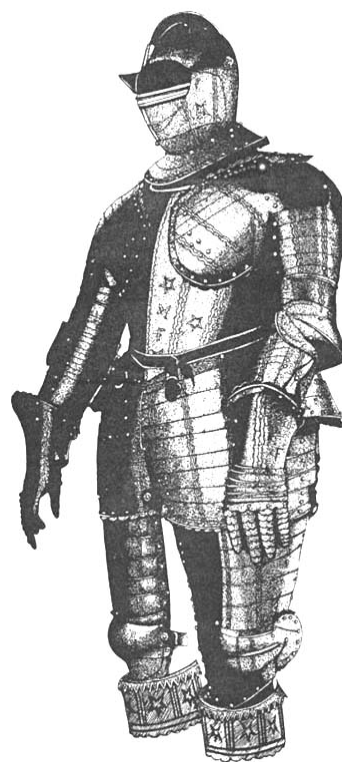
laba, no plechová topánka „**sabaton**“¹⁰¹ má stále pologuľatý tvar. Okolo polovice 16. storočia sa začína stredná hrana kyrisu predlžovať smerom dole ku slabinám a nadobúdať tvar - aj názov „**husie brucho**“¹⁰², ktorý však zodpovedá dobovej móde. Tento tvar začína miznúť až začiatkom 17. storočia, keď opäť podľa dobovej módy sa kyris skrátil až po driek. Ochranná zbroj sa výrazne skraca - miznú plechové časti dolnej končatiny (lýtka a chodidla - sára a sabaton). Pre

takúto zbroj sa zaužívalo pomenovanie ako trojštvrťová zbroj. Mala niekoľko variácií. Jednou z nich bola tzv. **kyrisnícka zbroj**¹⁰³. K jej typickým znakom patrilo, že stehenné tašky, ktoré sú napojené priamo na kyris sa predlžujú až ku kolenám, kde sa končia nákolennicou

(nákolennou myškou - jabĺčkom). Skladajú sa z veľkého množstva prekrývajúcich sa plechov, ktoré sú zdobené hlavičkami nitov. Ako som už spomenul kyris sa výrazne skrátil a siahal len po driek. Zbroj má týmito úpravami zvláštny, komický tvar, no prísne podliehala dobovej móde.

Ďalším typom trojštvrťovej zbroje, ako som už spomenul vyššie je: tzv. „**landsknechtská**“ zbroj¹⁰⁴ a jej veľmi podobná „**trabantská**“¹⁰⁵ používaná polotážkou jazdou. Tieto zbroje boli často zdobené čiernením (brunírom) so strieborne (kovovo) lesklými pásmi, a preto sa aj nazývala „čiernobiela“ (anglicky: black-and-white)¹⁰⁶.

V priebehu, najmä však v 16. storočia sa začína aj s experimentovaním vo formách a vznikajú rôzne druhy **kostýmových** zbrojí¹⁰⁷, ktoré napodobňujú civilnú, renesančnú módu (s bohato riasenými rukávami: napríklad zbroj vykovaná Kolomanom

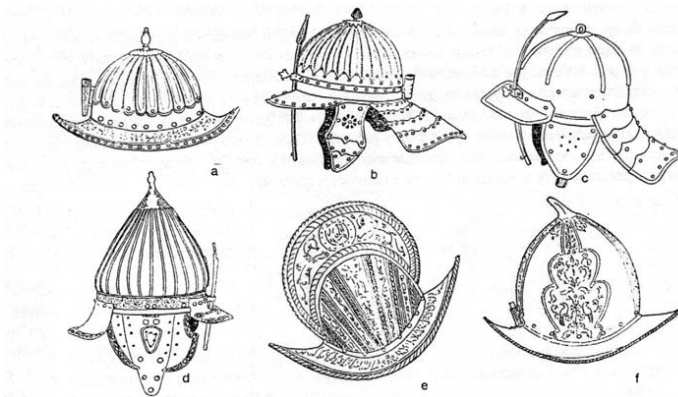

25. Kyrisnícka zbroj (trojštvrťová), Dona Diega Felipa de Guzmána, S. Taliansko, okolo r. 1627, Arméria Reala, Turin.

Helmschmiedom z Ausburgu v roku 1530¹⁰⁸) alebo antikizujúce „**alla romana**“¹⁰⁹ (napríklad zbroj od Bartolommea Campiágo z Pescari pre Karola V. z roku 1546)¹¹⁰.

Prilba sa postupom 16. storočia mení z uzavretej (ang. close helmet) na otvorenú tzv. **útočnú**¹¹¹, bez vizíru, ktorý v 16. storočí nahradila zvislá, železná, mesiacovito ohnutá tyčka, ktorá sa nad šiltom (strieškou) upevňovala skrutkou. Typmi otvorených - útočných prilieb boli talianske „**barbuty**“¹¹², španielske „**moriony**“¹¹³, nemecké „**pappenheimery**“¹¹⁴ a východné „**šišiaky**“ (nem. - Zischägge)¹¹⁵.

V priebehu a po skončení tridsaťročnej vojny sa plechy definitívne stráca aj z výzbroje jazdectva, aj keď niektoré druhy vojsk niektoré ochranné prvky používajú¹¹⁶. Jediné časti ochrannej zbroje, ktoré pretrvali až do dneška sú prilby a nepriestrelné vesty.

26. Útočné prilby, (podľa: Žygulsky, 1978, s. 149, 150, 215.): a. železný klobúk pikaniersky, tzv. *kapalin*, Fr., okolo r. 1630, W.C.L.; - b. Šišiak, Nemecko, okolo r. 1630, T.L.A.; - c. šišiak typu *papenheimer*, Nemecko, medzi r. 1640-50, T.L.A.; - d. šišiak západoeurópskeho typu, Ausburg, 2. pol. 16. storočia, W.C.L.; - e. hrebeňový morion, Tal., kon. 16. storočia, W.C.L.; - f. Hruškový morion, Tal., medzi r. 1550-60, kolekcia Odescalchich, Roma.

Poznámky

- ¹ CARDINI, F.: Válečník a rytíř. In: LE GOFF, J.: Středověký člověk a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 1999, s. 71.
- ² Například WILKINSON, F.: Arms and Armour. London: Hemlyn, 1978, s. 71.
- ³ KLUČINA, P. - PEVNÝ, P.: Arma defensiva. Bratislava: Slovart, 1992, s. 64.
- ⁴ Například Kunsthistorisches Museum a Waffensammlung Viedeň, londýnsky Tower a z našich napr. Krásna Hôrka ...
- ⁵ Je to trocha zjednodušené, pretože „germánsky“ vlastne vyšiel z „rímskeho“, teda rímsky nezanikol, len sa transformoval cez germánsky živel.
- ⁶ JAMES, E.: Frankové. Praha: Lidové noviny, 1997, s. 41-46, alebo WILKINSON, Arms and armour, 1978, s. 38.
- ⁷ NOVOTNÝ, B.: Slovom a mečom. Martin: MS, 1995, s. 57.
- ⁸ TARASSUK, L.- BLAIR, C.: Arms and weapons (The complete encyclopaedia). London: B. T. Batsford, 1982, s. 148.
- ⁹ CONOLLY, P. : Dejiny rímskeho vojska. Bratislava: Fortuna Print, 1992, s. 46,48 alebo WILKINSON, F.: Arms and Armour, 1978, s. 34-36, k lorikám tiež TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and Weapons, 1982, s. 311 -312.
- ¹⁰ KLUČINA, P. - PEVNÝ, P.: Arma defensiva. Bratislava: Slovart, 1992, s. 30. alebo ŽYGUESKI, Z. jun.: Broň v dawnej Polsce. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 38, tiež TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and weapons, 1982, s. 311., udáva tretie storočie, kedy Rimania preberajú do výzbroje krúžkovú košeľu od Keltov, aj s. 23.
- ¹¹ AMMIANUS, MARCELLINUS: Rímske dejiny. Bratislava: Tatran, 1988, s. 76-77, hovorí o tribúnovi zbrojmajstrov Malarichovi, že „*Zvolal Frankov, ktorých v tom čase bolo v paláci veľa a prežívali rozkvet ...*“.
- ¹² JAMES, Frankové, 1997, s. 75-76, 225.
- ¹³ JAMES, Frankové, 1997, s. 76-77, 91, 223- 225.
- ¹⁴ AMMIANUS, Rímske dejiny, 1988, s. 564 - hovorí, že v rímskom vojsku bol „... *a pripojil k nemu ako kolegu s rovnakou právomocou Mallobauda, komesa telesnej stráže a kráľa Frankov, bojovne založeného a udatného muža.*“
- ¹⁵ GRANT, M. : Pád ríše rímskej. Brno: BB art, 1997, s. 36.
- ¹⁶ Napr. KLUČINA, - PEVNÝ, Arma defensiva, 1992, s.34 -35, alebo JAMES, Frankové, s. 90.
- ¹⁷ Napr. miniatúry v breviári (žaltári) svätohavelskom z 9. storočia.
- ¹⁸ JAMES, Frankové, 1997, s. 75 - 76.
- ¹⁹ Porovnaj prilbu z Dolných Semeroviec alebo JAMES, Frankové, 1997, s. 90.
- ²⁰ Umbo je stredová, štítová puklica, vyrobená z plechu. K štítu sa pripevňovala pomocou nitov. Bola vypuklého tvaru a v zadnej časti mala často priečku, ktorá slúžila na držanie štítu, bližšie TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, str. 493.
- ²¹ KRÍŽEK, L. - ČECH, J. K. Z. :Encyklopédia zbraní a zbroje. Praha: Libri, 1997, s. 69, 238, 232, 231, tiež TARASSUK,- BLAIR, Arms and weapons, s. 19-20, 186, 414, 416.

-
- ²² REGAN, G.: Rozhodující bitvy. Praha: Naše vojsko, 1994, s. 36-38, no o tomto fenoméne možno pochybovať vzhľadom ku obyčaju Germánov nepoužívať zbroj.
- ²³ AMMIANUS, Rímske dejiny, 1988, s. 572 - 576.
- ²⁴ KLUČINA, P. - ROMANÁK, A. : Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, I. Praha: Naše vojsko, 1983, s.22.
- ²⁵ RUTTKAY, A. : Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II. Slovenská archeológia 24, Bratislava: SAV, 1976, s. 353 - 356, KLEIN, B. - RUTTKAY, A. - MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. Bratislava: MNO, 1993, s. 64.
- ²⁶ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 23-25.
- ²⁷ CONOLLY, Dejiny rímskeho vojska, 1992, s. 60.
- ²⁸ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 38.
- ²⁹ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s.30-13.
- ³⁰ Napríklad prilby z Dolných Semeroviec, vyobrazenie napr. - KLEIN, - RUTTKAY, - MARSINA, Vojenské dejiny Slovenska, 1993, s. 54.
- ³¹ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s.23, no SEITZ, H.: Blankwaffen I. Braunschweig: Klinkhardt en Biermann, 1965, s. 99., hovorí iba o vikingských mečoch, ale opäť TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 471, hovorí o „... *Carolingian sword* ...“.
- ³² ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 33-34.
- ³³ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 31-32, WILKINSON, Arms and Armour, 1978, s. 52, KLUČINA, - PEVNÝ, Arma defensiva. 1992, s. 41.
- ³⁴ aj - CHOČ, P. : S mečem i štítem. Praha: Naše Vojsko, 1967, s. 235. alebo KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 25-27.
- ³⁵ aj KRÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia Zbraní a zbrojí. 1997, s. 83., tiež TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons. 1982, s. 253., ale WAGNER, E. - DURDÍK, J. - DROBNÁ, Z.: Kroj, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské. Praha: Naše vojsko, 1956, s. 45, udáva tiež názvy - lorica, panczerium.
- ³⁶ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 19., uvádza tiež názov *acton* (španielsky *alcotón*), vzniklo pravdepodobne z arabského slova *al - qutum = bavlna (bavlnení)*.
- ³⁷ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 114 - 115, ŽYGULSKI, Broń w dawnej Polsce, 1975, s. 40-41., TARASSUK - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 191.
- ³⁸ KRÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 71.
- ³⁹ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 84.
- ⁴⁰ ŻYGULSKI, Broń w dawnij Polsce, 1975, s. 39.
- ⁴¹ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 85.
- ⁴² Samozrejme nechcem opomenúť význam štítov, ktoré majú primárne postavenie.
- ⁴³ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské, 1956, s. 46., tiež uvádza názov krúžkový záves (*appendicium, gehenk*)
- ⁴⁴ iné názvy: ang. a nem. - helm, fr. - heaume.
- ⁴⁵ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 116, ŽYGULSKI, Broń w dawnej Polsce, 1975, s. 34-35.

-
- ⁴⁶ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 127, ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce, 1975, s. 34.
- ⁴⁷ WAGNER a i., Kroj zbrane a zbroje doby předhusitské a husitské, 1956, s. 62., železný klobúk - pileus ferreus, eysenhut, capplin.
- ⁴⁸ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 124-125. alebo KRÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 12.
- ⁴⁹ KRÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, str. 12, WAGNER a i., Kroje zbrane a zbroje doby předhusitské a husitské, 1956, s. 47, uvádza názov pre okrúhly tvar - humeralia.
- ⁵⁰ Ang. *Poleyn* bližšie TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 382. ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce, 1975, s. 28 názov *nákolanek*.
- ⁵¹ WAGNER, Kroj, zbroj a zbrane Doby předhusitské a husitské. 1956, s. 47, aj (mausel). ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce, 1975, s. 28 - *nálokčica*. a TARASSUK - BLAIR, 1982, s. 142 - *cowter*
- ⁵² KRÍŽEK- ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 36., tiež TARASSUK- BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 104-105.
- ⁵³ KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 155, ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce, 1975, s. 104-105 „ z *tkaniny szlachetnej, czesto zaksamitu lub brokatu, szczelnie kryjaca zbroj*“, tiež TARASSUK - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 136, 23.
- ⁵⁴ NADOLSKI, A.: Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. Wrocław: Ossolineum, 1979, s.89. KLUČINA - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s.157. *plátový kabát* alebo *pltová vesta*.
- ⁵⁵ WAGNER, Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, časť II, tabuľka 10.
- ⁵⁶ BYAM, M.: Staré zbrane. Bratislava: Tatran, 1992, s.27. ang. *Greave* - TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 199.
- ⁵⁷ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 408.
- ⁵⁸ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, s. 47, uvádza pre plechové krytie nohy skomoleninu „pengwant“ (peynquant, beingewand).
- ⁵⁹ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, s. 47, uvádza pre rukavice názov - plechovice, cirotece ferree, plechhandschuhen.
- ⁶⁰ Aj - red. PETRÁŇ, J. : Dějiny hmotné kultury I ⁽²⁾. Praha: SPN 1985, str. 715. WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, s. 47.
- ⁶¹ ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 100, BLACKMORE, H. L.: Arms and armour. New York: Studio Vista, 1965, s. 12, 14.
- ⁶² KLUČINA, - ROMANÁK, Človek, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 165. alebo - KRÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 18, WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, s. 61, latinského - *slappa*, *slappe* a uvádza tiež názov *cassis*, tiež editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 76-77., uvádzajú ako hlavný názov „*basnet*“. Poliaci uvádzajú „*terminus technicus*“ - *przylbica* napríklad: ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 100.
- ⁶³ ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 100-101.
- ⁶⁴ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 73.

-
- ⁶⁵ Najmä v českej literatúre - KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 126. Inak -ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 35, uvádza názov „veľká prilba - *helm wielki*“, podobne tiež editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 125. - „*great helms*“.
- ⁶⁶ Termín uvádza KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 167, ale aj NADOLSKI, A. : Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. Wrocław: Ossolińskich Wydawnictwo, 1979, napr. s. 66, s tým, že slovo - *Tatcza* znamená všeobecne štít, ako taký, po poľsky, tiež ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, napr. s. 41.
- ⁶⁷ Ang. *cuirass* - TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s.148 - 151.
- ⁶⁸ Napr. zbroj zo zámku Churburg z devedesiatych rokov 14. storočia napr. v KLUČINA, P. - PEVNÝ, P.: *Arma defensiva*. Bratislava: Slovart, 1992, s. 40.
- ⁶⁹ Napríklad editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 495 - *visor* - poľsky *zaslona* - ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 28.
- ⁷⁰ NADOLSKI, Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. 1979, obr. príloha č. 39. uvádza nálezy už z rokov 1388 -1383, ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 100 -101 (uvádz nem. Názov pre tento typ - *Klappvisier*)
- ⁷¹ KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 165., tiež ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 100-101.
- ⁷² Napr. Pijon, J. : *Dejiny umenia*. IV. Bratislava: Tatran, 1988, s. 2.
- ⁷³ editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 495-496, ale hlavne WAGNER, a i., *Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské*, 1956, časť III, tabuľa 15.
- ⁷⁴ KRÍŽEK, - ČECH, *Encyklopédia zbraní a zbroje*, 1997, s. 18., tiež editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 76-77., „*A specialtype of basnet, called the great basnet, was worn from the late 14th century to the early 16th.*“
- ⁷⁵ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s.494-495 ang. názov *Vambrace*, tiež BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 18. ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 28. názov *nareczak*
- ⁷⁶ Ide o typický typ zbroje z prvej polovice 15. storočia so nezvyčajným strihom. Má viacero zvláštností, ktorým sa budem venovať v zvlášťnej kapitole, napríklad : WILKOISON, Arms and Armour, 1978, s. 71.
- ⁷⁷ KRÍŽEK, - ČECH, *Encyklopédia zbraní a zbroje*, 1997, s. 255 a KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 204., uvádzajú názov *šorc* . NADOLSKI, Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. 1979, s. 97, uvádza názov „*fertuch*“, tiež ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s.108, zasa editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 440 uvádza názov *skirt* - *sukňa*.
- ⁷⁸ KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 204. *Křídla*, editor TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 361 - ang. názov *pauldron*, pochádza z francúzskeho názvu *espauleron*. ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 28. - *naramiennik*.
- ⁷⁹ Napríklad iluminácia v Obrázkovej kronike : DANGL, V. : *Bitky a bojiská*. Bratislava: Mladé letá, 1984, s. 65.

-
- ⁸⁰ napr. KLUČINA,- PEVNÝ, *Arma defensiva*. 1992, s. 40. - tvrdí, že „*Od 13 st. nebol veľký rozdiel medzi rytierom z Francúzska a ťažkou jazdou z Čiech či Rakúsky*“. Podľa môjho názoru sa líšilo brnenie napr. talianske od nemeckého. Pri talianskom sú charakteristické prehnane veľké tvary, ani psi nos sa veľmi nepoužíval, skôr boli zaužívané prilby s pologuľatým zvonom, tak isto aj v Španielsku. Podobne to bolo aj v 14 storočí aj v 13. storočí. Tu však rozdiely boli asi zapríčinené klimaticky, lebo boli v oblube voľnejšie strihy várkoča. Tento môj názor potvrdzuje aj NADOLSKI, Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. 1979, s. 98: „*Mimo przewagi wzorów włoskich w niektórych regionach Europy wykształcały się lokalne formy zbroi lub przynajmniej jej części, takie jak np. fartuch znacznie dłuższy od włoskiego i obywajacy się w związku z tym bez taszek* “.
- ⁸¹ KLUČINA,- ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby*, 1983, s. 204, ale aj KRÍŽEK, - ČECH, *Encyklopédia zbraní a zbroje*, 1997, s. 255 : Uvádajú český názov *zbrojné šosy*. NADOLSKI, Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. 1979, s. 97, uvádza názov „*taszki*“ a editor TARASSUK, - BLAIR, *Arms and weapons*, 1982, s. 482 - *tasset*.
- ⁸² KRÍŽEK, - ČECH, *Encyklopédia zbraní a zbroje*, 1997, s. 16, k armetu - KLUČINA,- ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby*, 1983, s. 210., editor TARASSUK, - BLAIR, *Arms and weapons*, 1982, s. 21. aj
- ⁸³ ťažko však hovoriť či ide ešte o železný klobúk, ako napr. ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 102 tiež KLUČINA,- ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby*, 1983, s. 206. aj TARASSUK, - BLAIR, *Arms and weapons*, 1982, s. 295-296. uvádza názov *kettle hat - kotlový (hrncový) klobúk*, alebo či to už nieje šalier ako WAGNER, a i., *Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské*, 1956, časť III, tabuľa 5.
- ⁸⁴ Naposledy KLUČINA,- PEVNÝ, *Arma defensiva*. 1992, s. 52., ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s.102., editor TARASSUK, - BLAIR, *Arms and weapons*, 1982, s. 412., a. i. , no prvé typy šalierov sa už objavujú na začiatku 15. stor., ale širšie sa začína uplatňovať až od polovice 15. storočia.
- ⁸⁵ KLUČINA,- ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby*, 1983, s. 207., uvádza názov „*plechový vous*“, TARASSUK, - BLAIR, *Arms and weapons*, 1982, s.82-83 názov *bevor*. ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 102 pol. názov *podbródok*.
- ⁸⁶ Veľmi krásne exempláre možno vidieť vo Waffensammlung a v Mestskom múzeu vo Viedni a k názvu bližšie napríklad: BLACKMORE, *Arms and Armour*. 1965, s. 40-49.
- ⁸⁷ Napríklad zbroj arcivojvodu Maximiliána Tyrolského od platniara Lorenza helmschmieda z roku 1480 - KLUČINA,- PEVNÝ, *Arma defensiva*. 1992, s. 43.
- ⁸⁸ ŽYGULSKI, Broń v dawnej Polsce. 1975, s. 108 -uvádza názov pre tieto topánky: *poulaines*
- ⁸⁹ Napr. KLUČINA,- ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby*, 1983, s. 207.
- ⁹⁰ WAGNER, a i., *Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské*, 1956, časť I, tabuľa 89.
- ⁹¹ Napríklad zbroj z: WAGNER, a i., *Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské*, 1956, časť II, tabuľa 68.
- ⁹² Napríklad zbroj z: BLACKMORE, *Arms and Armour*. 1965, s. 30.
- ⁹³ KLUČINA,- ROMANÁK, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby*, 1983, s. 209. Uvádza aj názvy: fr. *armure cannelle maximilienne* a nem. *gerippte Rustung*. O maximilánskej zbroji tiež BLACKMORE, *Arms and Armour*. 1965, s. 50-55.

-
- ⁹⁴ KŘÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 200.
- ⁹⁵ KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s.212., tiež názov „kravský pysk“
- ⁹⁶ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 107-108
- ⁹⁷ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 175-176.
- ⁹⁸ BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 111.
- ⁹⁹ KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 215., ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 155.
- ¹⁰⁰ KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 219 tiež nemecký názov“ „mantelhelm“.
- ¹⁰¹ BYAM, M. : Staré zbrane. Bratislava: Tatran, 1992, s. 25 a 27.
- ¹⁰² KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 216, WILKINSON, Arms and Armour, 1978, s. 82 - uvádza názov *peascod* asi z anglického: pod of a pea - hrachvý struk, lebo stredná hrana má tvar struku.
- ¹⁰³ Napríklad: BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 112., pekný exemplár je na strane 117., podobne tiež: ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 216.
- ¹⁰⁴ BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 111.
- ¹⁰⁵ KLUČINA,- PEVNÝ, Arma defensiva. 1992, s. 54 a 70.
- ¹⁰⁶ BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 110-111.
- ¹⁰⁷ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 153.
- ¹⁰⁸ Napríklad: BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 60.
- ¹⁰⁹ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 40. (*Armor „alla romana“*)
- ¹¹⁰ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 154 a 152.
- ¹¹¹ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 148-150. Uvádza názov *szturmak* a KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 221- uvádza zasa nemecký názov „sturmhelm“.
- ¹¹² TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 73., no táto prilba bola známa v taliansku už v 14. storočí.
- ¹¹³ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 346., alebo ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 150., uvádza dva typy: hrebenový (loďkový) a hruškový, aj KLUČINA,- ROMANÁK, Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby, 1983, s. 250.
- ¹¹⁴ Napr.: KŘÍŽEK, - ČECH, Encyklopédia zbraní a zbroje, 1997, s. 21, 167, 187, ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 216., názov *pappenheimer*, podľa oddielov, z tridsaťročnej vojny maršala grófa Gottfrieda Henricha z Pappenheimu.
- ¹¹⁵ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 149-150
- ¹¹⁶ napríklad: kyrysníci, alebo poľský husári ešte v bitke pri Viedni 12. septembra 1683 nosili polovičné, alebo trojštvrťové zbroje so známymi krídlami (okrídlený husári) - ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 166-169., a i.

2. REGIONÁLNE ZVLÁŠTNOSTI

2.1. Taliansko

Táto krajina s bohatou históriou a s veľkým kultúrnym dedičstvom výraznou mierou zasiahla do vývoja ochrannej zbroje, najmä v 14. až 16. storočí. Podieľal sa na tom najmä veľký obchodný rozmach, ktorý v tejto krajine nastal po 12. storočí, ale tiež rozsiahle kultúrne kontakty s arabským svetom a hlboká tradícia¹. Výstroj talianskych rytierov sa v niektorých detailoch líšila od zbroje iných, zahraničných bojovníkov. Niektoré prvky ovplyvnili ochrannú zbroj aj v širšom, európskom meradle.

K výrazným odlišnostiam patrili veľmi bohato zdobené látkové suknice (gambesony, lentnery)². Tento zvyk pramení z výraznej snahy po prepychu a okázalosti, ktorá je, a asi aj bola Talianom vlastná. No podobný zvyk môžeme nájsť aj vo Francúzsku, ale k tomu sa ešte vrátim nižšie.

Ako ďalší typický znak môžem uviesť plechovú zbroj z prvej polovice 15. storočia, ktorá sa v Taliansku vyznačovala zvláštnym strihom. Má viacero výnimočných a charakteristických znakov. Najhlavnejším z nich je istá predimenzovanosť niektorých článkov zbroje. Prehnanou veľkosťou sa vyznačujú najmä náplečné krídla a lakt'ové a kolenové (nákolenica a jabĺčko) puklice (myšky). Základom zbroje, ako pri všetkých vtedajších je krúžková košeľa do polovice stehien s krátkymi rukávmi po lakte. Ramená chránia už spomínané veľké krídla, ktoré vzadu zakrývajú aj lopatky, pričom sa ľavé a pravé skoro dotýkajú. Vpredu sú asymetrického tvaru. Pravé má výrez pre kopiju, ktorá sa uchopuje pravou rukou cez podpazušie a opiera sa o hák na prednom plechu kyrisu. Ľavé, v prípade boja s kopijou, nárazové krídlo je ešte zosilnené navyše plechovou puklicou, čím sa zvyšuje jeho odolnosť (zdvojnásobuje sa ochrana) voči nárazu v súboji s kopijou. Celé krídla pri tom chránia aj hornú časť ramena, až po lakeť, pričom spod nich vytrčea krátko rukáv krúžkovej košele. Mohutné krídla sú najcharakteristickejšim znakom zbroje vyrábanej v 1. pol. 15. storočia v Taliansku a tento tvar potom ovplyvnil ochranu ramena v celej Európe, najmä koncom 15. a začiatkom 16. storočia. Ďalším charakteristickým prvkom tejto zbroje, ako som už uviedol sú mohutné lakt'ové myšky, ktoré majú po svojom

27. Henrich VII. tiahne na Bresciu, pred pol. 14. storočia, Balduineum I., Landeshauptarchiv, Kkoblenz, (podľa: Spěvák, 1994.).

obvode väčší kus plechu (listovec), ktorý vytvára akúsi mušľu. Aj tento prvok sa ujal najmä v gotickej zbroji. Na ochranný odev sa obliekala, ako som už vyššie spomenul bohato zdobená sukica so vzácnej látky, ktorá nahrádzala málo kvalitnú povrchovú úpravu plechu. Bola trojštvrťová (do pol stehna) bez rukávov a na bokoch nezošivaná. Vzadu volne visela (tvorila akýsi krátky plášť), no predná časť bola prepásaná opaskom.

Táto zbroj sa rozšírila aj do iných častí Európy, aj zásluhou kvalitných dielní s dobrým menom (milánske dielne Tommasa a Antonia Negroli da Ello, Antonia Missaglia alebo Bernarda a Giovanyho Pietra da Carnaga a neskôr Lucia Piccininiho)³. Ide napríklad o zbroj anglického kráľa Henricha V.⁴ alebo bojové oblečenie Žigmundovho vojvodu Pipa Spona z Ozory⁵- namaľovanom na obraze od Andrea del Castagna.. V Taliansku sa stretávame s touto zbrojou častejšie napr: Pisanellovom obraze sv. Juraja (obraz Madony, sv. Antona a sv. Juraja z roku 1437)⁶, zbroj Farinanta degli Ulbertiho⁷ (z počiatku 15 storočia), Donatellova socha Gatameláta⁸, alebo až z rokov 1481 - 1488 pochádzajúca socha kondotiéra benátskej republiky Bartolomea Colleoniho od Andrea Verrocchia⁹, tiež obrazy Paola Uccella (1390 - 1475): Bitka pri San Réme - zbroj vojvodu Niccolu da Tolentíno a obraz sv. Juraja s drakom¹⁰. No príkladov by sa dalo uviesť viac.

28. Sv. Juraj z Pisanellovho obrazu Madony, okolo r. 1437, (podľa: Wagner a i., časť II, tab. 57.).

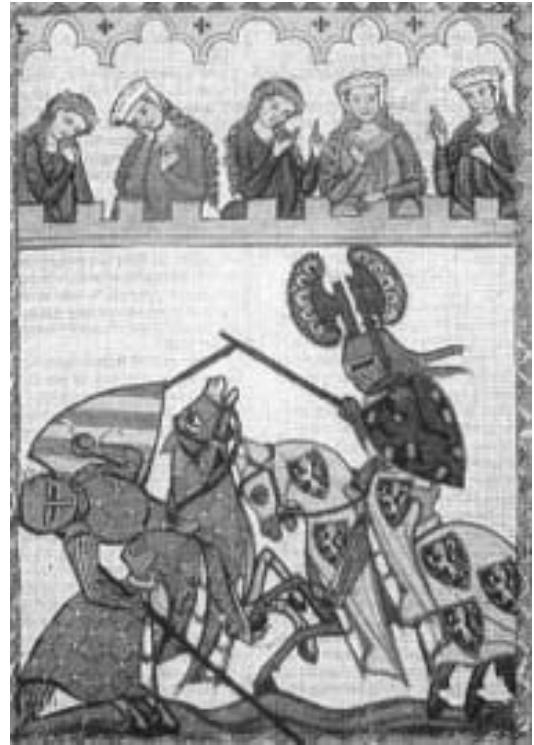
Súčasťou talianskych zbrojí bol aj zvláštny typ prilby - **barbuta**. Bola podobná šľape, mala len o niečo menej kónický tvar s nevýrazným špicom a niekedy mohla mať aj pologuľatý alebo hrebeňový zvon¹¹.

Niektoré typy tejto prilby mali lícnu časť predĺženú do tváre, čím nadobúdali podobu antických prilieb a tak aj dostali názov - korintky¹². Ďalšou typickou prilbou pre oblasť Talianska bol tzv. taliansky šalier (celata). Bol charakteristický vyšším zvonom, inými tvarmi vizírov, a kratšou zadnou strieškou¹³.

K ďalšiemu, veľmi typickému znaku patria tzv. antikizujúce zbroje. Ide o ochranný odev inšpirovaný antickou tradíciou, ktorá bola najživšia práve v Taliansku. Funkčné riešenie bolo už dobové (forma), prijal sa len antický výrazový prostriedok. Ako príklad možno uviesť zbroj vyrobenú Bartolomejom Campi z Pescari pre cisára Karola V. z roku 1546¹⁴ alebo Donattelov obraz sv. Juraja¹⁵.

2.2. Nemecko

Zvláštností zbroje vyrobenej v tomto regióne (ríšskej oblasti) je pomerne dosť. Je príznačné napríklad pre Uhorsko (podobne je pre Poľsko), že tamojší šľachtici si nechávali najčastejšie vyrábať svoje ochranné zbroje práve tu. Preto je tento región aj pre Slovensko dôležitý. Claude Blair hovorí o dvoch zbrojárskych školách: a to o severotalianskej a nemeckej¹⁶. Tu používaná zbroj sa vyznačovala istými zvláštnosťami, ktoré však nemožno zovšeobecňovať. Pre túto, pomerne severne ležiacu (a tým aj chladnejšiu) oblasť až tak neplatí pravidlo volných (vzdušných) látkových sukniíc (Waffenrock), ktoré najmä v 14. storočí nahradili priliehavé (obtiahnuté) lentnery. Tak

29. Rytiersky turnaj, okolo r. 1330, Manesse Codex Universitätsbibliothek, Heidelberg, (podľa: Šindelář, 1994.).

vzniká sukniica, ktorá kopíruje tvar ľudského tela, pričom siaha len do pol stehien. Mala často krátke rukávy s bohato prestrihávanými okrajmi.

30. Postava z náhrobku markgrófa Rudolfa III. (+1428), (podľa: Wagner a. i., 1956, časť II, tab. 56.)

V ríšskej oblasti bola tiež veľmi obľúbená kónická prilba s psím nosom (hundgugel), no tento tvar sa používal aj v severnom Taliansku a aj vo Francúzsku. Zvláštny tvar nadobúdala prilba v dvadsiatych rokoch 15. storočia, kedy sa na boku, v oblasti spánkov, kde boli otočné nity pre uchytenie vizíru pridávali parabolické puklice, čím nadobúdala prilba zvláštny tvar. Nosila sa nielen v ríši, ale aj Burgundsku a Francúzku.

Niektoré zvláštnosti sa vyskytovali aj v konštrukcii predného plechu kyrisu. Pre zlepšenie odolnosti proti prerazeniu sa vyrábal o niečo vypuklejší, aby sa tým vytvoril priestor pre možnú deformáciu pri náraze alebo pri prerázaní a zároveň, aby neporanil bojovníka. Preto sa, ako som už spomenul predný plech zámerné vyrábal viac vypuklý. Tvar bol potom buď guľatý alebo hranatý tzv. „skriňový“ nem. kastenbrust¹⁷, čo môžeme napríklad vidieť na

gentskom oltári vo výjave „Christi milites“ od bratov van Eyckovcov¹⁸.

Nemecká zbrojárska škola sa najviac prejavila na konci 15. storočia, výrobou tzv. **gotickej zbroje**, ktorú doviedol do vrcholného štádia augsburský zbrojár Lorenz Helmschmied dvomi ochrannými odevmi pre cisára Maximiliána a arcivojvodu Žigmunda Tirolského v osemdesiatych rokoch 15. storočia¹⁹.

Ďalšou zvláštnosťou Nemeckej školy bol typ **maximiliánovskej zbroje**, ktorej povrch bol pokrytý bohatou štruktúrou kanelúr a tzv. **kostýmové zbroje**, ktoré svojím tvarom napodobňovali civilný odev.

Pre výrobu pomerne veľkého množstva ochrannej zbroje vzniklo veľa dielní, najmä v Ladshute, Norimbergu, Ausburgu, kde pôsobili majstri ako Martin Oham, Martin Schneider, Anton Paffenhauser či Koloman a Desiderius Helmschmiedovci a v Innsbrucku pôsobiaca rodina Seusenhoferovcov²⁰.

2.3. Francúzko

31. Francúzsky rytier z konca 14. storočia, (podľa Wagner a i., 1956, časť II, tab. 53.).

Pre túto oblasť je typické, podobne ako pre Taliansko používanie rozmanitých strihov látkových sukníc obliekaných na zbroj. Boli bohato zdobené, ale na rozdiel od talianskych nebola predná časť stiahnutá opaskom a podobne ako zadná len voľne spadala do pol stehien. Pekne to možno vidieť na náhrobku senešala Phillipa Pota z konca sedemdesiatych rokov 15. storočia asi od Clausa Sletera A. Le Mouiteriora²¹.

Čo sa týka prilieb, tých sa používa pestrejšie druhové množstvo. Okrem kónických sa častejšie vyskytujú aj priliby s pologuľatým zvonom.

Vo Francúzsku sa zbrojárske dielne vytvorili v Paríži, Tourse, Lyone, ale tiež vo Fontainebleu. Všetky tieto dielne čerpali predovšetkým z talianskych vzorov, čo možno vidieť v Musée de l'Armée v Paríži²².

2.4. Anglicko a Pyrenejský polostrov

Pre ostrov je typická zbroj, ktorá sa najmä v priebehu 16. storočia vyrábaná v Greenwichi - tzv. greenwichská zbroj²³, kde bola kráľovská dielňa na výrobu zbroje, založená Henrichom VIII. v roku 1514. Typickým znakom pre tu vyrábanú zbroj je suspensor v tvare mužskej genitálie²⁴. Exempláre zbroje sú vystavené v londýnskom Toweri.

Pre pyrenejský polostrov je príznačné niekoľko charakteristických znakov. Jedným z nich je pomerne časté používanie okrúhlych štítov, hlavne v období ranného a vrcholného stredoveku (najmä v 8-12. storočí)²⁵. Tento tvar zrejme tunajší rytieri prebrali od Arabov.

Ďalšou zvláštnosťou bolo používanie väčšinou poglobulátých prilieb typu barbuta²⁶, a podobne ako v Taliansku volných, často ani neprepásaných gambesonov, vplyvom vysokých teplôt. Španielsku zbroj možno vidieť napríklad na víťaznom oblúku v Neapoli na scéne s mladými bojovníkmi²⁷.

2.5. Uhorsko

Špecifickým znakom vojska uhorských kráľov bola, okrem ťažkej aj existencia veľkého množstva ľahkej jazdy. Táto tradícia má svoje korene v nomádskom spôsobe života starých Uhrov. Okrem tradície mal nato veľký vplyv aj relatívny nedostatok finančných prostriedkov na nákup kvalitnej ochrannej zbroje. Od desiateho storočia sa vo vojsku začínajú prejavovať západné prvky a to hlavne používanie meča a brnenia²⁸. No vojsko, aj vo vrcholnom stredoveku, najmä od roku 1240, keď Belo IV. usadil v Uhorsku Kumánov tvorili oddiely ľahkej, teda najmä - kumánskej jazdy. Ostatná jazda, okrem kumánskej bola však vyzbrojená, ako som už spomenul na západný spôsob a na svoju ochranu používala často len základné ochranné prvky a to prilbu a štít, niekedy aj krúžková košeľu²⁹. V niektorých prípadoch ani to nie³⁰.

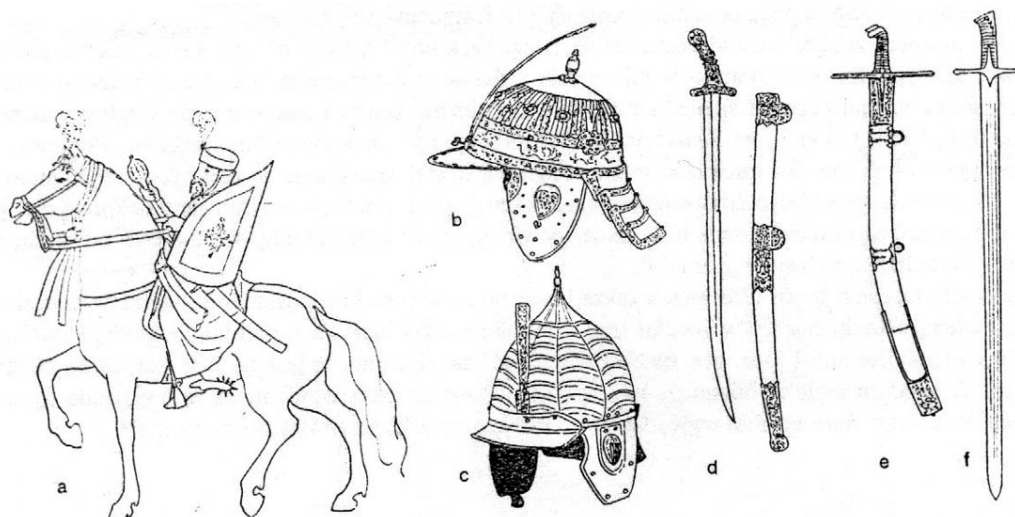
32. Kráľ Henrich V. v plej zbroji, S. Taliansko, 1410-20, (podľa: Wagne a i., 1956, časť II, tab. 57.).

33. Bitka uhorského vojska (v favo) v typickej zostave - vpredu ťažká jazda a v zadu ľahká (lukostrelci), (podľa: Dangel, 1984, obr. III.).

K zmene v skladbe armády dochádza až v priebehu 15. storočia, kedy sa uhorské vojsko čoraz častejšie stretáva v bojoch s novým nepriateľom - Turkami. Tí vytlačujú z juhu Srbov, Chorvátov a Vlachov, ktorí sa dávajú najímať do uhorskej armády. Dostávajú názov „**husári**“³¹. Z ochranných prvkov používajú len cibulovitú prilbu tzv. „uhorský šišiak“ a štít typického tvaru, s pretiahnutým pravým horným okrajom, čím nadobúda tvar krídla³² a kryje aj časť hlavy. No ani používanie prilby nebolo pravidlom, čo však neplatí o zbraniach, a to o šabli a reflexnom luku³³.

K ďalším zvláštnostiam patril špeciálny typ predného kyrisu, ktorý sa skladal z prekrývajúcich sa pásov plechu - tzv. **rači** kyris³⁴. Tento sa niekedy obliekal na krúžkový pancier, ktorý zostával vo výzbroji ešte aj na konci 17. storočia.

34. Uhorská zbroj a zbrane (podľa: Žygulski, 1975, s. 176.): a. uhorský husár, podľa miniatúry Ž. Wohlhuttera, 16. storočie, K.M.W.; - b. šišiak (papenheimer) kniežaťa Karola Lotrinského, 16. storočia, K.M.W.; - c. šišiak, 16. storočie, M.N.M.B.; - d. šabľa Karola Veľkého, 7. storočie, K.M.W.; - e. šabľa typu *bátorovka*, 15-16. storočie, M.N.M.B.; - f. palaš, 17. storočie, Batthyány Gyujtemény, Kormend.

Poznámky

- ¹ Hlavne po odstavení svojho hlavného obchodného protivníka - Byzancie po VI krížovej výprave roku 1204 AC. No celkove možno povedať, že krížové výpravy výrazne pomohli rozvoju obchodu, najmä Talianskych miest. Bližšie napríklad: HROCHOVI, V. a M.: Križáci ve Sváté zemi. Praha: Mladá Fronta, 1996, s.261-264, „*Za križáckých výbojů a válek vstupovaly na scénu stále znovu a znovu flotily italských měst a také italští kupci. . .*“.
- ² napríklad obraz vojvodu Guidericcia da Fogliány od Simone Martinyho (1284-1344) z PIJOAN, J.: Dejiny umenia 5. Praha: Odeon, 1979, s. 47.
- ³ TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and Weapons (The complete encyclopaedia). London: B. T. Batsford, 1982, s. 26 a 29.
- ⁴ WAGNER, E. - DURDÍK, J. - DROBNÁ, Z.: Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské. Praha: Naše vojsko, 1956, část II, tabuľa 57.
- ⁵ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část II, tabuľa 57. alebo PIJOAN, J.: Dejiny umenia 5. 1979, s. 184.
- ⁶ Například: BLACKMORE, H. L.: Arms and Armour. New York: Hemlyn, 1965, s. 35.
- ⁷ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část II, tabuľa 56.
- ⁸ Například: PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 173., ale tiež WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část IX, tabuľa 1
- ⁹ PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 149.
- ¹⁰ PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 188 a 189.
- ¹¹ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část III, tabuľa 14.
- ¹² TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 73. „*Corinthian*“.
- ¹³ ŻYGULSKI, Z. jun.: Broń w dawnej Polsce. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, s. 102.
- ¹³ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 152 a 154 - tzv. *armature spigolate*.
- ¹⁵ PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 167.
- ¹⁶ TARASSUK, - BLAIR, Arms and weapons, 1982, s. 25
- ¹⁷ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 108.
- ¹⁸ PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 70., aj WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část II, tabuľa 61.
- ¹⁹ ŻYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 108
- ²⁰ KLUČINA, P. - PEVNÝ, P. : Arma defensiva, Bratislava: Slovart, 1992, s. 59.
- ²¹ PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 64.
- ²² KLUČINA,- PEVNÝ, Arma defensiva. 1992, s. 46, 60.
- ²³ BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 74-79.
- ²⁴ KLUČINA, - PEVNÝ, Arma defensiva. 1992, s. 71. - udáva francúzsku dielňu, ale BLACKMORE, Arms and Armour. 1965, s. 77 anglickú a názov *codpiece*.
- ²⁵ STEWART, B. - MATTHEWS, J.: Bojovníci středověku. Brno: Jota, 1996, s. 54-56.
- ²⁶ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část III, tabuľa 14.
- ²⁷ PIJOAN, Dejiny umenia 5. 1979, s. 131.

-
- ²⁸ ŽYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 175.
- ²⁹ KLEIN, B.- RUTTKAY, A. - MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. Bratislava: MNO, 1993, s. 136.
- ³⁰ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část I, tabuľa 90.
- ³¹ ŽYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. 175.
- ³² ŽYGULSKI, Broń w dawnej Polsce. 1975, s. obr. 50. c. alebo WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část IV, tabuľa 5.
- ³³ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitské a husitské, 1956, část I, tabuľa 91.
- ³⁴ KLUČINA, - PEVNÝ, Arma defensiva. 1992, s. 91.

3. OCHRANNÁ ZBROJ V NÁSTENNEJ MAĽBE

3.1. Úvod

Jedným z najbežnejších výtvarných prejavov stredovekých umelcov, bola maľba na stenu a to obidvomi spôsobmi (*fresco* aj *secco*). Možnosť realizácie bolo pomerne dosť, najmä v architektonicko dosť zjednodušených formách tzv. kolonizačných typoch vidieckych kostolov, ktoré ponúkali veľké plochy stien, najmä v štvorcových presbytériách a na severných stenách lodí. No objavuje sa aj výzdoba, po pôdorysnej stránke pomerne náročných kostolov mestského typu.

Najstaršie maľby sú románskeho prejavu, pre moju tému vyjadrené vytvorené značne zjednodušenou formou v Dechticiach. Zároveň je to jediná maľba znázorňujúca bojovníka z románskej fázy. Začiatkom 14. storočia sa na našom území udomácňuje gotický výtvarný prejav¹. Začína sa prudký rozvoj stredovekej ekumény, najmä v súvislosti s konsolidáciou vnútro politickej situácie po tatárskych vpádoch a po upevnení moci novej, anjouvskej dynastie. S týmto rozvojom úzko súvisí aj ekonomická prosperita a na ňu sa viažuci kultúrny vzostup. Kostoly, ktoré majú svoj stavebný pôvod najčastejšie v polovici 13. storočia sa začínajú vyzdobiať maľbami. Sú veľmi bohaté a rôznorodé. Pre moju tému sú najzaujímavejšie námety zoskupené do niekoľkých skupinách.

Najbohatším prameňom je cyklus svätoladislavskej legendy, od najstaršej z Veľkej Lomnice (z druhého desaťročia 14. storočia) až po najmladšiu zo Žehry (polovica 15. storočia). Zbroj svätého Ladislava je vždy na svoju dobu najhonosnejšia.

Ďalšou veľkou skupinou sú výjavy z Pašiového cyklu, najmä scény: Kristus pred Pilátom, Nesenie kríža, Ukrižovanie a Zmŕtvychvstanie. Tu znázornení bojovníci sú na úrovni zbrojnošov a žoldnierov, čomu zodpovedá aj kvalita ich znázornenej ochrannej zbroje.

Poslednou skupinou námetov, ktoré som spracovával boli postavy svätého Juraja a archaniela Michala. Pre kvalitu ich bojového odetia platí príklad svätého Ladislava, teda elitné oblečenie.

Pri nástennej maľbe som sa stretol s problémom správneho čítania a rozpoznania obsahu. Maľby sú totiž často pomerne hrubé a drsné, čo samozrejme dosť závisí od techniky maľby, od kvality umeleckého prejavu a od stupňa poškodenia. Problém sa skrýval v tom, čo vlastne chcel maliar svojou technikou (ťahmi) znázorniť. Dosť ťažko sa niekedy rozlišuje medzi tým, čo má byť kovové (plechové) a čo má byť len obyčajná

látka. Niekedy sa možno stretnúť aj s fantastickou zbrojou, ktorou chcel maliar zvýrazniť nadpozemský pôvod jej nositeľa. Teda je veľmi dôležité správne čítanie maľby. Možno sa napríklad stretnúť s rôznymi spôsobmi znázornenia drôteného pletiva. Najčastejší spôsob je, že maliar namaľoval dve čiary a jeden rad krúžkov drôteného pletiva, čo vytvára dojem, akoby šlo len o našité krúžky na nejakom podklade. Táto skutočnosť pomýlila aj niektorých autorov², ale ide len o plastické (priestorové) znázornenie drôteného pletiva krúžkovej košeľe, alebo pančúch. Tie dve linky, ktoré akoby prerušovali celistvosť pletiva sú len výtvarnou technikou, ktorá, ako som už povedal, má len umocňovať dojem trojrozmernosti. Podobný spôsob možno pozorovať aj na celom rade iných malieb (iluminácií)³.

3.2. Zoznam a popis lokalít

Najstaršie vyobrazenie bojovníka je na nástennej maľbe z kostola sv. Kataríny v **Dehticiach** - výjav Nesenia kríža z druhej polovice 13 storočia⁴. Vojak má pripásaný meč a z ochrannej zbroje je tu zastúpený len pomerne veľký štít s rovným vrchom, ktorý by mohol hovoriť o staršom pôvode maľby, prinajhoršom o začiatku 13. storočia. Je okovaný železným pásom s radom nitov. V strede štítu je umbo⁵, okolo ktorého je ružica, ako nejaké heraldické znamenie (ružica). Na hlave má vojak akúsi čiapku s rovným temenom. Zjavne nejde o prilbu.

Na maľbe Korunovácie Karola Róberta z kostola sv. Martina v **Spišskej Kapitule**, ktorá pochádza z roku 1317, kľučí Karol Róbert pred Pannou Máriou s dieťaťom, a prijíma od nej korunu. Za ním kľučí kastelán Spišského hradu František Tomáš Sensey, ktorý drží v ruke kráľovský meč v pošve s omotaným opaskom a za ním je na stene okrúhly štít so stredovým umbom a lemovým kovaním s tromi písmenami. Podobný štít je aj za spišským prepoštom Henrichom, ktorý kľučí na pravej strane, na kraji za Ostrihomským arcibiskupom Tomášom. Tento štít je bez umbu a v strede má heraldické znamenie - kardinálsky klobúk a štyri písmená⁶. Zvláštnosťou týchto štítov je ich okrúhly tvar, ktorý je na svoju dobu nezvyčajný a podobné tvary sa používali len na pyrenejskom polostrove.

Najstaršie a zároveň jedno z najkrajších vyobrazení rytiera v plnej zbroji je v sakristii kostola sv. Kataríny vo **Veľkej Lomnici**. Je tu znázornený výjav zo života svätého Ladislava, konkrétne jeho súboj s Kumánom tzv. ladislavská bitka⁷. Táto maľba má typickú štruktúru, ktorá sa opakuje po celé nasledujúce obdobie s menšími variáciami⁸. Skladá sa zo štyroch, za sebou nasledujúcich obrazov, ktoré sú navzájom

oddelené stromami. V prvom je znázornený jazdecký súboj, kde kráľ Ladislav prenasleduje Kumána s kopijou v ruke v ľahkom sede na koni. Kumán otočený dozadu strieľa s reflexného luku na kráľa, no kopija s pomerne malým a tupým hrotom s dlhou tuľajkou preráža Kumánovi hrud'. Za ním sedí veľmi zmenšená postava unášanej dievčiny menom Ladiva. Druhá scéna predstavuje peší - pästný súboj (OP.3.). Bitku rozhoduje Ladiva, ktorá drží v ruke bojovú sekeru, ktorá zrejme patrila do výzbroje kráľa, lebo to nie je typická zbraň nomádov. Touto sekerou pretína Kumánovi „achillovu päť“. Ďalšia scéna predstavuje záverečnú fázu boja, kde Kumán s podrezaným hrdlom vypúšťa ducha, pričom ho kráľ drží za dlhé vlasy. Štvrtá scéna znázorňuje zbroj porazeného, ktorá pripadne podľa stredovekého zvyku víťazovi⁹.

Ochranná zbroj sv. Ladislava (OP.2.) sa skladá z drôtenej košeľe (brnenia) s dlhými rukávmi, ktorá siaha až tesne pod kolená. Od rukávov sú už oddelené rukavice, čo vidno podľa iného uhla sklonu znázornených krúžkov košeľe. Rukavice sú prstové. Na nohách má oblečené krúžkové pančuchy, ktoré sú v členku (pod lýtkom) spevnené koženým remienkom, čo je tiež znázornené inou hrúbkou linky. Ostrohy sú rovné, bez prehnutia, s krátkym bodcom a s malou hviezdicovitou. Na kolene má kolennú puklicu s kvietkovaným okrajom (lupeňovým). Cez krúžkovú košeľu ma oblečený pestrofarebný gambeson (várkoč) s krátkymi, po lakte siahajúcimi rukávmi, do pásu stiahnutým pomerne úzkym opaskom, zdobeným kvietkovanými kovaniami, s dlhým nákončím. Na opasku je pripevnená ľadvinová dýka, zdobená rytím, ktorá je typická pre 14. storočie¹⁰. Na hlave má korunu s listovou obrubou diadému európskeho typu. No byzantský pôvod koruny naznačujú perlové pendílie¹¹.

Zbroj Kumána je typicky nomádska (OP.4.). Predstavuje ju kožený kabátec poníže kolien, pod ktorým má oblečenú bielu košeľu s bohato zdobenými okrajmi. Na hlave má kuklu z drôteneho pletiva (plášťik) a špicatú čiapku, ktorá sa neskôr stala módnou u uhorskej šľachty¹². Podľa Tognera¹³ má táto čiapka svoj pôvod v Taliansku, ako napríklad vidno na maľbách Simone Martiniho: Pasovanie sv. Martina z Assisi¹⁴. Výzbrojov Kumána je: krátky luk, bohato zdobený tulec a šabl'a s dosť dlhou rúčkou, ktorú má na záverečnej maľbe v ruke žena. Ide teda o pekný príklad oblečenia ľahkého kumánskeho jazdectva, s ktorým musel byť maliar dobre oboznámený. Podľa ochrannej zbroje sv. Ladislava možno usudzovať, že ide o maľbu z prvej štvrtiny 14. storočia¹⁵, ktorej maliar vyšiel z talianskeho prostredia o čom svedčí nielen klobúk, ale aj pestrofarebný gambeson s krátkymi rukávmi, no musel byť oboznámený aj so zvyklosťami boja ľahkej jazdy, o čom zasa svedčí oblečenie Kumána¹⁶.

V *martinskom* kostole sv. Martina v presbytériu je maľba postáv apoštolov a po ich stranách kľáčia dva, asi manželské páry donátorov. Na pravom kľáčiacom mužovi nejasne vidno plechové krytie nohy. Je znázornené jednou čiarou vedenou stredom nohy muža a špicatým, do vonku vybiehajúcim kolenom, čo by mohlo znázorňovať kovovú nákolenicu. Ďalšie časti zbroje nie sú znázornené, respektíve nie sú rozoznateľné. Muž má na sebe akýsi priliehavý kabátec s kuklou, ktorá má v oblasti pláštika dve rovnobežné čiary, ktoré znázorňujú zdobenie a jeho dolný okraj je olemovaný zastrihávanou vlnovkou. Ak je môj predpoklad správny, a ide o zaj o plechové krytie nohy, potom sa doba vzniku posúva za polovicu 14. storočia¹⁷. Priliehavá, úzka suknicca prezrádza typ oblečenia z ríšskej oblasti.

Ďalšia maľba je v kostole Nanebovzatia Panny Márie v *Podolínci*, kde na severnej strane presbytéria je znázornený christologický cyklus. Žoldnieri majú na sebe dlhé, po kolena siahajúce várkoče (suknicce), na hlavách kónické prilby typu šlapa, pod ktorými majú krúžkové kapucne, aj s pláštikom (krúžkový záves) a na rukách výrazné prstové rukavice¹⁸. Podľa charakteru ochrannej zbroje ide o maľbu z obdobia okolo polovice 14. storočia a maliar bol pravdepodobne inšpirovaný módou v Taliansku, čo prezrádza dosť voľný várkoč (suknicca), ktorý je typický práve pre južné oblasti. Podobné typy oblečenia žoldnierov možno vidieť aj na ilumináciách v Kódexe Bladuini Trevirensis z prvej polovice 14. storočia¹⁹, no maľby v Podolínci sú o niečo mladšie vzhľadom ku kratším, len po koleno siahajúcim suknicciam.

Šivetice. V kostole sv. Margity Antiochiskej je na južnej stene lode maľba Archaniela Michala, vážiaceho duše. Je oblečený v trocha fantastickerej zbroji. Má na sebe krúžkovú košeľu, ktorá vytŕča s pod koženého lentnera. Horná časť ruky (plece) je chránená prekrývajúcimi sa špicatými doštičkami, na lakti je kovová (plechová) puklica. Lentner má v oblasti hrude niekoľko bodiek, pravdepodobne nitov, ktoré môžu držiať z dolnej strany nejaké plechové časti. Tvorí teda akúsi plechovú vestu. Nohy sú podľa biblického výjavu celé železné, čo je znázornené modrastou farbou. No napriek tomu zreteľne vidno plechovú štruktúru nohy, ktoré pozostáva z úzkych pásov idúcich prednou časťou nohy od chodidla až po stehná a sú k nohe pripevnené remienkami. Koleno je chránené okrúhlyou puklicou. V ruke má Archaniel Michal dvojručný meč.

Charakter ochrannej zbroje prezrádza, že maľba vznikla v 60. - 70. rokoch 14. storočia. Pre oblasť Gemera je typická dosť zvláštna ochrana nohy, pomocou úzkych plechových pásov, ktoré chránia nohu len spredu²⁰. Ďalšou zvláštnosťou je kosoštvorcové prekrývanie plechov šupinatej časti ochrany ramena. Môžeme sa s ním stretnúť aj inde na Slovensku, no vo svete paralely zatiaľ niet.

Významná skupina sa začala formovať okolo Majstra malieb z Kraskova. Rozvíjal vplyvy z polovice talianskeho trecenta, ale tiež tirolskej maľby 14. storočia²¹.

Bojová scéna súboj uhorského a kumánskeho vojska, a celý ladislavský cyklus v evanjelickom kostole a. v. v **Kraskove**, je veľmi pekným príkladom typického boja medzi ťažkou a ľahkou jazdou. Vojaci uhorského vojska (OP.9.a.) sú oblečení do priliehavých, kožených lentnerov do polovice stehna, pod ktorými majú krúžkové košele. Ruky sú chránené plechovými, prstovými rukavicami. Puklice s kvetovaným (lupeňovitým) okrajom chránia lakte a plecia. Na nohách sú plechové nohavice a podobne, teda celoplechovo sú chránené aj ruky, kde sa plechy vzájomne uzatvárajú nie pomocou pántov, ale systémom kovových krúžkov. Ostroha sv. Ladislava je s rovným a stredne dlhým trňom s šesťcípou ružicou. Bojovníci majú na hlavách malé bascinety (šľapy) a u niektorých aj s vizírom. Krk a plecia chráni krúžková kukla s pláštikom. Doplnkom zbroje je ešte rytiersky, voľný opasok bez zdobenia. Štít sv. Ladislava je turnajový (tarč), teda s výrezom pre kopiju a s prevýšeným pravým okrajom. Na štíte je heraldické znamenie: čierny dvojkríž na bielom poli.

Oblečenie Kumánov je dosť slabo viditeľné, no pozostáva z kabátca európskeho typu, po kolená s dlhými rukávmi a s voľným opaskom. Na hlavách majú kožené, špicaté čiapky, z dohora vyhnutým dolným okrajom. V rukách majú krátke, reflexné luky, z ktorých strieľajú dozadu na jazdecký spôsob.

Maliar tu znázornil veľmi pokrokový typ ochrannej zbroje, používanej v západnej Európe na sklonku sedemdesiatych rokov 14. storočia, čo by zodpovedalo pomerné dobre vyvinutej plechovej ochrane ruky. Pre takéto presné určenie maľby hovorí aj archaický typ vizíru s pologulatým vydutím v oblasti očí, kde je výhľad riešený pomocou dierok vo zvone vyhnutia. Tento tvar predchádza psiemu nosu, ktorý sa začína objavovať v osemdesiatych rokoch. Ďalším prvkom zbroje, ktorý potvrdzuje dobu vzniku, je pomerne nepohodlné obvíjanie hornej časti paže vysokým plechom, ktoré sa neujalo a ochrana sa riešila vznikom krídel, ktoré nahradili ramenné puklice (ailettes) a článkovaním hornej časti plechového rukáva, na konci 14. storočia. Čas vzniku tejto maľby je teda možno určiť na koniec 70. rokov 14. storočia²².

V Kraskove sa nachádza ešte jedna veľmi zaujímavá maľba. Je to Archaniel Michal vážiaci duše v plnej zbroji, na pravej strane víťazného oblúka zo strany lode. Na krúžkovej košeli má oblečený, buď plechový kyris, alebo len lentner, pretože výstrih okolo hlavy a pliec je zdobený dvojčiarovým lemom. Medzi týmito dvomi čiarami je rad bodiek (možno nitov). Ak by to bol kyris, posúvala by sa doba vzniku maľby do obdobia najskôr konca 80. rokov 14. storočia²³.

V evanjelickom kostole a. v. v *Kyjaticiach* je na stene presbytéria maľba sv. Juraja, ktorý má na sebe zbroj pozostávajúcu z bohato zastrihávaného lentnera s krátkymi rukávmi, pod ktorým je asi krúžková košeľa (OP.5.b.). Nohy sú chránené plechovými pásmi, podobné ako na maľbe Archaniela Michala v Šiveticiach. Na hlave má šľapu s krúžkovou kuklou a pláštikom. Na rukách sú plechové prstové rukavice a na lakti parabolickú puklicu. Problematická je ochrana rúk. Tá je znázornená čiarou, ktorá vedie od lakt'a diagonálne cez predlaktie k ruke. Nie je jasné, či ide iba o pás plechu podobne ako na nohe alebo o kôrky predlaktia, teda celoplechové krytie a diagonálny pás je len hranou pántovej, spojovacej časti dvojitej štruktúry (polovic) kôrok. Ak by sa potvrdil predpoklad, že je to celoplechové krytie predlaktia, teda kôrky, dalo by sa hovoriť o vzniku maľby v záveru 14. storočia, no keby to boli len plechové pásy, posúvalo by to dobu vzniku do sedemdesiatych rokov 14. storočia, čo je vzhľadom k podobnému krytiu nohy asi pravdepodobnejšie²⁴.

Zvláštnosťou tejto maľby je aj vlnkový vzor na lentnery. Mohlo by ísť len o výzdobný vzor, no chýba na rukávoch, čo ma vedie k predpokladu, že sa jedná o plechový kabátec a vlnkový vzor je len spôsob pripevnenia pásov plechu zo spodnej strany, podobne ako je tomu na plechových kabátkoch z nálezov vo Visby²⁵. No aj tento predpoklad potvrdzuje dobu vzniku v 70-80 rokoch 14. storočia.

Tomuto bojovníkovi, ako jednému zmála dobre vidieť bohato zdobený rytiersky opasok, zložený zo štvorcových plechov s veľkou hlavnou prackou, čím tiež zaraďuje maľbu do konca 14. storočia. Je podobný napríklad opasku sv. Václava z katedrály Sv. Víta z Prahy²⁶, ktorý má však kosoštvorcové kovania.

Kostol sv. Šimona a Júdu v *Šliačoch* pri Ružomberku má veľmi pekný christologický cyklus, kde sa opäť objavujú ozbrojenci, najmä v scéne Judášov bozk, ktorá sa však nachádza nad klenbou, v povalovej časti. Sú tu traja vojaci, z ktorých len jedného vidno celého, pričom ostatným dvom chýbajú nohy, ktoré ostali pod klenbou. Prvý má oblečený priliehavý lentner (suknicu) prepásaný volným opaskom, plechové nohavice s doštičkovým krytím chodidla. Na hlave má šľapu s krúžkovým pláštikom a na rukách šupinaté rukavice. Druhý bojovník ma oblečený zastaralý typ krúžkovej košele s kapučnou a dlhými rukávmi, siahajúcou až po kolená (hauberk), na rukách má šupinaté rukavice. Hlava je chránená šľapou a nohy, podobne ako na prvom ozbrojencovi - plechovými nohavicami. Tretí vojak ma oblečený priliehavý lentner (suknicu) prepásaný opaskom, na nohách má krúžkové pančuchy a na hlave šľapu, pod ktorou je krúžková kapučňa. Nie je však jasné, či je spojená s košeľou alebo je ukončená pláštikom.

Podľa typu ochranej zbroje by sa dalo zaradiť maliara do severnejšej, možno germánskej oblasti a doba vzniku maľby môže byť v dost' širokom vymedzení v 80-90 rokoch 14. storočia²⁷. Na túto dobu poukazujú dlhé, po koleno siahajúce brnenia alebo suknice a tiež fakt, že zbroj žoldnierov, ktorý sú znázornení na maľbe sa nevyvíjala tak dynamicky, ako rytierska.

Ochtinský evanjelický kostol a. v. sa stal predlohou mnohých malieb v Gemeri a Malohonte. Je centrom tzv. ochtinskej skupiny alebo malieb Majstra ochtinského presbytéria, do ktorej patria maľby z: Koceľoviec, Rimavského Brezova, Kyjatic, Chyžňho a Rybníka²⁸.

Maľby vojakov v zbroji sa nachádzajú v presbytériu, kde je znázornený christologický cyklus. V scéne Kristus pred Pilátom sú dvaja vojaci v plnej zbroji. Jeden má oblečenú po koleno siahajúcu krúžkovú košeľu, cez ktorú je oblečený lentner (sukница) s dlhými rukávami a prestrihávaným dolným okrajom. Na nohách sú šupinaté pančuchy, na ktorých sú ešte vrchné plechové pásy, s nákolennými puklicami. Hlava je chránená šľapou so šupinatou kuklou. Na volne prepásanom, úzkom opasku, zdobenom kvietkovanými kovaniami je zavesený meč s rovnou priečkou a hlavicou neznámeho tvaru.

Druhý bojovník má oblečenú šupinatú košeľu, bez rukávov, siahajúcu po kolená. Na rukách má kompletne plechové krytie s plechovými rukavicami. Nohy chráni iba plechové pásy s nákolennou puklicou. Na hlave má šľapu a krúžkovú kuklu. Na volnom, nezdobenom opasku visí meč s rovnou priečkou a s tenkou hlavicou. Druhý vojak má oblečený šupinatý pancier, krúžkovú kuklu so závesom a šľapu. Zvláštnosťou sú plechové rukávy a prstové rukavice. Na nohách sú len plechové pásy.

Ďalší vojaci sú na vnútornej strane víťazného oblúka, no ich oblečenie je len kombináciou už spomínaných prvých dvoch, až na jedného, ktorý nemá na hlave šľapu, ale železný klobúk s prehnutým okrajom striešky a v ruke štít tvaru dlhého sférického trojuholníka.

Podľa typu zbroje patria tieto maľby do 70 - 80 rokov 14. storočia²⁹. Nasvedčuje tomu hlavne plechový rukáv vojaka na scéne Kristus pred Pilátom.

V **Rimavskej Bani** v evanjelickom kostole a. v. sa na vnútornej strane víťazného oblúka nachádza maľba sv. Juraja (OP.5.a.). No všetky maľby v kostole patria do skupiny tvorby Majstra kraskovských malieb.

Základom zbroje sv. Juraja je plechová vesta. Jej štruktúra sa skladá z rybích šupín, ktoré siahajú len po volne visiacej opasok. Tu sa mení ich tvar na lichobežníkový, pričom ich počet je rovnaký, ako počet článkov opaska, čo však neznamena, že sú

spojené z opaskom. Tento tvar plechovej vesty je totožný z oblečeným sv. Václava v breviári Liber viaticus Jána zo Středy³⁰. Na nohách má sv. Juraj oblečené kovové pásy, s nákolennou okrúhlou puklicou, ktorá je pre túto oblasť typická a vyskytuje sa len na maľbách v oblasti Gemeru a Malohontu. V ľavej ruke drží štít, zdobený rastlinným motívom, ktorého tvar je dosť ťažko rekonštruovateľný, pretože ho nie je vidno celý. Má pravdepodobne tvar veľkého trojuholníka, no môže byť aj pologul'atý. Na sebe má sv. Juraj plášť podšívajú kožušinou a v ruke kopiju, ktorá končí v drakovej papuli³¹.

Podľa typu plechovej vesty, ktorá sa používala už od prvej polovice 14. storočia nemožno určiť dobu vzniku. Podobný typ sa dokonca nachádza už na pečati gildy vo Ferrare z roku 1290³², pritom miniatúra Jána zo Středy je z rokov po 1355. Na základe týchto skutočností možno len všeobecne povedať, že maľba vznikla v druhej polovici 14. storočia, ale vzhľadom na typické plechové pásy sa upresňuje na základe malieb v Ochtinej na 70 -80 roky 14. storočia.

Ďalšou maľbou v tomto kostole je ladislavský cyklus. Na hlavnej scéne boja uhorského vojska s kumánskym je sv. Ladislav oblečený do kompletnej zbroje podobnej, ako je tomu na rovnakom cykle v Kraskove. Nelíši sa ani oblečenie Kumánov, no maľby v Rimavskej Bani sú menej kvalitne prevedené. Je tu však aj závažnejší rozdiel. Prilby uhorského vojska nemajú vizíry. Táto skutočnosť by mohla nasvedčovať, že maľba z Rimavskej Bani je staršieho dáta, ako kraskovská. No nemusí tomu tak byť, príčina môže tkvieť v konzervatívnosti maliara. Scéna bola teda vytvorená tesne po kraskovskej, teda v 80 rokoch 14. storočia .

V kostole sv. Egídia v **Poprade** sa na severnej stene presbytéria nachádza scéna Vraždenia neviniatok. Na nej sú namaľovaní dvaja bojovníci (OP.6.). Majú oblečené dlhé suknice po kolená s dlhými rukávmi, pod ktorými im vidno krúžkové košeľe. Nohy chránia asi polovičné plechové časti nohavíc, a to nákolennica a ochrana holennej kosti. Na krku je krúžkový plášťik a na hlave šľapa bez vizíru s pologul'atým zvonom. Jeden má na rukách plechové, prstové rukavice.

Tieto prvky ochranného oblečenia sú charakteristické pre druhú polovicu 14. storočia. No vzhľadom k faktu, že kostol bol v rokoch 1360-1380 prestavaný na dvojklodie, je predpoklad, že maľba vznikla po tomto období, teda v 80. rokoch³³. No Milan Togner uvádza afinitu s maliarom presbytéria v Podolínci a teda hovorí o polovici 14. storočia. Na základe tohoto faktu, ktorý možno podoprieť dlhými suknicami a rannou formou ochrany nohy sa prikláňam k názoru, že maľba vznikla 60-70 rokoch 14. storočia³⁴.

Rákošskom kostole sv. Trojice, je maľba dvojíc postáv svätých uhorských kráľov Ladislava a Štefana, ktorí sú namalovaní na južnej stene apsidy. Základom ich zbroje je drôtená košeľa s dlhými rukávmi, na ktorej je lentner bez rukávov siehajúci do polovice stehien s voľne visiaci opasok, na ktorom je pripevnený meč. Nohy chránia plechové pásy. Či sú pod nimi krúžkové pančuchy nie je jasné, pretože maľba je do istej miery poškodená. V ruke drží sv. Ladislav bojovú sekeru s hrotom (podobá sa krátkej halapartni - svätcov atribút) a sv. Štefan budzogáň. Navyše majú obidvaja v rukách ríšske jablká a na hlavách nízke listovité koruny³⁵.

Podľa toho, že ruky nie sú chránené plechovými rukávmi možno maľbu zaradiť do obdobia druhej polovice 14. storočia. Presnejšiemu datovaniu bránia chýbajúce súčasti zbroje a to hlavne prilba, atď.

V kostole sv. Martina v **Čeríne** sa nachádzajú dve maľby, na ktorých sú znázornení obľúbení svätci a to sv. Juraj a sv. Štefan.

Sv. Juraj sedí na koni a bojuje sa drakom (OP.7.). Má na sebe látkový lentner s dlhými rukávmi. S pod neho vytŕča krúžková košeľa. Na pleciach a na lakti sú kvetové okrúhle puklice. Na rukách plechové prstové rukavice. Krk chráni plášťik a na hlave je šľapa so vytiahnutým vizírom neistého profilu. Asi sa jedná o klappvizír. Iné články zbroje sa nevyskytujú až na trojuholníkový štít. Na obraze sv. Štefana (OP.8.) na južnej stene lode je viditeľná len krúžková košeľa.

Hore uvedený popis zodpovedá ochrannému oblečeniu konca 14. storočia vzhľadom k absencii ostatných článkov sa presnejšie doba nedá určiť.

V jednom z najkrajších príkladov krásneho slohu na Slovensku, sú maľby v kostole Všetkých svätých v **Ludrovej**. Tu je niekoľko scén s postavami ozbrojencov. Najviac sa ich vyskytuje na scéne Zmŕtvychvstania (OP.11.). Strážcovia Božieho hrobu spia na jazdeckých štítoch s výrezmi (turnajové štíty - tarče). Ich ochranná zbroj je dosť zle viditeľná. No napriek tomu ľavý predný strážca má oblečený lentner (bojovú suknicu) a na nohách plechové nohavice. Pravý predný strážca, sedí na jazdeckom štíte, na sebe má krúžkovú košeľu s dlhými rukávmi po kolená, na rukách lakt'ové puklice a nohy má kompletne oplechované. Zaujímavá je prilba. Ide o akýsi pologul'atý typ malého bascinetu s neprofilovaným, rovným vizírom³⁶. Ľavý zadný vojak má na hlave podobnú prilbu ako pravý predný a na sebe krúžkovú košeľu s dlhými rukávmi. Štvrtý strážca je ukrytý za sarkofágom a vidieť ho len od pliec hore. Na hlave má šľapu a na rukách plechové krytie ruky okrem rukavíc.

Ďalšie skupiny vojakov sú na výjave Nesenie kríža (OP.10.), tí sú však ťažko viditeľní - na hlavách majú šľapy. Tiež nie veľmi dobre viditeľná je aj postava na

výjave Ukrižovania. Tu je stotník okolo ktorého sú nečitateľné nápisové pásky - filaktérie. Má zvláštne prestrihávané oblečenie. Jasne rozoznateľný je len jazdecký štít s výrezom, o ktorý sa opiera.

Tvar ochranej zbroje spiacich strážcov, ale hlavne ich prilby s archaickými typmi vizírov sú v protiklade s kompletným plechovým krytím nôh, ale hlavne rúk. Na základe týchto faktov možno maľbu kompromisne zaradiť do obdobia tesne po začiatku 15. storočia³⁷.

Ďalšou liptovskou lokalitou s nádhernými nástennými maľbami je **Liptovský Ondrej**. V kostole sv. Ondreja je namaľovaný cyklus svätoladislavskej legendy. Na veľkej bojovej scéne je znázornené uhorské vojsko, ktorého bojovníci sú oblečení v plnej zbroji (OP.9.d.). Maliar tu veľmi pekne využil rôzne typy ochranej zbroje, ktoré vhodne kombinoval. Objavujú sa tu jazdci v plechových kyrisoch s kompletnou plechovou ochranou rúk a nôh, ale aj bez nej. Mnohí sú len v jednoduchšej zbroji, čo odráža ich spoločenské postavenie a majetok, majú len krúžkové košele. Niektorí rytieri majú zvláštny druh šupinatej zbroje, ktorá má šupiny kosoštvorcového tvaru v strede printované na podklad. Podobný typ šupín možno vidieť aj na maľbe Archanjela Michala v Šiveticiach. Okrem klasických otvorených prilieb typu šľapa sa objavuje aj prilba so sklopným vizírom, tzv. „psí nos“ (OP.9.c.). Je to jeden z mála príkladov tohoto typu prilby u nás.

Táto veľmi pekná a dynamická scéna s pestrým druhovým zložením ochranných zbrojí je ukážkou objektívneho rozvrstvenia stredovekého vojska. Sú tu zastúpení bojovníci z vyšších spoločenských vrstiev, ktorí sú oblečení do kvalitných zbrojí. No v pozadí sa vyskytujú aj rytieri v chudobnejšom odeve.

Na základe skutočnosti, že plechové súčasti odevu ešte nie sú bežné, nemožno zaradiť túto maľbu pred 20 roky. Najpravdepodobnejší čas vzniku sú roky po začiatku 15. storočia do konca druhého decénia, kedy sa už dokončil vývoj kompletnej plechovej zbroje³⁸.

Veľmi známy je aj ladislavský cyklus z kostola Všetkých svätých v **Bijacovciach**. Maľba je poškodená výstavbou klenby. Aj na tejto maľbe sa objavuje veľká rôznorodosť ochranných zbrojí uhorskej jazdy. Ústrednou postavou je sv. Ladislav. Má oblečenú krúžkovú košeľu, s dlhými rukávmi. Na nej je suknicca s prestrihávanými okrajmi. Hruď ešte chráni kompletný plechový kyris. Nohy sú chránené celoplechovo so zvláštnym druhom nákolnice: je to špicatá kvetovaná puklica na štvorcovom podklade. Na rukách je tiež nezvyčajný tvar ochrany predlaktia, pozostávajúci z polovičného plechu, chrániaceho len vonkajšiu stranu. Je to orientálna

záležitosť zvaná butyrlyki, dastan³⁹ alebo bazuband⁴⁰. Ide u nás zatiaľ o ojedinelý prípad, pretože podobná ochrana predlaktia sa začala používať až v 17. storočí. Na hlave má sv. Ladislav železný kónický klobúk s vysokou zlatou korunou.

Veľmi pekne zachovaná je aj zbroj Kumána. Skladá sa z krúžkovej košeľe s dlhými rukávmi, na ktorej je dlhý várkoč (suknica), prepásaný opaskom, na ktorom je zavesený tulec a na ľavej strane prázdne puzdro na luk. Šabl'a je pripevnená na remeni cez pravé plece⁴¹. Jej tvar vidno v predposlednej scéne v rukách dievčiny. Čo má Kumán oblečené na nohách nevidno, nakoľko je to ukryté pod klenbou. Krk a hlavu chráni šupinatá kukla (kapučňa s pláštikom), na hlave má typickú špicatú čiapku, s dohora vyhnutým dolným lemom.

Typ ochrannej zbroje prezrádza dobu začiatku 15. storočia, konkrétne prvých dvoch desaťročí. Hlavný dôvod tohoto časového zaradenia je archaický typ nákolnice⁴².

Pomerne málo je známa maľba sv. Juraja z kláštorného kostola sv. Kríža z **Hronského Beňadiku**. Maľba sa skladá z dvoch scén boja a víťazstva sv. Juraja.

Na grošovanom koni sedí dôstojná postava rytiera v plnej plechovej zbroji (OP.9.b.). Tá sa skladá z krúžkovej košeľe do polovice stehien, ktorá vytŕča spod suknice s vlnkovano - zastrihávaným okrajom, prepásaná rytierskym opaskom, na ktorom je pripevnený obojručný meč s rovnou priečkou a okrúhlou hlavicou. Hruď navyše chráni ešte aj kyris, ktorý je však pod látkovou suknicou. Ruky sú chránené plechovými rukávmi, pričom jasne vidno oddelenie ochrany pleca od plechov rukáva, ktorý je ukončený prstovými rukavicami. Na nohách sú plechové nohavice so zahrotenými topánkami (sabatonom). Krk a plecica sú posilnené ešte krúžkovou kuklou a pláštikom. Na hlave je malý bascinet (šľapa) s dohora vytiahnutým vizírom tvaru psieho nosa. Je to ďalší z príkladov používania tohoto tvaru, podobne ako v Liptovskom Ondreji. Štít je nevel'ký, trojuholníkového tvaru.

Táto zbroj sa radí k veľmi moderným typom používaných v Európe na prelome 14. a 15. storočia, i keď sa tu stretávame s už kompletnou plechovou zbrojou, no ochrana hornej časti ruky a pleca je ešte zle vyvinutá⁴³.

Do obdobia začiatku 15. storočia možno zaradiť aj svätoladislavskú legendu v **Necpaloch**. Zachovali sa len dva fragmenty uhorského a kumánskeho vojska v povalovej časti. Zvyšok maľby zničila klenba.

Oblečenie oboch skupín vojska je zle viditeľné. No predsa možno rozoznať niektoré detaily, ktoré prezrádzajú jeho pestrosť, hlavne v rôznorodosti prilieb. Sú to šľapy (jeden má klobúk) zväčša bez vizíru, no jednému vidno vizír typu psieho nosa,

iný v pozadí majú zasa typy ranných, neprofilovaných (rovných) vizírových foriem. Jeden bojovník má oblečený kyris a inému vidno plechový rukáv.

Oblečenie Kumánov je nereálne, čo prezrádza neznelosť odevu a kultúry tohoto etnika⁴⁴.

Na základe týchto skutočností zodpovedá táto zbroj prelomu a začiatku 15. storočia, no typy neprofilovaných vizírov na bojovníkoch v pozadí by mohli hovoriť aj o staršej dobe⁴⁵.

V kostole sv. Františka Serafínskeho v **Ponikách** sa nachádza rozsiahly christologický cyklus, na ktorom sú znázornené postavy bojovníkov v plnej zbroji. Napriek nedávnej rekonštrukcii sú maľby zle čitateľné.

Zbroj je najlepšie zachovaná na scéne Zajatia v getsemanskej záhrade (OP.13.). Žoldnieri majú na sebe farebné lentnery bez rukávov a s prestrihávanými dolnými okrajmi. Nejasne sú viditeľné plechové rukávy s náplecnými puklicami. Na rukách sú plechové rukavice s krátkou manžetou. Nohy sú chránené plechovými nohavicami. Iné detaily nie sú viditeľné. Na hlavách sú železné klobúky, ale najviac je prílief typu šľapa, väčšinou bez vizíru, no v dvoch prípadoch na scéne Nesenia kríža sa vyskytuje vizír typu psieho nosa (OP.12.).

Toto bojové oblečenie nesie znaky konca 14. storočia vzhľadom k absencii kyrisu, i keď krátke lentnery hovoria skôr o začiatku 15. storočia.

Do tohoto istého obdobia, len o niečo mladšia je maľba sv. Juraja na koni v boji s drakom taktiež v **Ponikách**.

Sedí na grošovanom koni a má oblečenú kompletnú, rannú plechovú zbroj, ktorej základ tvorí plechový kyris (OP. 14.). Naň nadväzuje lichobežníkovo - šupinatá sukňa, na ktorej je hrubý rytiersky opasok. Plece chráni ostrá kvetinová puklica, rovnakého tvaru, ako myška na plechových rukávoch. Prstové rukavice majú krátku manžetu. Nohy chránia plechové nohavice s nákolenicou rovnakého tvaru, podobne ako myška a náplečná puklica. V rukách drží jazdecký štít s výrezom a kopiju.

Na základe niektorých ranných foriem častí zbroje, najmä šupinatej sukne a náplecnej puklice, sa dá zbroj zaradiť do prvých dvoch desaťročí 15. storočia.

Na severnej stene kostola v **Rákoši** sa nachádza maľba svätoladislavského cyklu. Je zle vizuálne dostupná, no napriek tomu vidno niektoré prvky bojového oblečenia najmä sv. Ladislava.

Základom zbroje je predný plech kyrisu, na ktorý nadväzuje plechová sukňa, zložená z niekoľkých pásov (ich počet je neznámy) plechu. Ramená chránia okrúhle terčíky. Na rukách sú plechové rukávy s okrúhlou myškou a prstové rukavice so stredne

dlhou manžetou. Na nohách sú plechové nohavice, neveľmi zreteľných tvarov. Hlavu chráni železný klobúk s oblým zvonom⁴⁶.

Pod maľbou Stromu života na severnej stene kostola v **Žehre** sa nachádza veľmi rozsiahla maľba svätoladislavského cyklu. Nakoľko je však v zlom stave dá sa skúmať len na základe starých fotografií⁴⁷ alebo temperových kópií z konca 19. storočia⁴⁸.

Ústredná postava, sv. Ladislav má oblečenú kompletnú plechovú zbroj. Jej základ tvorí bohato prestrihávaná sukňa s krátkymi rukávmi. S pod nich vychádzajú plechové rukávy, ktoré majú ostro - zahrotenú myšku. Na rukách sú plechové prstové rukávy s krátkou manžetou. Nohy chránia plechové nohavice s článkovanými topánkami (sabaton). Na krku je pravdepodobne krúžkový plášťik a na hlave koruna. V ruke drží oblý jazdecký štít.

Ochranná zbroj nesie znaky prvej polovice 15. storočia. Predpoklad, že maľba vznikla po prechode obce Žehra, po vymretí Sigrayovcov (1453) pod správu Spišského hradu je teda nesprávny⁴⁹. Najpravdepodobnejšie je, že posledný majiteľ z tohoto rodu nechal v závere prvej polovice 15. storočia namaľovať túto scénu.

V kostole sv. Františka Serafínskeho v **Ponikách** sa nachádza ďalšia maľba svätoladislavského cyklu (OP.15.). Je tu obratne zachytený charakter uhorského vojska, pozostávajúceho z ťažkej jazdy, reprezentovanej kráľom Ladislavom a ľahkej, ktorú predstavujú lukostrelci na koňoch, idúci prevažne v druhom slede.

Sv. Ladislav je oblečený do kompletnej plechovej zbroje bez prilby. Na hlave má len akúsi biskupskú mitru. Zaujímavosťou jeho zbroje je predný plech a plechová sukňa, ktoré sú určujúce pre zaradenie maľby. Predný plech nesie znaky rannej formy gotickej zbroje, hlavne ostrými špicmi jeho článkovania. Sukňa je pomerne krátka bez upevnených stehenných tašiek. Skladá sa zo štyroch pásov, pričom spodný má výrez⁵⁰.

Tieto prvky zodpovedajú charakteru bojového oblečenia z tretej štvrtiny 15. storočia, ako predstupeň gotickej zbroje, čo by ju mohlo posúvať ku koncu 60. rokom.

V predsieni južného vstupu do farského kostola Nanebovzatia Panny Mária v **Banskej Bystrici** sa nachádza maľba sv. Ladislava. Je oblečený do typickej gotickej zbroje bez ochrany krku a hlavy. Určujúcou je plechová sukňa, ktorá je pomerne dlhá a chýbajú zbrojné tašky. Na základe tejto skutočnosti a pri uvážení, že zbroj nemá žiadne prechodné znaky, ťažko možno súhlasiť so zjednodušeným tvrdením o vzniku maľby okolo roku 1500⁵¹. Charakter bojového oblečenia zodpovedá prinajlepšom 80. rokom 15. storočia.

V rímskokatolíckom kostole v **Strážkach** sa na scéne Nesenie kríže nachádza postava bojovníka taktiež v gotickej zbroji znázornená zo zadu.

Zvláštnosťou sú už renesančné náplečné krídla a šalier v už degenerovanej forme s vytiahnutým vizírom a s člankovaným chráničom zátylku. Tieto prvky charakterizujú zbroj ako prechodnú a preto doba vzniku maľby je na začiatku 16. storočia⁵².

3.3. Záver

V slovenských sakrálnych maľbách možno sledovať odrazy znázorňovania ochrannej zbroje od tridsiatych rokov 14. storočia - maľby vo Veľkej Lomnici až po druhé desaťročie 16. storočia - vojak z výjavu Nesenia kríža zo Strážok. Je to obdobie zaberajúce skoro dvesto rokov. Možno tu pozorovať mnohé zmeny, ktorým prešla ochranná zbroj za celú túto dobu. Jej premenu z jednoduchej krúžkovej košeľe, až po zložitú, celoplechovú, gotickú zbroj.

V niektorých prípadoch jasne vidno pôvod maliara. Ak pochádzal zo západnej Európy, väčšinou z Talianska alebo z nemeckej oblasti a zdržal sa u nás len krátko, maľoval progresívne a moderné tvary brnení. Napríklad: Veľká Lomnica, Ludrová, Rimavská Baňa, Kraskovo, Bijacovce, Žehra, Hronský Beňadik. No ak pochádzal z Uhorska alebo tu dlho pôsobil, ustrnul na zastaralých typoch a ak sa objavujú nejaké novinky sú len ojedinelé: Sliače, Švábovce. No ak dobre poznal zvyklosti a charakter uhorského vojska v maľbách pregnantne vyjadril jeho zmiešaný charakter: Liptovský Ondrej, Poniky,

Veľmi pekným príkladom znalosti uhorských pomerov sú maľby svätoladislavského cyklu. Spôsob boja a oblečenia nomádov prezrádza znalosť ich života: Veľká Lomnica, Kraskovo, Bijacovce, Rákoš, Hamuliakovo, Vítkovce, Rimavská Baňa, Necpaly atď.⁵³.

Ďalším veľmi rozšíreným námetom je boj sv. Juraja s drakom symbolizujúcim zlo podobne ako Kumánske vojsko v svätoladislavskej legende: Čerín, Hronský Beňadik, Rimavská Baňa, Kyjatice, atď.⁵⁴. Frekventovaní sú aj žoldnieri na christologických cykloch: Ludrová, Žehra, Ochtiná, Podolíneček, Sliače, Poniky, atď. Iné námety nie sú také časté.

Slovenské mestské, dedinské kolonizačné, patronátne a kláštorné kostoly výrazne prispeli k zachovaniu obrazu súdobého vojenstva a ochrannej zbroje so svojimi špecifikami.

Poznámky

- ¹ TOGNER, M.: Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. ARS, č. 2, 1992, s. 101.
- ² KLUČINA, P. a i. : Rytieri. Praha: Fragment, 1995, str. 20, alebo RUTTKAY, A. : Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersteu Halffe des 14. jahrhuderts in der Slowakei II. .Slovenská archeológia, č. 24, Bratislava: SAV, 1976, s. 340.
- ³ Napr. Veľká Lomnica, oltáre Majstra Vyšebrodského,
- ⁴ RUTTKAY, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersteu Halffe des 14. jahrhunderts in der Slowakei II. 1976, s. 338. Uvádza rok 1200, čo by mohlo byť pravdepodobnejšie vzhľadom k archaickému tvaru štítu.
- ⁵ Umbo - typ stredovej puklice na štíte.
- ⁶ CHALUPECKÝ, I. : Spišská Kapitula. Spiš. Nová Ves: R.S.U., 1994, s. 15 -16., alebo TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 103, 109-110
- ⁷ Bližšie: SOPKO, J. : Kroniky stredovekého Slovenska. Budmerice: RAK, 1996, s. 39. - alebo MARSINA, M. : Legendy stredovekého Slovenska. Budmerice: RAK, 1997, s. 125 - 139.
- ⁸ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 107-108.
- ⁹ Bližšie: DVOŘÁKOVÁ, V. - KRÁSA, J. - STEJSKAL, K. : Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1978, str. 162 - 169.
- ¹⁰ Porovnaj - WAGNER, E. - DROBNÁ, Z. - DURDÍK, J. : Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské. Praha: Naše vojsko, 1956, časť V. tabuľa 11.
- ¹¹ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 166. Podobný typ ochranej zbroje možno nájsť na ilumináciách v Kodexe Manessa z rokov 1330 -1340 (Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. Germ. 848. napr. fol. 18.).
- ¹² WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské. 1956, časť I. tabuľa 91
- ¹³ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 113.
- ¹⁴ GIANDOMENICO, N. : Art and history of Assisi. Firenze: EB Bonechi, 1989, str. 36.
- ¹⁵ KLUČINA, P. - ROMAŇÁK, A. : Človek, zbraň a zbroj v obraze doby. I. Praha: Naše vojsko, 1983, str. 122 - 123.
- ¹⁶ Podobne o tom píše TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 112-114, no sústreďuje sa hlavne na výtvarnú stránku.
- ¹⁷ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 125. - 126.- zaraďuje maľbu do obdobia krátko pred polovicou 14. storočia.
- ¹⁸ Napr. TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 115, 117
- ¹⁹ Originál Koblenz, Landeshauptarchiv, Baldineum 1, sig. Bestand 1 C, Nr. 1.- vyobrazenia v knihe SPĚVÁČEK,J.: Ján Lucemburský a jeho doba 1296-1346. Praha:Nakladatelství Svoboda, 1994. 658 s.
- ²⁰ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 13. a 175.
- ²¹ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 72-74.
- ²² TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 74, zaraďuje vznik maľby medzi roky 60 - 70. 14. storočia.
- ²³ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, obrazová časť číslo 104.

-
- ²⁴ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 113. alebo TOGNER, M.: Stredoveká maľba na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1988, obrazová príloha pod heslom Turičky.
- ²⁵ Napr. ŽIGULSKY, Z. jun.: Broń w dawnej Polsce. Warszawa: Wydawnictwo naukowe 1975, s. 104, vo Visby sa v roku 1361 odohrala bitka, po ktorej boli padlí pochovaní aj so zbrojou. V roku 1905 ich vykopal archeológ Thordemann - tamže.
- ²⁶ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské. 1956, časť I, tabuľa 63 a časť II, tabuľa 5.
- ²⁷ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 143 - uvádza prvú polovicu 15. storočia, na zľudovelú maľbu liptovskej skupiny, no BIATHOVÁ, K. :Maliarske prejavy stredovekého Liptova. Tatran 1983, s. 32, uvádza rok vzniku maľby okolo 1400. Pravdepodobnejšie je však prvé vročenie, teda do prvej polovice 15. storočia
- ²⁸ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 74 - 75.
- ²⁹ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 97, no DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 130. datujú maľbu do prvej štvrtiny 15. storočia.
- ³⁰ red. CHADRABA, R. : Dějiny českého výtvarného umění 1 .². Praha: Académie, 1984, str. 408.
- ³¹ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 137 - 139 - datujú maľbu do začiatku 15. storočia do skupiny furlandského vandrovného smeru, no TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 78 a 140, správne zaradil maľbu do 80 - 90 rokov 14. storočia.
- ³² BLACKMORE, H. L.: Arms and armour. New York: Studio Vista, 1968, str. 15.
- ³³ Reštaurátorská tvorba 1989-1994 oblastného ateliéru v Levoči. Levoča, 1994, str. 12-13. Maľby reštauroval akad. Sochár Ladislav Székely v roku 1989 a zaradil maľby do rokov 1400-1420.
- ³⁴ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s.117.
- ³⁵ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 77-78. a obr. na str. 42- správne datuje do poslednej štvrtiny 14. storočia.
- ³⁶ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské, 1956, časť V. tabuľa 25.
- ³⁷ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 122 datuje maľby do 1420-1430 a BIATHOVÁ, Maliarské prejavy stredovekého Liptova. 1983, s. 41 - 44 a 51 - 65 .
- ³⁸ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 121 - 122, obr. 162, datuje maľbu do konca prvej štvrtiny 15. storočia a BIATHOVÁ, Maliarské prejavy stredovekého Liptova. 1983, s. 35 -40, datuje maľbu všeobecnejšie do prvej polovice 15. storočia.
- ³⁹ KLUČINA, P. - PEVNÝ, P. : Arma defensiva. Bratislava: Slovart, 1992, str. 109 a 112.
- ⁴⁰ TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and Weapons. London: B. T. Batsford, 1982, s. 81.
- ⁴¹ WAGNER, a i., Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitské a husitské, 1956, časť I, tabuľa 90 - 94.
- ⁴² DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 74 - 77, tiež uvádzajú začiatok 15. storočia s paralelami na výzdobu hradného paláca Runkelstein.
- ⁴³ RUTTKAY, Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersteu Halffe des 14. jahrhunderts in der Slowakei II. 1976, s. 343, celkom správne datuje do konca 14. storočia a zároveň v jeho práci sa

-
- nachádza prekreslená kópia tejto maľby, tiež uverejnená v KLUČINA, P.- MARSINA, R. - ROMANĀK, A. : Vojenské dejiny Československa I. diel (do roku 1526). Praha: Naše vojsko, 1985, farebný obr. č. IV.
- ⁴⁴ LÁSZLÓ, G.: Szent László-legenda kozépkori falképei. Budapest, 1993, str. 130.
- ⁴⁵ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 127.
zaraduje maľbu na základe podobnosti s Čerínskou do druhého desaťročia 15. storočia.
- ⁴⁶ LÁSZLO, Szent László-legenda kozépkori falképei. 1993, s. 156-157.
- ⁴⁷ PLICKA, K.: Levoča. Martin: Osveta, 1985, obr. 120.
- ⁴⁸ LÁSZLO, Szent László-legenda kozépkori falképei. 1993, s. 116-117.
- ⁴⁹ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 138.
- ⁵⁰ Kompletný cyklus je v LÁSZLO, Szent László-legenda kozépkori falképei. 1993, s. 139-142.
- ⁵¹ DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 72.
- ⁵² DVOŘÁKOVÁ,- KRÁSA,- STEJSKAL, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1978, s. 148., obr. 176, 178. alebo TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s.137 - udáva dobu po roku 1510.
- ⁵³ Presný zoznam svätoladislavských legiend uvádza: TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 142, tiež LÁSZLO, Szent László-legenda kozépkori falképei. 1993, s. 109-158 plus doplnky k spišskej oblasti TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s.107.
- ⁵⁴ Zoznam - TOGNER, Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. 1988, s. 147.

4. OCHRANNÁ ZBROJ V TABUĽOVEJ MAĽBE.

4.1. Úvod

Je pozoruhodným javom, že keď začiatkom 15. storočia klesá záujem o nástenné maľby alebo práve preto objavuje sa nový fenomén v našich sakrálnych objektoch - krídlové oltáre. Ich vznik sa viaže k zvyku uchovávať ostatky svätých v relikviách. Zo skrine, v ktorej sa tieto relikvie uchovávali vznikli neskôr krídlové oltáre. Takáto skriňa sa napríklad zachovala v cisterciánskom kláštore v Doberne (SRN) a bola vyrobená v Lubecku okolo roku 1280. Išlo o akúsi prezentáciu uložených ostatkov svätých. Jedným z prototypov celého nasledujúceho radu krídlových oltárov je hlavný oltár v benediktínskom kláštore v Cismare z čias okolo roku 1300. Tento základný typ sa potom ďalej rozvíjal a rozšíril sa po celej Európe¹.

Prvé fragmenty retebulý², ktoré možno nazvať krídlovými oltármi, pochádzajú z konca 14. a začiatku 15. storočia. Jednou z prvých skriň je oltár Panny Márie v Žehre, ktorý pochádza z konca 14. storočia³. Najväčšiu popularitu však zaznamenali krídlové oltáre v druhej polovici 15. storočia. Našli u nás dobrú pôdu, najmä zásluhou bohatstva našich miest. Ich honosnosť odrážala kultúrnu vyspelosť a bohatstvo mesta. Často boli dielami zahraničných maliarov (Košice), ale oveľa častejšie produktom domácich - uhorských maliarov (Tomáš z Kluže) a dielni napríklad: františkánsky kláštor v Okoličnom⁴, benediktínsky v Hronskom Beňadiku, Spišskej Kapitule atď.

Naše mestské kostoly skrývali množstvo krídlových oltárov. No časté požiare, ničivé vojny a modernizácie zničili veľkú časť tohoto bohatstva. Na základe listinného výskumu sa podarilo získať aspoň teoretické údaje o ich počte. Vizitačné zápisy sú už len nemými svedkami krásy, ktorá sa už poväčšine nenávratne stratila. Medzi mestá, ktorých pamiatkový fond najviac utrpel zaradujeme: Bratislavu, Košice a stredoslovenské banské mestá, predovšetkým Banskú Bystricu⁵. Relatívne nedotknutou zostala oblasť Spiša a Šariš. Ale aj napriek tomu diela, ktoré sa zničili sú nenahraditeľnou stratou. Veď napríklad len vo farskom kostole v Banskej Bystrici pri požiaroch roku 1761 zhorelo desať gotických oltárov, medzi inými aj hlavný Nanebovzatia Panny Márie od Majstra Pavla z Levoče, ktorý bol údajne vyšší ako levočský⁶ alebo v bratislavskom dóme bolo, pokiaľ sa to dá zrekonštruovať šesťnásť krídlových oltárov⁷ a koncom 16. storočia dokonca až 26 oltárov⁸. Nenahraditeľné straty pre slovenské výtvarné umenie vznikli aj pri nešťastnej mileniárnej oslave v roku 1896, kedy bolo

z nášho územia vyvezené taktiež množstvo pamiatok, najmä z Hronského Beňadiku, Čerína, Prešova, Sabinova atď.

Napriek tomuto všetkému sa na Slovensku zachovalo veľa kultúrohistorických cenností, ktoré poskytujú dostatok prameňov, umožňujúce skúmanie problematiky ochranného oblečenia, kde umelci už začali využívať aj svoju fantáziu a zbroj začína nadobúdať v mnohých prípadoch abstraktné formy. No napriek tomu máme príklady zobrazenia funkčných kompletov. Výhodou tabuľovej maľby je, že majstri pracovali veľmi presne a detailne, takže z všetkých mnou skúmaných odvetví výtvarného umenia, teda sochárstva, nástennej a tabuľovej maľby sú práve tu ochranné oblečenia najkonkrétnejšie zachované.

Námety sú na rozdiel od nástennej maľby o niečo bohatšie. K doteraz uvedeným sa pripája najmä často maľovaný ochranca pred ohňom a patrón požiarnikov sv. Florián.

4.2. Zoznam a popis lokalít.

Jedným z prvých obrazov ochrannej zbroje v tabuľovej maľbe, je na oltári Ukrižovania z *Hronského Beňadiku* od Tomáša z Kluže z roku 1427. Tieto tabule boli, ako mnohé iné vyvezené z územia Slovenska pri mileniárnej oslave a teraz sa nachádzajú v Keresztény Múzeum v Esztergome pod inventárnym číslom 54,3-54,10⁹. Najviac materiálov k mojej téme je na hlavnej scéne - Ukrižovania, kde je namaľovaná skupina vojakov na čele so stotníkom (OP.16.a.). V postave tohoto stotníka je znázornený cisár Žigmund Luxemburský. Na sebe má krúžkovú košeľu s krátkymi rukávami, ktorá prezrádza taliansky pôvod zbroje¹⁰. Na nej je suknicca so vzorovanej látky do polovice kolien, na ktorej je ešte kyris. Ruky chránia plechové rukávy s lakťovou myškou, ktorá má po bokoch okrúhle terčovité plechy listovca. Nohy sú tiež chránené celoplechovo, so zvláštnou zásterkou z krúžkového pletiva pod nákolenicou, podobne ako je tomu na zbroji Federika Victóriu¹¹. Krk a hlavu chráni krúžková kukla (kapucňa s pláštikom) a na hlave je čiapka z rovnakej látky ako suknicca. Na drieku visí voľný, článkovaný rytiersky opasok, na ktorom je zavesený meč v bohato zdobenej pošve.

Ďalšou zaujímavosťou tohoto obrazu sú železné klobúky žoldnierov, ktorí majú strmo zahnuté striedky, pričom v oblasti tváre sú dva výrezov pre oči. Tento typ klobúka (ang. *Kettle-hat*) je predchodca neskoršieho šalieru, i keď sa používal aj paralelne. Podobný charakter má aj zbroj na tabuli Zmýtvychvstania.

Vonkajšie znaky zodpovedajú dobe vzniku maľby (1427), pretože jej celkový charakter vychádza z obdobia dovŕšenia vývoja celoplechovej zbroje, aj keď ešte zrejme chýba plechová sukňa, teda dobe dvadsiatych a tridsiatych rokov 15. storočia.

Podľa vonkajších znakov sa tejto zbroji podobá oblečenie na hlavnom oltári sv. Štefana a Imricha v *Matejovciach*, ktorý údajne pochádza cca z roku 1450. Ústredné dve postavy týchto svätcov sú v zbroji. Tvoria ju plechový kyris, pod ktorým je tiež bohato zdobená sukňa s dlhými rukávmi, siahajúca až po kolená. Na nohách sú zrejme kompletne plechové nohavice. Ku krku je vytiahnutý plechový obojok. Na drieku visí honosný rytiersky opasok, na ktorom je meč v bohato zdobenej pošve. Ochranná zbroj obidvoch svätcov je približne rovnaká¹².

Forma bojového oblečenia je veľmi podobná postave z oltára Ukrižovania z Hronského Beňadiku. Rovnaký je spôsob obliekania kyrisu na suknicu, rovnako ako aj jej dĺžka, i keď Imrichova a Štefanova je o niečo dlhšia a identické sú aj okrúhle terčičky na nákolnici. Afinita je však zrejme len náhodná alebo sa pohybuje na úrovni vzoru. Z uvedeného vyplýva, že táto tabuľa vznikla zrejme pred rokom 1450, z najväčšou pravdepodobnosťou na sklonku 30 alebo v 40 rokoch 15. storočia.

V bojníckom múzeu sa nachádzajú tzv. *tabule z Hlohovca*. Na dvoch tabuliach sú znázornené postavy oblečené v zbroji. Jednou z nich je tabuľa Ukrižovania. Na ľavej strane kríža stojí stotník z časti zahalený plášťom. Má oblečenú krúžkovú košeľu s plechovými rukávmi na rukách (má len pláténé rukavice). Kyris je potiahnutý brokátom, pričom ho tesne obopína, spolu asi aj s plechovou sukňou. Nohy chráni plechové nohavice s článkovanými topánkami (sabatonom). V ľavej ruke zvierá rukoväť dvojručného meča.

Ďalší muži oblečení v zbroji sú na tabuli Zmŕtvychvstania. Okolo hrobu spia štyri postavy strážcov. Za povšimnutie stoja traja. Dvaja prední majú kompletne bojové oblečenie. Základ tvorí krúžková košeľa s dlhými rukávmi, na ktorej je veľmi dlhá látková sukňa. Nohy aj ruky sú kryté príslušnými plechovými časťami. Pravý predný vojak má navyše dlhú štvorpásovú plechovú sukňu. Zvláštnosťou tejto maľby sú prilby. Dvaja prední vojaci majú, akýsi predstupeň šalierov so strieškou (šiltom) a tretí (pravý zadný) vojak má na hlave evidentne šalier s vytiahnutým vizírom.

Krátke rukávy krúžkovej košele a honosnosť látkovej pokrývky zbroje, naznačuje možný taliansky pôvod predlohy, no úzky strih a nevelká myška stotníka prezrádzajú skôr severoalpiskú oblasť. Je to veľmi pekný príklad honosného ochranného bojového oblečenia (v prípade Ukrižovania). Bakoš¹³ datuje maľby do štyridsiatych rokov 15. storočia. Vzhľadom na existenciu šalierov na tabuli Zmŕtvychvstania sa

posúva doba vzniku do obdobia tesne okolo polovici 15. storočia, navyše tejto dobe zodpovedá aj dlhšia plechová sukňa.

V *Lúčkach* sa nachádza tzv. Pašiový oltár, na ktorom sú namaľovaní žoldnieri v plnej zbroji, na scénach Nesenie kríža a Zmŕtvychvstanie (OP.16.b.). Základom zbroje je krúžková košeľa, siahajúca až tesne nad koleno so zúbkovito zakončeným dolným okrajom. Na nej je oblečený kyris s celistvým (nedeleným) predným plechom. Naň nadväzuje asi trojpásová plechová sukňa, bez zbrojných tašiek, ktoré sú nahradené tretím pásom, ktorý má v rozkroku výrez. Ruky sú chránené plechovými rukávmi, s okrúhlymi lakt'ovými puklicami. Na rukách sú prstové rukavice so stredne dlhou manžetou. Plecia kryjú prekrývajúce sa pásy plechu s okrúhlymi náplecnými puklicami. Na nohách sú plechové nohavice s ľaliovitým listovcom na nákolenci a s špicatými plechovými topánkami (sabatonom). Krk, podobne ako plecia je tiež zakrytý článkovanými pásmi, ktoré plynule prechádzajú do plechovej brady. Zvláštnosťou je aj železný klobúk s oblým zvonom, ktorý má opäť tvar prechodu medzi železným klobúkom a šalierom, čo naznačuje pomerne strmá strieška, v ktorej sú dva výrezy vo výške očí (ang. *kettle-hat*).

Rovnaký charakter má aj zbroj na tabuli Zmŕtvychvstania, len s tým rozdielom, že tu namaľovaný vojak nemá okrúhle terčičky a na pleciach má krídlo s mušľovitým okrajom. Na hlave má rovnaký železný klobúk so strmou strieškou tak isto, ako vojak v pozadí¹⁴.

Pri analýze tohoto ochranného oblečenia sa sústredím na dve partie. Jednou je dlhá krúžková košeľa s plechovou sukňou a tou druhou je železný klobúk. Partie strednej časti zbroje nesú znaky polovice 15. storočia, čo možno rozpoznať podľa výrezu na spodnom páse sukne. Podobné riešenie vidno na soche cisára Fridricha III. od Jakuba Kaschauera z roku 1453 alebo na maľbe kráľa Dávida od Konráda Witza z roku 1440¹⁵. Čo sa týka druhej partie - železného klobúka, tento typ sa používal už od začiatku 15. storočia, ale k jeho masovému používaniu dochádza až v polovici a tesne po polovici 15. storočia. Pekný príklad ochrannej zbroje rovnakého typu sa nachádza na poliptychu Svätej Trojice vo vavelskej katedrále, konkrétne na tabuliach: Šavol na ceste do Damašku a sv. Juraj v boji s drakom, datovaných do roku 1467¹⁶. Bojové oblečenia sú identické vo všetkých vymedzených partiách. Rozdiely sú len v hrebeni, kde klobúky z vavelských tabulí sú špicaté. Ďalším podobný príklad rovnakého typu, ale s už gotickými prvkami možno vidieť v prešovskej mestskej knihe v maľbe jazdca na koni¹⁷.

Na základe týchto údajov možno maľby z Lúčok zaradiť do 50.-60. rokov 15. storočia, ako priami predstupeň gotickej zbroje. Mladšiemu zaradeniu bráni absencia zbrojných tašiek a tiež do špica ukončených jednotlivých článkovaných častí¹⁸.

Na ďalšom oltári z *Hronského Beňadiku*, ktorý je umiestnený v múzeu mimo naše územie, na oltári Ukrižovania z rokov okolo 1470 sú opäť postavy vojakov. Na výjave Zmŕtvychvstania je postava spiaceho strážcu v ľahkej žoldnierskej zbroji. Tvorí ju látková sukňa s dlhými rukávmi, na ktorej je oblečený kyris gotickej zbroje, skladajúci sa z dvojdielneho predného plechu, na ktorý nadväzuje trojdielna plechová sukňa. Na hlave má vojak nemecký šalier¹⁹.

Je to príklad ľahkej žoldnierskej zbroje s redukovanými gotickými prvkami. Na základe týchto skutočností možno toto oblečenie zaradiť do klasického obdobia používania tejto zbroje, teda do 70.-90. rokov 15. storočia.

Na hlavnom oltári sv. Martina v *Spišskej Kapitule* sú na krídlach obrazy svätých kráľov (okrem iných): Ľudovíta Svätého (OP.21.), Štefana a Ladislava Uhorského (OP.22.). Títo sú oblečení do honosnej, bohato zdobenej gotickej zbroje s krásnymi štíhlymi líniami, pričom každá je čímsi osobitá. Sv. Ľudovít má na rozdiel od ostatných päťuholníkové zbrojné tašky. Sv. Ladislav má myšku s veľkou mušľou, čo prezrádza taliansky pôvod predlohy, sv. Štefan má na myške okrúhly terčik atď. Aj bohatosť zdobenia pomocou kanelúr a zláteného lemovania jednotlivých častí prezrádza význam týchto osobností.

Podľa tvaru a charakteru tejto ochrannej zbroje ju možno bezpochyby zaradiť do vrcholného obdobia výroby tohoto typu, teda do 70-80 rokov 15. storočia s príklonom ku druhej možnosti²⁰.

Na obraze svätcov na zadnej strane oltára Panny Márie v *Pukanci*, sú postavy sv. Juraja a Archaniela Michala, ktoré sú oblečené do gotickej zbroje, bez prilieb. Ich bojové oblečenie sa líši len tvarom plechovej sukne, ktorú má Archaniel Michal kratšiu a má na nej pripevnené zbrojné tašky, no sv. Juraj má iba dlhú plechovú sukňu, bez zbrojných tašiek.

Tento tvar ochrannej zbroje sa opäť zaraďuje do klasického obdobia gotickej zbroje, teda do 80. rokov 15. storočia, čo potvrdzuje aj názor Cidlinskej, že oltár vznikol medzi rokmi 1480 - 1490²¹.

Podobné gotické zbroje z konca 15 storočia sa s menšími alebo väčšími obmenami vyskytujú veľmi často. Ich základným znakom, je úzky driek a štíhle línie. Na hlave sú skoro vždy šaliere. Takéto zbroje možno vidieť na maľbách v : Bardejove - oltár sv. Alžbety a oltár Narodenia Pána (tabuľa Ukrižovania), Košiciach - na hlavnom

oltári sv. Alžbety (Pašiový cyklus), Spišská Kapitula - oltár Usnutia Panny Márie (sv. Ladislav), Chyžné - oltár Zvestovania (sv. Juraj), Revúca - oltár sv. Quirína²², Smrečany - predel oltára (sv. Juraj), Košice - Pašiový cyklus (hl. oltár - OP.16.d.) atď.

Veľmi zaujímavá je aj zbroj mládenca na oltári sv. Márie Magdalény vo farskom kostole v **Banskej Bystrici** (OP.16.c.). Jeho zbroj sa skladá z dlhej krúžkovej košele siahajúcej až po kolena so zúbkovaným okrajom. Na nej je hranatý kyris s ostrým výbežkom a hrebeňom, ktorý je podobný kyrisu rytierov z obrazu Jána van Eycka na oltári v Gente - tabuľa „Chiste militis“ z roku 1430²³. Ruky sú chránené plechovými rukávami a náplečné krídla sú, okrem článkovania ešte posilnené párom okrúhlych puklíc. Krk chráni plechový obojok. Na kyris nadväzuje dlhá päťčlánková plechová sukňa bez zbrojných tašiek, ktorá má dolný pás v rozkroku prerušený a konkávne vyhnutý do vonkajšej strany. Nohy, okrem chodidiel sú tiež kryté plechovými nohavicami. Prilba však chýba.

Cidlinská datuje túto maľbu do doby medzi rokmi 1500 - 1510²⁴. No spomínal som už poliptych sv. Trojice z vavelskej katedrály, kde je obraz sv. Juraja, datovaný do roku 1467²⁵. Ochranná zbroj svätca je skoro rovnaká, ako zbroj mládenca, najmä čo sa týka hranatého kyrisu (tzv. *kastenbrust*)²⁶, dlhej plechovej sukne a tiež okrúhlych terčikov. Nápadná afinita oboch zbrojí ostro kontrastuje s vročením bystrickej maľby. Podobná situácia je tiež pri skúmaní maľby kráľa Dávida od, tiež už spomínaného Konráda Witza z roku 1440²⁷.

Čo sa týka hranatého predného plechu, tak ten sa podľa Blaira používal od 20 do 60 rokov 15. storočia²⁸ a plechová sukňa takéhoto tvaru sa objavuje ešte aj v 50.-60. rokoch. Dochádza tu teda k nezrovnalosti s vročením. No správnosť datovania Cidlinskej prezrádzajú kostýmy okolo stojacich, ktoré sú už čisto renesančné.

Z hore uvedeného teda vyplýva, že maliar z neznámej príčiny namaľoval, v tej dobe už zastaralý typ ochrannej zbroje. Možno to vyžadoval kontext legendy o sv. Márii Magdaléne.

Prechodný typ zbroje medzi gotickou a renesančnou formou, predstavuje žoldnier z pašiového cyklu oltára sv. Mikuláša v **Levoči**. Základom zbroje žoldniera je krúžková košeľa bez rukávov (zrejme ich maliar zabudol namaľovať) so zúbkovaným dolným okrajom. Na košeli je kyris s nedeleným predným plechom, na ktorý nadväzuje krátka plechová sukňa. Látkový odev tvorí kabátec, ktorý je zdobený v oblasti laktov a pliec prestrihávaním, ktoré je typickým znakom renesančného oblečenia. Na hlave má železný klobúk, ktorý, ako na tejto maľbe vidno bol ešte stále populárny. V pravej ruke drží halapartňu a na voľnom, úzkom opasku má zavesený subtlínny meč.

V tomto prípade sa opäť stretávame s ľahkou žoldnierskou zbrojou polotŕažkej pechoty, používanej v prvých troch desaťročí 16. storočia²⁹.

Medzi prechodné formy môžeme zaradiť ochranné zbroje aj na iných scénach tohoto oltára, napríklad tabuľa Oslobodenie väzňov. Ďalej sem ešte patria maľby na bývalom hlavnom oltári Jána Krstiteľa v **Sabinove** (tabuľa Ukrižovania) a v **Ponikách** - oltár sv. Barbory a sv. Mikuláša na tabuli sv. Štefana a sv. Ladislava (OP.30.) a na tabuli sv. Juraja a sv. Floriána (OP.29.) z roku 1512.

Dostávame sa do obdobia renesančnej zbroje. Do tejto skupiny patrí bojové oblečenie sv. Ladislava na oltári sv. Anny v **Jazernici**. Má už čisto renesančné formy, pričom využíva aj kanelovanie povrchu, no nieje to ešte maximiliánovska zbroj. Predný plech sa skladá z dvoch častí, pričom brušná je extrémne vydutá. Končí sa v oblasti kľúčnej kosti masívnym faldom. Stehenné tašky svojím článkovaním splývajú s plechovou sukňou. Krk chráni kovový obojok, na ktorý nadväzujú krídla, na ktorých dominuje jeden široký plech s veľkým mesiacom. Na rukách sú plechové rukávy s nesymetrickou myškou. Manžeta plechových prstových rukavíc je krátka a špicatá. Plechové nohavice majú kanelované stehenné plechy. Sabaton už nadobudol oblý tvar tzv. medvedej laby.

Skvostný je aj pripásaný dvojručný meč. Priečka je tordovaná z dvoch prútov, hlavica je okrúhla a čepeľ subtílna a dlhá. Tento meč nesie znaky tzv. pápežských mečov³⁰ (renesančných). V ruke má sv. Ladislav svoj atribút - halapartňu a v ľavej trojuholníkový štít s dvojkrížom. Jeho tvar je na renesanciu anachronický.

Predlohou maľby bola veľmi kvalitná a moderná ochranná zbroj prvých dvoch desaťročí 16. storočia, pravdepodobne vyrobená v severoalpskej oblasti³¹.

Podobne vyzerajú aj zbroje: sv. Floriána z tabuľovej maľby z **Liptovského Mikuláša** (no jeho datovanie do rokov okolo 1510 je asi prineskoré³²), sv. Florián z roku 1516 na oltári sv. Juraja v **Spišskej Sobote**³³, vojaci zo scény Nesenia kríža z oltára sv. Biskupov z **Lubice** (1521) a postava mŕtveho muža z maľovaného epitafu s Madonou zo SNG z roku 1520³⁴.

4.3. Záver

Pri skúmaní tabuľovej maľby opäť zisťujeme, že nepokrýva celé mnou sledované obdobie vývoja ochrannej zbroje. Máme dostatok materiálov vytvorených v priebehu 15. storočia a v storočí nasledujúcom, ale chýbajú staršie pramene, ktoré sú však aj v európskom prostredí vzácné, práve kvôli rozšíreniu tohoto druhu maľby až v priebehu 14. storočia, čo som už spomenul v úvode.

No napriek tomu 15. storočie poskytuje dostatok materiálu na skúmanie. Predovšetkým je to zbroj, ktorá predchádza gotickú. Táto skupina je neveľká, no o to významnejšia, pretože nám ukazuje dôležitý článok vývoja u nás najviac zobrazovanej - gotickej zbroje. Je to najmä oltár z Lúčok, na ktorom je tento predstupeň najlepšie viditeľný. Podobne sa možno vyjadriť aj o bojovom oblečení mládenca z Banskej Bystrice.

Ako som už z časti načrtol, najviac pamiatok máme na gotickú zbroj. Jej časté maľovanie netkvie len v jej krásnych, štíhlych líniách, ale aj v tom, že práve z tohoto obdobia sa nám zachovalo najviac malieb.

Vyvrcholeným vývoja zachyteného v tabuľovej maľbe je renesančná zbroj. Práve v súvislosti s ňou sa vyskytuje zvláštny jav a to fantastické zbroje. Dodržiavajú gotické alebo renesančné formy, no sú zvláštne svojim obsahom. Vyznačujú sa snahou po napodobňovaní antických vzorov, no vo forme vtedajšej (súdobej) zbroje, čo už jednoznačne patrí k novému, renesančnému štýlu - návratu k antickej tradícii. Patria sem napríklad maľby v: Bardejove - oltár Narodenia Pána (tabuľa Zajatie Krista), Levoči - oltár sv. Jakuba (Pašiový cyklus), Spišskej Sobote - oltár sv. Juraja (tabuľa Mučenia) a v Mlynici - oltár sv. Mikuláša (sv. Juraj) atď.

Popularita krídlových oltárov klesá v priebehu 16. storočia, čo je zapríčinené politickou situáciou vo vtedajšom Uhorsku. S posledným krídlovým oltárom sa stretávame v kostole sv. Matúša v Partizánskej Ľupči z roku 1620³⁵.

Poznámky

- ¹ CIDLINSKÁ, L. : Gotické krídlové oltáre. Bratislava: Tatran, 1989, str. 7.
- ² Retebula = nádstavec oltára.
- ³ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 10.
- ⁴ BIATHOVÁ, K. : Maliarske prejavy stredovekého Liptova, 1983 , s. 48 -58.
- ⁵ HOMOLKA, J.: Gotická plastika na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1972, s. 11.
- ⁶ Informácia z vestibulu farského kostola v BB.
- ⁷ HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, str. 11.
- ⁸ ŽÁRY, J. a i.: Dóm sv. Martina v Bratislave. Bratislava: Tatran, 1990, s. 81-82. Aj v tomto prípade možno predpokladať, že tieto oltáre boli gotické krídlové, i keď časť z nich zrejme pochádzala z budínskeho dómu, odkiaľ boli odvezené do Bratislavy pred blížiacimi sa Turkmi po roku 1526, na príkaz budínskeho kastelána J. Bornemiszu. Ferdinand I prikázal bratislavskému komesovi J. Szalayovi, aby tieto cennosti odovzdal kapitule, a tá ich prebrala 5. júna 1530 (str. 93-94).
- ⁹ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 37.
- ¹⁰ Ohľadom talianskej zbroje pozri v prvej kapitole príslušný termín alebo BLAIR, C.: European armour. London: B. T. Batsford, 1958, s. 79-92.
- ¹¹ OAKESHOTT, E.: European weapons and armour. London: Lutterwoth, 1980, s. 83.
- ¹² CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 60.
- ¹³ BAKOŠ, J.: Príspevok k problematike vzťahov rakúskeho a slovenského tabuľového maliarstva v druhej štvrtine 15. storočia. ARS, č.1, 1982, s. 80.
- ¹⁴ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 142. (č. b. obr. č. 19.)
- ¹⁵ BLAIR, C.: European armour. London: B. T. Batsford, 1958, s. 103.
- ¹⁶ NADOLSKI, A.: Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. Warszawa: Ossolińskich, 1979, obr. príloha č. 45 a 60.
- ¹⁷ Kópiu obrázku uverejnili v KLUČINA, P.- MARSINA, R. - ROMANĀK, A. : Vojenské dejiny Československa I. diel (do roku 1526). Praha: Naše vojsko, 1985, s. 338.
- ¹⁸ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 58, zaraďuje maľbu do rokov 1470 - 1480.
- ¹⁹ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989 , obr. príloha (č b) č. 15.
- ²⁰ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 77. datuje do rokov 1470 - 1478.
- ²¹ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 65.
- ²² VACULÍK, K.: Doplnok k spišskej tabuľovej maľbe z obdobia 1440-1540 I. In: Zborník SNG, Galéria 3 - Staré umenie, Bratislava: Obzor, 1975, s. 26-27.
- ²³ PILOAN, J. : Dejiny umenia 5. Praha: Odeon, 1979, s. 70. Na obraze sú postavy troch jazdcov, predstavujúcich sv. Juraja, sv. Martina, sv. Šebestiána. Všetci majú typy zbrojí s hranatým predným plechom, zdobeným kanelúrami.
- ²⁴ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 26.
- ²⁵ NADOLSKI, Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. 1979, obr. príloha 45, 60.
- ²⁶ Napr. BLAIR, European armour. 1958, s. 101
- ²⁷ BLAIR, European armour. 1958, obr. 33.
- ²⁸ TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and weapons. London: B. T: Batsford, 1982, s. 149-150.

-
- ²⁹ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 49, datuje do roku 1507.
- ³⁰ KRÍŽEK, L. - ČECH, J. K. Z. : Encyklopédia zbraní a zbroje. Praha: Libri, 1997, s. 160.
- ³¹ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre, 1989. s. 39, uvádza, že na predele je letopočet 1517.
- ³² BIATHOVÁ, Maliarske prejavy stredovekého Liptova. 1983, s. 157.
- ³³ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, farebný obrázok č. 35.
- ³⁴ VACULÍK, K.: Staré slovenské umenie. Bratislava: Tatran, 1978, obr. 122.
- ³⁵ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 21.

5. OCHRANNÁ ZBROJ V STREDOVEKOM SOCHÁRSTVE

5.1. Úvod

Dejiny Slovenskej stredovekej plastiky sú relatívne staré, no pre moju tému, kde spracúvam dejiny ochrannej zbroje sa pramene zachovali vo väčšej miere len od 15. storočia, takže sa môžeme o nich pokojne vyjadriť ako o neskorogotických¹. Z tohoto rámca sa vymyká len odtlačok pečate, ktorý nachádzame ako dekoratívny motív na krstiteľnici v Spišskom Podhradí a pochádza z polovice 13. storočia.

Aj o gotickej plastike platí podobne, ako pre iné odvetvia stredovekého výtvarného umenia asymetrické rozmiestnenie jednotlivých diel v rámci Slovenska, ktoré je zapríčinené nerovnomerným hospodárskym vývojom. V rámci Horného Uhorska sa v stredoveku vytvorili niektoré hospodárske centrá, ktoré na seba viazali svojou ekonomickou silou aj umelecké dielne. Tieto sa postupne stali ohniskami rozvoja výtvarného umenia, i keď sa nedá povedať, že mali kontinuálny vývoj po celé obdobie stredoveku. Boli to regióny Spiša, Šariša, stredoslovenských banských miest, ale tiež trhové mestá a to hlavne Košice a Bratislava. Hospodársky rast a ničivé turecké vpády zapríčinili, že sa nenahraditeľne stratilo gotické bohatstvo, ktoré bolo buď zničené alebo nahradené modernejším, napríklad barokovým. No v oblastiach ako Spiš a Šariš, v ktorých nastala hospodárska recesia sa zachovali nesmierne hodnoty, hlavne gotického umenia².

Pramene zo stredovekého plastického umenia, ako som už vyššie spomenul sa delia na sochy a platne, pričom platne sa ďalej členia na epitafy a reliéfy. Materiály, z ktorých mohli byť zhotovené sú tiež rôzne. Zachovali sa sochy hlavne z dreva, ale aj kameňa. No pri platniach je použitý materiál o niečo pestrejší: od drevených reliéfov na krídlach oltárov cez kamenné tympanónové a epitafové reliéfy až po výzdobu bronzových krstiteľníc.

Pri analýze ochrannej zbroje vytvorenej v plastickej podobe odpadajú niektoré nejasnosti spôsobené pri iných druhoch výtvarného umenia zjednodušením formy (generalizáciou). Nevýhodou slovenskej stredovekej plastiky je jej dobová neucelenosť, ktorá zapríčiňuje koncentráciu pamiatok hlavne do obdobia záveru 15. a prvej polovice 16. storočia. Z tejto doby sa zachovalo pomerne veľa prameňov hlavne v náhrobných platniach, ktoré sú viazané na patronátne kostoly. Kamenné plastiky však dopĺňajú obraz ochrannej zbroje započatý tvorbou nástenných maliarov a rozvinutou tabuľovými maľbami.

5.2. Zoznam a popis lokalít

Ako som už spomenul vyššie, pramene pre poznanie vývoja ochranej zbroje na našom území sa koncentrujú do niektorých oblastí. Jednou z nich, ktorá je z hľadiska stredoveku aj zároveň kultúrne snáď najbohatšou, je Spiš. Odhliadnuc od antických pamiatok - torza kamennej náhrobnej stély príslušníka jazdeckého oddielu z Geruláty, plastickej výzdoby lanxu z Krakovian - Stráží³ a zbrojí cisárov na antických minciach je najstarším vyobrazením bojovníka v ochranej zbroji odtlačok pečate poľského kniežat'a Boleslava V Cudného (1243-1279) na bronzovej krstiteľnici v **Spišskom Podhradí**⁴. Na pečati je znázornený boj sv. Juraja s drakom (OP.1.). Rytier má oblečenú drôtenú košeľu (hauberk) s dlhými rukávmi, ktorá plynule prechádza do krúžkovej kapucne. Na nej je plátená suknic (gambeson) bez rukávov, siahajúca tesne pod koleno, takže nieje jasné, či je na kolene nákolenica. Nohy sú chránené krúžkovými pančuchami a na hlave má bojovník normandskú prilbu s nánosníkom. V ľavej ruke drží pretiahnutý trojuholníkový štít, na ktorom je heraldické znamenie (asi lev) a v pravej meč, ktorým presekáva drakovi krk. V kruhopise je nápis: *S. BOLESLAVI DEI GRACIA DVCIS POLONIE*.

Ide o typickú zbroj z polovice 13. storočia, o čo svedčí nielen stredne dlhý trojuholníkový štít, ale hlavne po kolená siahajúca plátená suknic.

Krstiteľnica údajne pochádza až z druhej polovice 15. storočia⁵. Akým spôsobom sa odtlačok dvestoročnej pečate dostal na túto krstiteľnicu nieje známe. Nemožno predpokladať, že vznikla za vlády kniežat'a Boleslava, pretože odznak štátu sa nemohol otláčať kde-kade a aj slohove do tohoto obdobia nezapadá. Táto Poľská pečať môže mať súvis so zálohovaním Spišského Podhradia roku 1412 Žigmundom a svedčí o kultúrnom previazaní tohoto mesta s Poľskom.

Na exteriérovej výzdobe dómu sv. Alžbety v **Košiciach** sa nachádzajú výjavy, na ktorých sú dve postavy zbrojnošov. Najkrajší je stotník Longín zo severného portálu na výjave Oplakávania. Vojak je vysekaný v poloprofile, pričom mu zo skupiny ľudí trčia len spodky nôh (stehno a koleno má zakrytú štítom), ľavá ruka (a časť pravej s nápisovou páskou), plece a hlavu. No napriek tomu sa dá zrekonštruovať jeho ochranná zbroj. Jej základ tvorí železný kyris, na ktorom je pomocou reťaze upevnený zrejme meč. Na nohách sú plechové nohavice (vidno z nich len časť sáry) a článkovaný sabaton. Ruky sú tiež pokryté plechom s trojlistovou myškou. Krk je chránený krúžkovým závesom upevnením na šľape pomocou očiek. Zvláštnosťou prilby je vyklopený vizír (nem. klappvisier). Je upevnený v strede nad čelom otočným pántom.

Má ihlanovité vydutie a priezor tvaru kríža, kde v kvadrantoch sú okrúhle dierky. Na rukách má plechové, prstové rukavice⁶.

V podobnej zbroji je aj žoldnier z výzdoby tympanónu západného portálu, kde je výjav - Olivová hora. Tu vidno vojaka od pásu nahor. Má zrejme oblečenú mäkkú prešivanicu, čo však možno len dedukovať na základe trčiaceho rukáva. Ten siaha do polovice predlaktie. Jasné sú len plechové prstové rukavice. Krk je chránený krúžkovým pláštikom, ktorý zrejme prechádza do kapucne, lebo nevidno jeho uchytanie na vonkajšej strane prilby, ktorá je typu šľapy s vyklopeným vizírom (rovnako klappvisier). Výhľad zabezpečujú tri štvorcové diery. V ruke drží vojak kopiju⁷.

Podobnú zbroj má aj stotník na košickom františkánskom kostole na západnom priečelí vo výjave Ukrižovania. Tomuto však okrem už vyššie spomínanej zbroje vidno aj náplečné puklice⁸.

Bakošovou vyslovený názor, že vznik týchto reliéfov možno datovať do tridsiatych rokov 15. storočia je podľa charakteristických znakov ochrannej zbroje prineskorý⁹. Svedčí o tom hlavne tvar vizíru, ktorý je zastaralý a pre tridsiate roky by bol anachronický. Ďalším dôvodom, pre ktorý sú reliéfy staršie je ochrana krku pomocou krúžkového závesu, resp. pláštika.

Všetky tieto prvky nasvedčujú tomu, že tieto diela vznikli ak nie v samom závere 14. storočia, tak pravdepodobne na začiatku 15. storočia. No pre začiatok 15. storočia hovorí absencia akejkoľvek látkovej suknice na pokrytie zbroje (odhliadnuc od žoldniera zo západného portálu). Bojový odev má ráz podobní bojovníkom z Bellifortis Konráda Kaysera z roku 1402-1405¹⁰.

Vo farskom kostole v *Svätom Jure* je náhrobok grófa Juraja z rodu svätajurských grófov a pochádza z doby okolo roku 1469. Je to krásna kamenárska práca z červeného salzburského mramoru¹¹.

Rytier má na sebe gotickú zbroj, ktorej základom je krúžková košeľa, ktorá vytŕča z pod plechovej sukne (OP.17.). Na nej je kyris s dvojdielnym predným plechom. Tvar krídel je neznámy, pretože ich zahaľuje plášť. Ruky sú kryté plechovým rukávom s ostro zahrotenou myškou. Na rukách sú plechové prstové rukavice s ostrou manžetou. Ku kyrisu sa pripája plechová sukňa, zložená z dvoch pásov. Na ňu sú napojené prackami dve päťuholníkové zbrojné tašky. Nohy sú chránené plechovými nohavicami, ktoré sú zložené z niekoľkých prekrývajúcich sa plechov ukončených konkávnymi hrotmi. V pravej ruke drží rukoväť svojho dvojručného meča a v ľavej kopiju so zástavkou, na ktorej je heraldické znamenie (šesťcípá hviezda).

Charakter ochrannej zbroje zodpovedá dobe tretej štvrtiny 15. storočia (obdobiu gotickej zbroje). Svedčí o tom najmä krátka plechová sukňa, tvar kanelovaných plechových tašiek. Zaujímavý je aj tvar lakt'ovej myšky, ktorý je zhodný s myškou Imricha Zápoľského z náhrobku v Spišskej Kapitule.

V *košickom* dome sv. Alžbety je socha sv. Imricha. Má na sebe plášť, pod ktorým vidno ochrannú zbroj (OP.18.). Dá sa rekonštruovať až na ruky, ktoré z pod plášt'a nevidno. Zbroj sa skladá z dvojdielného predného kyrisu, ktorý je zdobený kanelovaním a brušná časť je v oblasti hrude ukončená ľaliou (*fleur-de-lis*). Krk je chránený kovovým obojkom z prekrývajúcich sa pásov plechu. Plechová sukňa je opäť zložená z dvoch pásov. Na nej je pripevnená listovitá zbrojná taška (vidno len jednu). Na nohách sú plechové nohavice (vidno tiež len jednu) bez sabatonu. Sú zložené z viacerých prekrývajúcich sa plechov¹².

Bojové oblečenie nesie znaky gotickej zbroje podobne ako zbroj z náhrobku Juraja - grófa zo Svätého Jura a možno ho zaradiť len širšie do obdobia 70 - 90 rokov 15. storočia¹³.

V kostole sv. Martina v *Spišskej Kapitule* je pohrebná kaplnka rodu Zápoľských. Tu sú pochovaní príslušníci tohoto rodu Imrich a Štefan. Staršia je náhrobná platňa Imricha Zápoľského, ktorý zomrel v roku 1487.

Rytier je oblečený do plnej gotickej zbroje (OP.20.). Jej základ tvorí plechový, niekoľkodielný (asi šesť) predný plech kyrisu a naň nadväzujúca plechová brada. Plece chráni náplecník s okrúhlym lupeňovým terčíkom. Horná časť plechového rukáva je zdobená, podobne ako dolná žliabkovaním. Na lakti je ostrá myška (podobná ako na svätojurskom náhrobku). Ruky sú chránené prstovými rukavicami s ostrou manžetou. Na kyris nadväzuje trojpásová plechová sukňa a na ňu listové zbrojné tašky. Nohy sú chránené plechovými nohavicami a chodidlá sabatonom s ostrým špicom. Pravú ruku má rytier za opaskom na ktorom je pripásaný meč a ľavú má na hrudi, pričom ňou objíma kopiju. Na hlave má šalier s vyklopeným vizírom, ktorý je ozdobený štyrmi veľkými hlavičkami nitov.

Je tu vytesaná zbroj špičky vtedajšej spoločnosti. Predloha zbroje bola jednoznačne vyrobená v Nemecku, o čom svedčí napríklad menšia lakt'ová myška. Zvláštnosťou tejto zbroje sú okrúhle náplečné terčíky, ktoré nie sú také typické. Môžeme ju pokojne zaradiť do obdobia vrcholu gotickej zbroje, teda do osemdesiatych rokov 15. storočia.

Vo farskom kostole v *Lipanoch* je náhrobná doska Tomáša Tarczaya, ktorý zomrel v roku 1493¹⁴. Je oblečený v gotickej zbroji, ktorá je však v tomto prípade

doplnená už o niektoré renesančné prvky (OP.23.). Zbroj je celoplechová a jej základ tvorí dvojdielny predný plech kyrisu. Okraj brušnej časti je zdobený faldovým lemom a vybieha do špicu po hrud'. Naň nadväzuje plechová brada, ktorej horná časť nieje ukončená vodorovne, ale vybieha smerom k očiam (vytvára dojem okrúhleho otvoru). Je to vo forme gotickej zbroje už renesančný prvok, podobne ako náplečné krídla, ktoré nie sú článkované, ale sú vyrobené z jedného kusa plechu s akýmsi zväčšeným vonkajším lemom (asi predchodca neskoršieho mesiaca). Na hlave má pomerne neobvyklý šalier - taliansky. Je kónický s do vonku vyhnutým dolným faldom. Vizír má tiež bohatšie členené horné prerezovanie, ako je to na nemeckých šalieroch. Ruky majú plechové krytie zvláštnosťou je lakt'ová myška, ktorá má svoj špic vyhnutý do dolnej strany. Na rukách sú prstové rukavice, ktorých vzor napodobňuje perie (šupiny). Na kyris sa pripája trojpásová sukňa a na ňu zbrojné tašky. Spod plechovej sukne vytŕča drôtená košeľa so zúbkovaným dolným okrajom. Nohy sú chránené plechovými nohavicami gotickej konštrukcie (špicaté ukončenia). Na kyris sa ešte pripája hák na uchopenie kopije pod pravá plece, ktorý má šesťhrannú prírubu.

Je tu vytesaná zbroj, ktorá zodpovedá koncu 15. storočia, pričom sa na nej objavujú už aj prvky modernejších riešení, postupne prechádzajúcich do renesančných foriem začiatku nasledujúceho storočia. Je to hlavne ochrana tváre pomocou okrúhleho horného okraja plechovej brady a nečlánkované náplečné krídla. No o dominujúcom gotickom štýle hovoria najmä ešte nečlánkované zbrojné tašky. Zvláštnosťou tejto zbroje je aj typ talianskeho šaliera.

Vrátim sa opäť do Spišskej **Kapituly**, kde sa v kaplnke Zápoľských nachádza druhá, už spomínaná náhrobná doska Štefana Zápoľského, ktorý zomrel v roku 1499.

Je oblečený do gotickej zbroji, ktorá tiež už vykazuje niektoré renesančné prvky (OP.24.). Jej základ je niekoľkodielny predný plech kyrisu (asi štvordielny), ktorého brušná časť vybieha do oblasti hrude, kde sa plynule napája pomocou pracky plechová brada. Tá je tiež článkovaná a je v oblasti brady ukončená asi vodorovne (na gotický spôsob), čo nieje dobre viditeľné, pretože je poškodená. Na článkovaných pleciach sú umiestnené okrúhle kvetované terčiky s plastickým vyobrazeným bojovníkov na spínajúcich sa koňoch (OP.25.). Paže sú chránené plechovými rukávami s lakt'ovými myškami, ktoré nemajú vonkajší špic. Na rukách sú prstové rukavice (čo je prvok gotickej zbroje) no chýba im veľká manžeta a sú ukončené tesne na zápästí (toto je už renesančný prvok). Na kyris nadväzuje štvorpásová plechová sukňa. Pomocou praciek sa k nej pripájajú dve zbrojné tašky s listovým vzorom. Na nohách sú plechové

nohavice s článkovaným sabatonom cez výrazného špica. V priehlavku vidno ostrohy s dlhým tŕňom. Na hlave má Štefan šalier (asi nemecký).

Táto ochranná zbroj je opäť príkladom bojového oblečenia špičky vtedajšej spoločnosti. Je to napríklad vyjadrené bohatou výzdobou, najmä plastickým reliéfom jazdcov na terčikoch alebo ľaliovými výbežkami na článkovaných pásoch, žliabkovaným povrchu atď. Zvláštnosťou je aj množstvo rovnakých znakov s náprotivnou platňou Imrich Zápoľského. Obe zbroje majú identické kvetované náplečné terčiky (Štefan ich má už so spomínanými reliéfmi jazdcov), rovnaké sú aj listové zbrojné tašky a navyše identická je aj póza zosnulých (poloha rúk).

Na základe týchto podobností možno vysloviť názor, že ak boli dosky vysekané podľa postáv zosnulých a ich výzbroje, tak mali obaja bratia vyrobenú zbroj u toho istého majstra, s istým časovým odstupom, vzhľadom k tomu, že zbroj Štefana je o niečo mladšia, pretože vykazuje niektoré renesančné prvky. Dôvodom formálnej zhody obidvoch zbrojí môže byť aj to, že ten istý kamenár pracoval podľa rovnakej predlohy, ktorú len o čosi zmodernizoval (tiež mladšia platňa mohla byť objednaná podľa vzoru staršej, atď.). Všeobecne však aj túto zbroj možno zaradiť do obdobia konca 15. storočia na vrchol rady tzv. prechodných gotických zbrojí¹⁵.

Do širšieho okruhu gotických zbrojí možno zaradiť aj drevenú sochu Archaniela Michala z kostola sv. Jakuba v **Levoči**¹⁶. Socha je zo staršieho gotického oltára a bola vsadená do barokového, ktorý vyrobili v rokoch 1709-1731 (OP.19.).

Má na sebe oblečený viacdielny predný kyris s ľaliovým ukončeným brušnej časti vo výške pŕs. Chýba ochrana krku a hlavy. Na pleciach je menšia plechová puklica, ktorá plynule prechádza do pohyblivých článkov (dvoch). Rukám chýbajú rukavice. Na kyris nadväzuje trojpásová plechová sukňa a na ňu dve päťuholníkové zbrojné tašky. Nohy sú chránené plechovými nohavicami s bohato členenými pohyblivými pásmi. Na chodidlách chýba sabaton. Archaniel drží v pravej ruke meč a v ľavej váhy.

Je to gotická zbroj so všetkými znakmi a možno ju zaradiť do poslednej štvrtiny 15. storočia. Presnejšiemu datovaniu bránia chýbajúce články zbroje, najmä prilba, rukavice a sabaton.

Podobne do skupiny gotickej zbroje patrí aj plastika sv. Juraja z kostola sv. Egídia v **Bardejove**. Socha je umiestnená na oltári sv. Mettercie (Apolónie).

Táto zbroj má všetky atribúty, len jej zvláštnosťou sú okrúhle kvetové náplečné terčiky a veľké lakt'ové myšky (nedá sa však hovoriť o talianskom pôvode predlohy).

Štruktúru neruší žiadny renesančný element. Na základe týchto skutočností možno túto zbroj zaradiť do poslednej štvrtiny 15. storočia¹⁷.

V exteriéri kostola Nanebovzatia Panny Márie v *Banskej Bystrici* sa nachádza súsošie Kristus na Olivovej Hore. Pozadie modliaceho sa Krista tvorí scéna s príchodom Judáša a vojakov. Tí sú pomerne pestro oblečení v rôznych kombináciách civilného odevu a ochrannej zbroje. No len jeden z nich (preliezajúci cez plot - OP.26.) má dobre viditeľnú kompletnú plechovú zbroj.

Je to opäť pekný príklad gotickej zbroje z výborne prepracovanými detailmi¹⁸. Základom zbroje je kyris s trojdielnym predným plechom, pod ktorým je zrejme krúžková košeľa, ktorá vytrča z pod trojpásovej plechovej sukne. Brušná časť kyrisu sa končí v hrudnej časti nevýraznou ľaliou, na ktorú tesne nadväzuje plechová brada. Na hlave je nemecký šalier s pevným vizírom, resp. vizír chýba a výhľad zabezpečuje úzky priezor. Zvon prilby je zdobený veľkými nitmi (podobne ako na náhrobku Imricha Zápoľského). Na pleciach sú článkované plechové krídla, na ktoré nadväzuje plechový rukáv. Ten je z časti článkovaný a z časti zdobený kanelúrami. Laktová myška má ostrý hrot vytočený viac do dolnej strany, rovnako ako na náhrobku Tomáša Tarczaya. Ruky sú chránené palcovými rukavicami (pästnicami) s malou manžetou, čo je už renesančný prvok. Plechové nohavice sú taktiež z časti článkované a z časti zdobené kanelúrami podobne ako plechové rukávy, no chýba im sabaton (plechová topánka).

Podobný ráz má aj zbroj ostatných vojakov, i keď kompletnú má asi len žoldnier zo skupiny pri mestskej bráne. Tu je zaujímavá zbroj vojaka otočeného chrbtom ku nej, ktorý má na hlave šalier so sklopeným vizírom a na pleciach má okrem plechových krídel aj okrúhle terčiky.

Ľahký charakter má bojové oblečenie vojaka naháňajúceho sv. Lukáša v pravom dolnom rohu reliéfu (OP.27.). Má oblečený kyris na ktorý priamo nadväzujú zbrojné tašky¹⁹. Chýba mu plechová brada aj plechový rukáv. Má len šalier so sklopeným vizírom a plechové nohavice. Vo forme tejto ochrannej zbroje možno nájsť istú afinitu s oblečením vojaka z oltára Ukrižovania z Hronského Beňadiku²⁰.

Zbroj všetkých vojakov, ale najmä vojaka preliezajúceho plot vykazuje všetky znaky vrcholnej formy gotickej zbroje, už s istými renesančnými prvkami. Na základe týchto skutočností možno zaradiť reliéf do obdobia posledných rokov 15. storočia²¹.

Z kláštorného kostola z *Hronského Beňadiku* pochádza prenosný Boží hrob, na ktorého dolnom reliéfnom páse je postala spiaceho strážcu²².

Spí opretý o pavézu a má na sebe oblečenú z časti kompletnú gotickú zbroj. Jej základ tvorí kyris s dvojdielnym predným plechom, na ktorý nadväzuje plechová brada.

Na pleciach má článkované krídla (nie sú veľmi zreteľné). Ruky sú chránené plechovými rukávami bez rukavíc. Hlava je pokrytá nemeckým šalierom. Na kyris z dolnej strany nadväzuje plechová sukňa a na ňu päťhranné zbrojné tašky. Na nohách sú z časti článkované plechové nohavice bez sabatonu (plechových topánok).

Táto ochranná zbroj je čistým príkladom gotickej zbroje bez rušivých renesančných prvkov a možno ju zaradiť do klasického obdobia rozvoja tohoto typu ochrannej zbroje, teda do osemdesiatych rokov 15. storočia²³.

Na hlavnom oltári Ukrižovania v **Pukanci** sú vyrezané dve postavy a to stotníka a vojaka s kopijou. Obidvaja sú oblečení do plnej plechovej zbroji, ktorá nesie znaky prechodu medzi gotickými a renesančnými formami.

Základom je opäť kyris s dvojdielnym predným plechom, na ktorý sa pripája plechová brada. Na hlave má jeden z nich asi šalier s vyklopeným vizírom. Plecia sú chránené krídlami (vidno ich len jednému) tvaru mušle a ruky plechovými rukávami bez rukavíc. Zo spodnej strany sa ku kyrisu pripája plechová sukňa a na ňu zbrojné tašky, ktoré však nenadväzujú plynule, ale z časti prekrývajú sukňu. Na nohách sú plechové nohavice gotického strihu²⁴.

Stretávame sa tu opäť s prechodným typom ochrannej zbroje medzi gotickými formami vyjadrenými najmä strihom plechových nohavíc a plechovej sukne a medzi formami renesančnej zbroje, ktorá je vyjadrená náplečným krídlom vyrobeným z jedného kusu plechu. Na základe týchto prvkov možno sochy zaradiť do prelomu 15. a 16. storočia .

Medzi gotické zbroje môžeme ešte zaradiť bojové oblečenie na soche sv. Štefana zo štítu oltára Narodenia Pána z **Bardejova**, ktoré má všetkými znakmi konca 15. storočia²⁵ a sochu sv. Floriána zo zbierok SNG v Bratislave, ktorá má však článkované zbrojné tašky, čo prezrádza už nastupujúcu renesanciu a teda je správne datovaný do rokov okolo 1500²⁶.

V kaplnke sv. Juraja vo farskom kostole sv. Jakuba v **Levoči**, sa nachádza jazdecká socha sv. Juraja, ktorá patrí k vynikajúcim dielam Majstra Pavla²⁷. Na grošovanom koni sedí jazdec bez prilby (OP.32.). Je oblečený už do čisto renesančnej zbroje, ktorej základ tvorí kyris s dvojdielnym predným plechom, napodobňujúcim list. Kyris má výrazný fald tesne pod krkom. Náplečné krídla majú vybiehajúci mesiac, ktorý chráni aj krk. Na rukách sú plechové rukávy, kde horná časť neobopína celú ruku, ale je len polovičná. Na rukách chýbajú rukavice a lakt'ové myšky nemajú žiaden list na ochranu vnútornej strany. Ku kyrisu sa pripája plechová sukňa zložená z pásov a na ňu plynule nadväzujú zbrojné tašky, ktoré sú tiež zložené z pásov rovnakej hrúbky, takže

akoby zanikali. Na nohách sú plechové nohavice, ktorých povrch je nezdobený (je hladký). Nákolenica je oblá s menším listom. Chodidlám chýba sabaton.

Je to prvý príklad renesančnej zbroje v plastickom výtvarnom umení. Článkované zbrojné tašky nasvedčujú, že socha mohla vzniknúť v druhom decéniu 16. storočia. Opäť jej bližšiemu datovaniu bránia chýbajúce základná články (prilba, rukavice a plechová topánka - sabaton).

K ďalšiemu dielu Majstra Pavla z Levoče patrí hlavný oltár v *Spišskej Sobote*. Jazdecká socha sv. Juraja má podobnú ak nie identickú ochrannú zbroj ako rovnomenná socha z Levoče (OP.31.).

Jej základ tvorí krúžková košeľa (ktorú vidno na zdvihnutej ruke), na ktorej má jazdec oblečený kyris s jednodielnym predným plechom. Je zdobený výraznými kanelúrami. Náplecné krídla sú opäť trojdielne s veľkým mesiacom. Na rukách sú plechové rukávy presne rovnakej konštrukcie ako levočská socha. Rovnaká je aj článkovaná plechová sukňa a tiež strácajúce sa zbrojné tašky. Rovnako hladký je aj povrch a konštrukcia plechových nohavíc. Tu sú však obohatené o článkovaný sabaton, ktorý pôsobí anachronicky, pretože je zastaralej konštrukcie²⁸.

Obe sochy, aj levočská aj spiškosobotská vznikli v rovnakom období (v druhom desaťročí), čo možno dedukovať a na základe rovnakej konštrukcie a v nevelkom časovom odstupe²⁹.

Do tvorby dielne Majstra Pavla z Levoče ešte patrí aj oltár sv. Barbory vo farskom kostole v *Banskej Bystrici*. Tu je na dvoch reliéfoch vyrezaná typická pavlovská renesančná zbroj, akú poznáme z jeho neskorších sôch sv. Juraja z Levoče a z Spišskej Soboty³⁰. Jedna zbroj je na bočnom krídle na reliéfe sv. Leonarda, kde sú dvaja žoldnieri a druhá na predele s výjavom Kristus medzi 14 pomocníkmi v núdzi, na ľavom kraji v postave asi sv. Juraja³¹.

Z dielne Majstra Pavla vyšla ešte jedna socha oblečená v zbroji. Je to socha sv. Štefana v Národnej Galérii v *Prahe*³².

Postava je zahalená do plášťa, pod ktorým vidno časť kyrisu. Má zastaralé riešenie, kde brušná časť dvojdielného predného plechu končí pod hrud'ou ľaliou. Z pod plášťa ešte vytrča časť predlaktia bez ruky, na ktorom je možno rozpoznať časť plechového rukáva. M. A. Kotrbová zaraďuje sochu do doby medzi rokmi 1515-1520³³. Aj napriek malému množstvu určujúcich prvkov, možno túto zbroj zaradiť do skupiny pavlovských sôch spolu s obidvomi sv. Jurajmi. Aj doba vzniku môže byť rovnaká.

V *trebišovskom* kostole Navštívenia Panny Márie sa nachádzajú dva epitafy z toho jeden s postavou v zbroji. Je to náhrobná doska Imricha Perényiho, ktorý zomrel v roku 1519³⁴.

Základom zbroje je kyris s trojdielnym predným plechom gotického strihu, na ktorý nadväzuje plechová brada. Prilba je ťažko identifikovateľná. Náplečné krídla nesú renesančné znaky, ktoré reprezentuje malý mesiac. Na rukách sú plechové rukávy, lakt'ová myška má špicatý výbežok a prstové rukavice majú gotický ráz. Nohy sú chránené plechovými nohavicami opäť gotického strihu. Na chodidlách sú článkované topánky - sabaton. Iné prvky sa nedajú rozpoznať.

Na základe týchto skromných údajov možno zbroj zaradiť do prechodného goticko-renesančného obdobia, pričom až na náplečné krídla celá zbroj inklinuje ku gotickej forme. Pretože Imrich bol začiatkom 16. storočia uhorským palatínom³⁵ musela tomuto jeho postaveniu zodpovedať aj na epitafe znázornená zbroj. Keďže zomrel až v roku 1519, táto vysekaná zbroj nezodpovedá tomuto obdobiu a preto ju musel Imrich objednať ešte za svojho života, najneskôr niekedy začiatkom 16. storočia. Usudzujem tak na základe prevládajúceho gotického charakteru celej zbroje.

Do skupiny prechodných gotických zbrojí možno ešte zaradiť oblečenie na epitafe Jána I Turzu v kostole sv. Jakuba v *Levoči*, ktorý umrel v roku 1508³⁶. Patrí do veľkej skupiny turzovských náhrobných platní, kde stojí na samom začiatku dlhého radu (OP.28.). Skoro všetky sú umiestnené v kostole sv. Jakuba, až na jednu výnimku, príslušníka oravskej vetvy rodu - Juraja, ktorého platňa je umiestnená na oravskom hrade³⁷.

Ochranná zbroj je tvorená kompletným plechovým oblečením. Jeho základ tvorí opäť kyris so sedemdielnym predným plechom, ktorý vytvára dojem rebier. Naň nadväzuje ochrana krku a hlavy. Tá sa dá ťažko funkčne rozpoznať. Ide zrejme o starší typ, ktorý navodzuje dojem golierovej prilby. Krk je asi chránený plechovou bradou, ktorá má oblý dolný okraj a jeho horná časť (tvárová) je podobne ako na náhrobku Tomáša Tarczaya, nie vodorovná, ale od brady obtáča tvár do výšky očí. Na ňu nadväzuje prilba asi typu šalier. Na pleciach sú okrúhle kvetované terčičky. Plechové rukávy majú hornú časť článkovanú na gotický spôsob pomocou tupých výbežkov. Myška je oblá bez hrotu. Na rukách sú prstové rukavice s článkovanou manžetou. Ku kyrisu sa pripája z dolnej strany trojpásová plechová sukňa, z pod ktorej vytŕča rovný okraj krúžkovej košeľe. Na ňu nadväzujú ostré, listové zbrojná tašky. Plechové nohavice gotického strihu, ktoré sú podobne ako rukávy článkované do tupých uhlov. Podobne je

článkovaný aj sabaton, ktorý má oblý špic. V priehlavkoch sú ostrohy s dlhým trňom, na ktorom je malá hviezdica s množstvom hrotov.

Medzi gotické prvky patrí konštrukcia predného plech s článkovanou brušnou časťou, okrúhle kvetované náplečné terčičky, ďalej hlavne ostré listovité zbrojné tašky, článkovaný sabaton, tiež pravdepodobný šalier na hlave a na koniec špice na článkovaniach kolena a hornej časti rúk. Medzi renesančné prvky patrí oblá nečlánkovaná myš a manžeta rukavice.

Na celej zbroji prevládajú gotické prvky, na základe ktorých možno tu vysekaný typ bojového oblečenia zaradiť do prelomu 15. a 16. storočia. Vykazuje afinitu so zbrojou Zápoľskovcov, najmä s náhrobnou doskou Štefana Zápoľského. Rovnaké sú hlavne okrúhle terčičky, lakt'ová myška, oblí okraj plechovej brady, trojpásová plechová sukňa a hlavne ostré listové zbrojné tašky.

Na základe môjho výskumu a mne prístupných materiálov tu možno ukončiť obraz vývoja stredovekej ochrannej zbroje v plastickom výtvarnom umení. Zostáva však ešte stále dosť lokalít najmä čo sa týka náhrobných platní, ktoré čakajú na publikovanie. Ďalší vývoj bojového oblečenia uvádzam kvôli ucelenosti.

Iste za zmienku stojí epitaf Alexeja I Turzu v kostole sv. Jakuba v **Levoči**. Nebožtík tu kľáčí pod krížom v excelentnej renesančnej Maximiliánovskej zbroji (OP.33.). Pozostáva z jednodielneho predného plechu, ktorý je ukončený na renesančný spôsob pod krkom masívnym rovným faldom imitujúcim vinutie šnúry. Krk chráni plechový nákrčník. Naň nadväzujú plechové krídla s mesiacom, ktoré sú obe symetrické. Plechový rukáv má mohutnú lakt'ovú myšku s veľkým listovcom. Ruky sú bez rukavíc. Na kyris sa pripája plechová, článkovaná sukňa a na ňu s rovnako hrubými pásmi článkované zbrojné tašky. Plechové nohavice majú nákolenu, taktiež, ako myška s veľkým listovcom. Na chodidlách je sabaton typu medvedej laby. Burgundská prilba je položená voľne pod krížom. Zbroj je na celom povrchu pokrytá kanelúrami vždy po tri a medzi nimi je väčšia medzera³⁸.

Ide o typický príklad maximiliánovskej zbroje vyrábanej v nemeckej oblasti prvé tri desaťročia 16. storočia, najmä v Ausburgu³⁹. Po roku 1530 sa pre vysokú cenu tento typ zbroje prestal vyrábať. Preto aj táto platňa musela byť vyrobená, v alebo tesne po tomto období, teda ešte za života Alexeja I Turzu (zomrel v roku 1543). Podobné príklady maximiliánovskej zbroje môžeme nájsť už aj v našich múzeách: napríklad zbroj na Spišskom hrade, ale jedna je aj na hrade Krásna hôrka. V svojej dobe mali obrovskú cenu a tak by si zaslúžili lepšie vyprezentovanie.

V r. k. kostola v *Svätom Jure* sa nachádza už renesančný oltár sv. Juraja. Tu je svätec znázornený v tradičnej póze, teda na koni. Má oblečenú renesančnú zbroj, ktorej základ ako obvykle tvorí kyris (vidno ho len z profilu), na ktorý nadväzujú veľké celistvé krídla s mesiacom. Ku kompletu patria aj plechové rukávy, nohavice a článkované zbrojné tašky. Jazdcovi chýba prilba⁴⁰.

Podľa tvaru plechových krídiel by sa dalo povedať, že predloha tejto zbroje bola vytvorená v 20 a 30 rokoch 16 storočia bez vplyvu maximiliánovských kanelúr. Podobných príkladov zbroje je aj u nás dosť, napríklad maľovaný epitaf s Madonou v SNG alebo tabuľa sv. Floriána na hlavnom oltári v Spišskej Sobote atď.

Do veľkej skupiny turzovských náhrobných platný patrí aj zaujímavý epitaf Jána II Turzu v kostole sv. Jakuba v *Levoči*, ktorý zomrel v roku 1558⁴¹.

Postava má na sebe oblečenú renesančnú zbroj, pomaximiliánovej doby (polovice 16. storočia). Jej základ tvorí trojdielny predný plech kyrisu, ktorý má výrazný horný fald, zdobený šnúrovaním. Krk cháni plechový nákrčník, zložený z pásov. Na hlave je burgonet so špicatým vizírom, ktorý má dierované prieduchy. Na nákrčník nadväzujú symetrické plechové krídla s výrazným mesiacom vyhnutým smerom k hlave. Ruky sú kryté kompletnými plechovými rukávami, pričom myška má ostrý vonkajší výbežok a dvojčípy listovec. Na rukách sú plechové prstové rukavice s krátkou manžetou. Plechové nohavice majú článkové plech so stredovým ostrým uhlom. Chodidlá sú chránené sabatonon s degenerovanou „medveďou labou“. Zbroj ešte dopĺňa prekladaná látková sukňa, pod ktorou sa zrejme ukrývajú príslušné ochranné prvky.

Vzhľadom k dobe úmrtia Jána Turzu (1558) má táto zbroj viacero anachronizmov. Hlavne: do špica členené článkovanie predného plechu - na gotický spôsob, ďalej mohutný mesiac, ostro hrotitý vizír a látková sukňa. Teda, ku gotickým prvkom patria: špice pásov kolenného kĺbu a predného plechu a k renesančným: mesiac, veľký fald predného plechu, medvedia laba a látková sukňa. Na základe týchto skutočností možno túto zbroj zaradiť do skupiny nemeckých výrobkov, pričom doba vzniku sa dá len veľmi ťažko presne určiť. Vzhľadom k absencii kanelúr, ale ešte existujúcim mesiacom ju možno túto zbroj zaradiť do obdobia 30 - 40 rokov 16. storočia⁴².

V *bardejovskom* kostole sv. Egídia sa nachádza epitaf Juraja Šerédiho, ktorý zomrel v roku 1557⁴³.

Zosnulý má na sebe kompletnú zbroj. Jej základ tvorí nečlenený predný plech s rovnou pásovou časťou a siahajúci pod krk. Na pleciach sú krídla s mesiacmi a na

rukách plechové rukávy. Prstové rukavice majú článkovanú manžetu. Nákrčník nieje vidno. Hlavu chráni prilba zvláštneho, útočnej typu. Zvon tvorí hruškovitý morión, ktorý však má šilt (striešku) podobného tvaru ako na šišiakoch, v ktorom je uchytený nánosník. Ku prednému plech sa pripájajú priamo zbrojné tašky (sukňa už chýba). Na nohách sú plechové nohavice so špicatou nákolennicou. Sabaton je článkovaný. Spod predného plechu ešte asi vytrča okraj krúžkovej košeľe⁴⁴. Ide o zbroj západoeurópskeho štýlu polovice 16. storočia.

Na bývalom hlavnom námestí v **Bratislave** (pred starou radnicou) sa nachádza tzv. Rolandova studňa (Maximiliánova fontána) z roku 1572 od A. Luttingera⁴⁵.

Rytier Roland má oblečenú veľmi peknú renesančnú zbroj, ktorej kyris má výraznú stredovú hranu s rovným dolným okrajom. Naň nadväzuje krátka plechová sukňa a na ňu článkované zbrojné tašky. K nákrčníku sa pripájajú veľké článkované krídla. Plechové rukávy sú jednoduché s špicatou myškou, pričom rukavice chýbajú. Na hlave je útočná antikizujúca prilba s chocholom a lícnicami. Nohy chráni plechové nohavice. Zvláštnosťou zbroje je suspensor tvaru vydutej gule, ktorý chráni prirodzenie⁴⁶.

Je tu znázornený veľmi pekný príklad renesančnej zbroje tretej štvrtiny 16. storočia, nakoľko sa ešte nevyvinulo „husie brucho“. Zvláštnosťou je okrem suspensora aj antikizujúca prilba, ktorá posúva predlohu do severotalianskej oblasti.

Rovnaký typ zbroje, len s menšími odchýlkami je na epitafe Jakuba Mardoxa vo farskom kostole v **Svätom Jure**. Rozdiely sú len v chýbajúcom suspensore a prilbe. Zaujímavosťou je pripásaný kord z polovičným košom⁴⁷. Datovanie tejto ochranej zbroje je do roku 1572⁴⁸.

V evanjelickom kostole a. v. v **Štítniku** sa nachádza náhrobná doska Štefana Bebeka, ktorý zomrel v roku 1594.

Má oblečenú trojštvrťovú zbroj, ktorej základ tvorí kyris s štvordielnym predným plechom. Naň nadväzuje plechový nákrčník (obojok). Na hlave má útočnú prilbu typu šišiak, bez nánosníka. Plecia chráni veľké krídla s mohutným mesiacom. Na rukách sú plechové rukávy. Na kyris nadväzuje článkovaná plechová sukňa a na ňu podobne článkované zbrojné tašky. Ochrana nôh chýba. V pravej ruke má budzogáň (gule na konci palice) čo je odznak veliteľa a v ľavej drží rukoväť šable.

Je to príklad zbroje stredne ťažkej husárskej jazdy. Podobný príklad možno vidieť napríklad na vyobrazení Štefana Bátorého z roku 1601⁴⁹.

V presbytériu dómu sv. Martina v **Bratislave** sa nachádza vápencový epitaf Mikuláša Pálffyho vyrobený v Ausburgu majstrami Paulom Mayrom a Gasparom Mannelerom v roku 1601⁵⁰.

Mikuláš má oblečenú už barokovú zbroj, kde má predný plech typický strih „husieho brucha“. Naň nadväzuje nákrčník. Veľké článkované symetrické krídla prechádzajú otočným kĺbom do plechových rukávov, ktoré pokračujú prstovými rukavicami. Ku prednému plechu sa priamo pripájajú článkované zbrojné tašky. Nohy chránia plechové nohavice so sabatonom. Zosnulý má pravú ruku položenú na uzatváracej prilbe typu burgonet a pravou zvierá rukoväť krátkeho meča. Cez kyris má prevlečenú šerpu (veliteľský symbol) sprava doľava⁵¹.

Pálffy bol síce uhorský šľachtic no na svojom náhrobku je znázornený v západoeurópskej zbroji konca 16 storočia.

Jediný príklad ochrannej zbroje v najvyššom stupni výtvarnej dokonalosti sa nachádza na náhrobnej platni Valentína Drugeta vo františkánskom kostole v **Bratislave**. Postava je mierne doprava vyklonená z náhrobku a je oblečená do plasticky veľmi bohato zdobenej zbroje, ktorá má už barokové znaky, no predný plech je bez husieho brucha. Povrch je zdobeným plastickými hlavami baranov na nákolenniciach a zbrojných taškách, predný plech a plechové nohavice sú zdobené súvislými barokovými ornamentami, podobne aj rukávy, myšky, náplečné terčičky a golierová prilba. Na rukách sú prstové rukavice s krátkou, špicatou manžetou, pričom ľavou zvierá rukoväť taktiež bohato zdobeného meča zastaralého tvaru. Náhrobok je datovaný rokom 1609⁵².

Jedným z najmladších vyobrazený ochrannej zbroje v reliéfnom sochárstve je epitaf Juraja Turzu na **Oravskom** hrade z roku 1616.

Má oblečenú krúžkovú košeľu (pancier) a na nej kyris s päťdielnym predným plechom. Jeho konštrukcia je zvláštna tým, že jeho dolná časť je pretiahnutá smerom dole do podbrušia, takže vytvára dojem prechodu medzi „husím bruchom“ a „animou“ (článkovaný kyris - račí). Naň nadväzuje nákrčník, ktorý je tiež článkovaný. Ku zbroji patrí ešte plechové anatomické krytie holene nohy, na antický spôsob. Na kyrisu je pripevnená šabl'a typu „bátorovky“⁵³. V pravej ruke drží budzogáň (veliteľská palica). Vedľa neho je položená prilba typu papenheimer⁵⁴.

Ide tu o záverečné štádium vývoja ochrannej zbroje typom ľahkého husárskeho bojového oblečenia s barokovými západoeurópskymi prvkami (papenheimer).

Rozporuplné je vyobrazenie ochrannej zbroje na náhrobku Stanislava Turzu, ktorý vyrobil sochár zo Spišských Vlachov Hans Weinhardt v roku 1626 a je umiestnený v chráme sv. Jakuba v **Levoči**⁵⁵.

Základom zbroje je predný plech so stredovou hranou členený na štyri časti, pričom tretia má približne na prsiach veľkú ľaliu. Naň nadväzuje nákrčník, členený

taktiež pásmi. Prilba na epitafe chýba. Plecia sú chránené úzkymi krídlami s veľkými mesiacmi. Plechové rukávy majú článkovanie v hornej časti a ich dolný okraj je bohato zdobený. Myška je oblá. Na predný plech nadväzuje krátka trojpásová plechová sukňa, na ktorú sa remienkami pripájajú plechové nohavice. Ich horná (stehenná) časť je článkovaná so stredovým špicom. Sabaton je taktiež článkovaný s oblou špicou. Ku kompletu patria aj rukavice umiestnené vedľa hlavy.

Doba vzniku tohoto náhrobku a tvar zbroje spolu absolútne nesúvisia. Ide tu o eklektické spojenie na svoju dobu už prežitých prvkov (mesiace, špice článkov a vlastne kompletnosť zbroje je anachronická atď.). na základe týchto skutočností muselo byť prianím zosnulého odpočívať pod náhrobkom, kde je znázornený v historizujúcej ochrannej zbroji⁵⁶.

5.3. Záver

Náhrobné platne uzatvárajú odraz vývoja ochranej zbroje v sakrálnom výtvarnom umení stredoveku. Úlohou tohoto druhu umenia (plastického) v mnou skúmanej tematike vývoje bojového oblečenia je doplniť chýbajúci článok reflexie, ktorý započala nástenná maľba, postupne v 15. storočí ustupujúca tabuľovej maľba a vyvrcholenie dosiahla v plastickom umení, najmä v reliéfoch náhrobných platní.

Celkove: zbroj v plastickom umení možno rozdeliť do niekoľkých skupín. Prvou je obdobie pred gotickou zbrojou. Tu sa zachovalo pamiatok pomerne málo. Patria sem hlavne: výzdoba tympanónov dómu sv. Alžbety v Košiciach a výzdoba krstiteľnice v Spišskom Podhradí. Najväčšiu skupinu tvorí gotická zbroj. Sem patria diela od ranných foriem až po vrcholné a neskoré. K ranným radíme: náhrobok z Sv. Jura a z časti sv. Imrich z Košíc. Medzi vrcholné formy patria: epitaf Imricha Zápoľského, bansko-bystrická Olivová hora, sochy z Pukanca, Levoče a reliéf z Hronského Beňadiku. Neskoré gotické zbroje možno nájsť napr. na náhrobku Štefana Zápoľského a Tomáša Tarczaya.

Ďalšiu skupinu tvoria tzv. prechodné zbroje. Do tejto veľkej kategórie možno zaradiť aj bojové oblečenie z neskorých foriem gotickej zbroje, no je už rozšírená o náhrobky Imricha Peréniho, Jána I. Turzu a o typ pavlovských zbrojí. Tieto sú dielom Majstra Pavla z Levoče, ktorý znázorňoval špecifický druh ochranného oblečenia, už renesančnej formy, no vždy rovnakého obsahu. Už som teda naznačil, že ďalšiu skupinu tvoria renesančné zbroje. Aj keď už nepatria do obdobia stredoveku, uvádzam ich kvôli ucelenosti problematiky. Sem patria: epitafy turzovcov (Jána II., Alexeja I. a Stanislava) a taktiež socha Rolanda a epitaf Juraja Šerédiho. A na záver poslednou skupinou sú tzv. husárske zbroje: Štefana Bebeka a Juraja Turzu.

Stále však zostáva skupina nepublikovaných diel, medzi ktoré patria hlavne náhrobky: Podmanického (+1558) z Považskej Bystrice, Turnianskovcov a Bebeka z Turne nad Bodvou, Mariášiovcov v Markušovciach⁵⁷ atď.

Poznámky

- ¹ HOMOLKA, J.: Gotická plastika na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1972, s. 11., hovorí explicitne iba o *neskorogotickom umení* v súvislosti s plastikou.
- ² HOMOLKA, J.: Gotická plastika na Slovensku. 1972, s. 11-14., uvádza aj správy o zariadení kostolov, ktoré už dnes neexistuje, ako napr. B. Bystrica, kde pri požiari r. 1761 zhorelo desať gotických oltárov, Bratislavský sv. Martin kde vraj bolo až šesťnásť oltárov atď.
- ³ Porovnaj bližšie napríklad NOVOTNÝ, B.: Slovom a mečom. Martin: MS, 1995, s. 55,76.
- ⁴ Fotografia prvý krát publikovaná v -KLEIN, B. - RUTTKAY, A. - MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. Bratislava: MNO, 1993, s. 182.
- ⁵ Súpis pamiatok na Slovensku 3. Bratislava: Obzor, 1969, s. 164.
- ⁶ BAKOŠOVÁ, J.: Reliéfna výzdoba severného a západného portálu košického dómu. ARS, č. 1, 1982, s. 38-39.
- ⁷ BAKOŠOVÁ, Reliéfna výzdoba severného a západného portálu košického dómu. 1982, s. 44-45.
- ⁸ BAKOŠOVÁ, Reliéfna výzdoba severného a západného portálu košického dómu. 1982, s. 48.
- ⁹ BAKOŠOVÁ, Reliéfna výzdoba severného a západného portálu košického dómu. 1982, s. 51.
- ¹⁰ Čerpal som z WAGNER, E. - DROBNÁ, Z.- DURDÍK, J.: Kroje, zbroj a zbrane doby predhusitskej a husitskej. Praha: Naše vojsko, 1956, napríklad časť II, tabuľa 29, 30.
- ¹¹ HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, str. 17 a obr. 1.
- ¹² ČECH, P.: Dóm sv. Alžbety v Košiciach. Bratislava: Obzor, 1983, s. 77.
- ¹³ HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, str. 43. datuje vznik sochy okolo roku 1470 alebo 1470-1480.
- ¹⁴ Bližšie pozri HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, s. 176 a obr. 247.
- ¹⁵ Bližšie pozri HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, s. 175-176 a obr. 244 -246, ale tiež CHALUPECKÝ, I.: Spišská Kapitula. Spišská Nová Ves: R. S. U., 1994, s. 30.
- ¹⁶ CHALUPECKÝ, I.: Chrám sv. Jakuba v Levoči. Bratislava: Osveta, 1991, s. 53.
- ¹⁷ FRICKÝ, A.: Bardejov. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976, s. 49 a spracované podľa obrázku č. 61, no CIDLINSKÁ, L.: Gotické krídlové oltáre. Bratislava, Tatran, 1989, s.31, udáva dve datovania 1485 a 1500-1510, pričom do prvého vročenia zaraďuje len sochu sv. Anny, no patrí tam aj socha sv. Juraja.
- ¹⁸ Súsošie reštauroval Ján Filo, bližšie FILO, J.: Dialógy so starými majstrami. B. Bystrica: Stredoslov. Múzeum, (bez roku)
- ¹⁹ TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and weapons. London: B. T. Batsford, 1982. s. 141. - nazýva takéto oblečenie *corselet*, pričom ho používala infantéria - ťažká pechota.
- ²⁰ CIDLINSKÁ L.: Gotické krídlové oltáre. Tatran, Bratislava 1989, s. 38 a č. b. obr. 12.
- ²¹ KAJBA, P.: Súsošie Krista na Olivovej hore v B. Bystrici. Pamiatky a múzeá, č. 1, 1996, s.26-29, tiež rovnako uvádza dobu vzniku okolo roku 1500, pozri tiež HOMOLKA, J.: Gotická plastika na Slovensku, 1972, s. 83-84.
- ²² Originál v Keresztény Múzeum Ostrihom, fotografiu uverejnil HOMOLKA, J.: Gotická plastika na Slovensku, 1972, obr. 33-35.

-
- ²³ V tomto období vznikli klasické príklady, ako zbroji Maximiliána a Žigmunda Habsburských . O datovaní pozri bližšie napr. HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, s. 68.
- ²⁴ Porovnaj HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, obr. 39. Datuje oltár do konca 15. storočia.
- ²⁵ CIDLINSKÁ, Gotické krídlové oltáre. 1989, s. 32 - nesprávne určuje (podľa Radocsay) tohoto svätca, ako sv. Ladislava. No pre toto určenie jej chýbajú atribúty, nakoľko drží v ruke jablko a žezlo s okrúhrou hlavicou a na hlave má korunu, čo sú skôr atribúty sv. Štefana. Datuje oltár do konca 15. storočia.
- ²⁶ VACULÍK, K.: Umění slovenské gotiky - se zbíret SNG (katalóg výstavy). Praha: Národní galerie, 1977, (bez strany a označenia obrázkov, len č. kat. 54).
- ²⁷ Pozri CHALUPECKÝ, Chrám sv. Jakuba v Levoči. 1991, s. 54-55, tiež HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, s. 274-275, ale aj GLATZ, A. C.: Poznámka k sochárskemu dielu Majstra Pavla z Levoče a jeho dielne v 2. decéniu 16. storočia. In . Majster Pavol z Levoče (život, dielo, doba). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 30.
- ²⁸ V tej dobe už bola bežná konštrukcia tzv. medvedej laby.
- ²⁹ Rovnako o tom aj HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, s. 274. - uvádza dobu vzniku oboch na rok alebo tesne po 1516.
- ³⁰ HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, obr. 87, datuje dobu vzniku na rok 1509.
- ³¹ Fotografie: HOMOLKA, Gotická plastika na Slovensku. 1972, obr. 35 a 37.
- ³² KOTRBOVÁ, M. A.: Příspěvek k dílu Mistra Pavla z Levoče. Zbor. SNG - Galéria 3 Staré umenie. Bratislava: Obzor, 1974, s. 66-72.
- ³³ KOTRBOVÁ, Příspěvek k dílu Mistra Pavla z Levoče. 1974, s. 72.
- ³⁴ Čerpal som z málo kvalitnej fotografie uverejnenej v : SLIVKA, M.- VALLAŠEK, A.: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991, s. 212, obr. 151.
- ³⁵ SLIVKA, - VALLAŠEK, Hrady a hrádky na východnom Slovensku. 1991, s. 212.
- ³⁶ CHALUPECKÝ, Chrám sv. Jakuba v Levoči. 1991, s. 93
- ³⁷ Dejiny Slovenska II. Bratislava : Akadémia vied, 1987, s. 233.
- ³⁸ CHALUPECKÝ, Chrám sv. Jakuba v Levoči. 1991, s. 89.
- ³⁹ Napríklad KLUČINA, P. - PEVNÝ, P.: Arma defensiva. Bratislava: Slovart, 1992, s. 52.
- ⁴⁰ Podľa PLICKA, K.: Slovensko vo fotografii. Martin: Osveta, 1971. s. 27
- ⁴¹ CHALUPECKÝ, Chrám sv. Jakuba v Levoči. 1991, s. 93. Pri obrázku je nesprávny údaj.
- ⁴² Spracované podľa fotografie PLICKA, K.: Spiš. Martin: Osveta, 1978, obr. 171.
- ⁴³ FRICKÝ, Bardejov. 1976, s. 52.
- ⁴⁴ Spracované podľa obrázku z FRICKÝ, Bardejov. 1976, obr. 60.
- ⁴⁵ FRICKÝ, A.: Mestské pamiatkové rezervácie na Slovensku. Martin: Osveta, 1986, s. 77 a obr. 90.
- ⁴⁶ Fotografia ai. v - LAZIŠŤAN, E.: Bratislava dávnych čias. Martin: Osveta, 1990, obr. 99.
- ⁴⁷ OAKESHOTT, E.: European weapons and armour. London: Lutterworth, 1980, s. 138. „Half hilt“.
- ⁴⁸ KÁLMÁN, J.: Renesančné plastiky na Slovensku. In: Staré slovenské umenie (štvrtý zošit). Bratislava: Spolok slovenských výtvarných umelcov, 1944, (bez strán)
- ⁴⁹ ŻYGULSKY, Z. jun.: Broń w dawnej Plosce. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975, obr. XI,3-5.

-
- ⁵⁰ ŽÁRY, J. a i. :Dóm sv. Martina v Bratislave. Bratislava: Tatran, 1990, s. 83, 88.
- ⁵¹ Foto aj LAZIŠŤAN, E.: Bratislava dávnych čias. 1990, obr. 29.
- ⁵² Spracované podľa KÁLMÁN, J.: Renesančné plastiky na Slovensku. 1944, (bez strán).
- ⁵³ Bátorovka - typ poľskej šable z 16-18. storočia s rovnou priečkou a plochú hlavicu.
- ⁵⁴ Obrázok napr. HUBA, P.: Oravský hrad. Martin: Osveta, 1986, s. 65.
- ⁵⁵ CHALUPECKÝ, Chrám sv. Jakuba v Levoči. 1991 s. 93. - má nespásny údaj pod obrázkom č. 63.
- ⁵⁶ Spracované podľa fotografie PLICKA, K.: Levoča. Osveta, Martin 1985, obr. 93.
- ⁵⁷ Súpis pamiatok na Slovensku I, II, III. Bratislava: Obzor, 1967, 1968,1969.

ZÁVER

Po preskúmaní veľkého množstva materiálov zo slovenských sakrálnych objektov, na ktorých je zachytená ochranná zbroj v najrôznejších formách a s pestrým obsahom môžeme vysloviť niekoľko záverov, rozložených do dvoch skupín. Jedným z najhlavnejších sú otázky obdobia a námetu.

Na báze skúmania, hlavne politického pozadia stredoveku, dospievame k záveru, že prvé väčšie a umelecky hodnotné pamiatky vznikajú v prudkom víre politických nepokojov na začiatku 14. storočia, v dobe upevňovania moci novej vládnucej dynastie. Tieto diela mali k nej priamy vzťah. Bolo to hlavne zapríčinené otvorením sa Uhorska talianskemu vplyvu, prostredníctvom vakantných umelcov, ktorí prinášajú nové kultúrne podnety talianskeho ranného trečenta. Vznikajúce pamiatky mali predovšetkým politické pozadie, ako na to upozornil napríklad M. Togner¹ tkvejúce v upevňovaní pozície nového kráľa aj prostredníctvom vizuálnej propagandy (napríklad nástenná maľba Korunovácie Karola Róberta v Spišskej Kapitule). Za podobným účelom vznikajú aj mobilizačné maľby svätoladislavského cyklu. Ich úloha spočíva nielen v metafyzickej rovine boja dobra proti zlu, ktoré stelesňuje Kumán- votrelec, ale aj vo vytváraní branného povedomia u prostého ľudu, ktorý tvoril ešte vtedy hlavnú zložku tvoriacej sa banderiálnej sústavy, i keď ich počet v priebehu 14. storočia prudko klesal a vznikala nová, vojny- povinná vrstva, šľachta². Zaujímavý je tiež štátotvorný charakter tohoto námetu, o ktorom je však ešte asi pre stredoveké pomery predčasné hovoriť.

Ďalšie maľby tohoto cyklu vznikli 70.-80. rokoch 14. storočia, napríklad v Kraskove a Rimavskej Bani. Uhorsko sa aj vtedy zmietalo v politických bojoch o trón po vymretí Anjouovcov. I teraz zrejme tento námet poslúžil ku posilneniu kontinuity uhorskej koruny. Podobne tomu bolo aj pri nástupe Mateja Korvína v roku 1458, vo vzťahu k maľbe svätoladislavského cyklu v Žehre. Tu je však táto skutočnosť kombinovaná vymretím patronátneho rodu (Sigrayovcov) v roku 1453 a prechodom majetku pod správu spišského hradu. Bojom o trón sa vymykajú diela z Liptovského Ondreja a z Bijacoviec, ktoré pochádzajú z rokov 1400-1420. Čo sa týka Liptova, ten bol v tejto dobe ešte poznačený bojmi kráľa Žigmunda o toto územie s moravským markgrófom Prokopom³ a v súvislosti so Spišom (Bijacovce) - ten bol v tejto dobe medzi dvomi medzníkmi: zálohovanie 13. miest roku 1412 a vpádom husitov roku 1431.

Takýto priamy vzťah môže byť len náhodný, no určitá previazanosť sa nedá vylúčiť, hlavne vo vzťahu s upevňovaním povedomia súdržnosti k uhorskej korune a jej tradícii, ku ktorej nepochybne patril aj sv. Ladislav. Je len pochopiteľné, že si na tohoto neohrozeného zástancu celistvosti krajiny a boja proti vonkajšiemu nepriateľovi spomínali ľudia vo chvíľach vojenského ohrozenia.

Veľmi všeobecné je skúmanie christologického cyklu. Námet bolesti, utrpenia a smrti bol pre stredovekého človeka atraktívny. Pramenil nielen z hlbokej viery, ale aj z ťažkého života sprevádzaného chorobou, vojnou, neúrodou atď., kde smrť bola životu veľmi blízka. Stredoveký človek hľadal útočisko vo viere v Boha, ktorého utrpenie na kríži bolo pre neho skonkretizovaním (zhmotnením) aj jeho ťažkého postavenia. Na základe tejto skutočnosti obľuba utrpenia Ježiša Krista a jeho spásonosného ukrižovania neklesala po celé mnou skúmané obdobie (stredovek). Od druhej polovice 14. storočia sa na scénach tohoto cyklu stretávame s postavami vojakov v ochrannej zbroji.

Zaujímavý je pohľad na atraktívnosť jednotlivých svätcov. Ich obľuba sa samozrejme v jednotlivých obdobiach menila podľa dobového vkusu. Z pohľadu mojej témy sú zaujímaví najmä svätý kráľ: Ladislav, Štefan, Imrich, Ľudovít (francúzsky) a svätý mučeník: Juraj a Florián. O uhorských panovníkoch platí podobné, štátotvorné a branné pravidlo, ako som už spomenul vyššie. Ich popularita sa dá ohraničiť prvou polovicou 14. storočia a končí začiatkom 16. storočia (vymretím Jagelovcov). Podobne je to aj so sv. Jurajom, no jeho spodná hranica sa pohybuje niekde okolo prelomu 14-15. storočia. Pozícia sv. Floriána je však trochu iná. Jeho popularita je úzko spojená s rozvojom miest. Ako patrón požiarnikov a ochranca pred ohňom mal svoje miesto na oltároch predovšetkým mestských kostolov, ktoré boli požiarmi najviac ohrozené. Jeho znázorňovanie sa viaže na druhú polovicu 15. a začiatok 16. storočia. Možno teda skonštatovať, že existoval aj úzky vzťah medzi dobou a námetom.

Pri skúmaní otázky obdobia, je zaujímavé sledovať pokles záujmu o sakrálne umenie v prvej, ale najmä v druhej polovici 16. storočia, kedy skoro zaniká. V tomto období sa výzdoba kostolov sústreďuje len na tvorbu náhrobných platní. Je v tom veľká symbolika: „umrela“ jedna doba (stredovek) a zostal len jej sarkofág. Okrem sekularizácie, úzko spojenej so šírením protestantizmu príčina bola aj v katastrofálnej politickej a vojenskej situácii. Krajina sa vyčerpávala vysokými výdajmi na obranu, z čoho vyplýva aj nezáujem o umenie všeobecne. K zmene dochádza až po skončení stavovských povstaní, najmä v období baroka, ktoré je charakteristické prudkou stavebnou aktivitou.

Problematike námetov som sa už z časti dotkol. Dajú sa rozdeliť do dvoch veľkých skupín. Jednou je spásonosné umučenie Ježiša Krista - asistencia vojakov pri výkone vraždy (už som sa jej venoval) a druhou skupinou je boj dobra proti zlu.

Z časti načrtnutá úloha sv. Ladislava, ktorý stelesňuje dobrého a spravodlivého kráľa bojuje proti zlu- spodobneného Kumánom, ktorého porazenie je dosiahnuté iba za cenu obrovského úsilia. I keď už jazdecký súboj dopadne pre Kumána katastrofálne (Ladislavova kopija mu preráža hrud' - napríklad V. Lomnica), je ešte potrebný peší pästný súboj. Zlom v celom príbehu prináša až Ladiva, vymyslená postava, ktorá práve Ladislavovou zbraňou (sekerou) podráža, respektíve pretína „Achillovu päť“, čím už definitívne - nezvratne obráti dej celého príbehu. Pretínaním päty sa príbeh posúva do bájnej - mystickej roviny. Na ďalšej scéne nasleduje triumf víťaza nad zlom, ktoré treba ešte dokončiť získaním trofeje - odseknutím už dvojnásobne mŕtveho, tentoraz do tretice zabitého symbolu zla, ktoré vykoná opäť Ladiva, ako personifikácia ženy - milenky a matky⁴. Prezentácia hlavy napichnutím na kopiju je v spojení s odpočinkom kráľa v lone ženy len epilógom celého príbehu, záverečnou odmenou vytrvalosti v boji so zlom. Celý tento príbeh sa započal maľbou vo Veľkej Lomnici, rozvinul do celej šírky v Kraskove a ukončil sa v Žehre.

Podobný príbeh sa odohráva aj v prípade legendy o sv. Jurajovi. Tento výjav nemá historické pozadie, i keď Juraj je skutočná postava. Bol to vojak a podstúpil mučenícku smrť za vieru koncom 3. storočia, podľa niektorých historikov až v roku 303. za vlády Diokleciána⁵. Ako vojak sa stal patrónom rytierov. Okolo jeho života sa vytvorila stredoveká legenda. Opäť sa v nej stretávame s bojom dobra proti zlu. Na jednej strane je rytier, bojovník - sv. Juraj a na druhej priame stelesnenie zla - nenásytný, krvilačný drak. V pozadí celého príbehu je opäť žena - princezná, ktorej život mal byť obetovaný drakovi. I v tomto je istá symbolika, žena - ktorá najskôr podlieha zlu, ako nestála duša (Eva), i žena ako úhlavná nepriateľka zla - stelesnená v Matke Božej Panne Márii. Scéna je väčšinou jednoduchá a obmedzuje sa len na samotný boj z drakom (napríklad Kyjatice), v niektorých prípadoch je rozšírená už aj o ženu - princeznú a stavby v pozadí (Čerín) alebo sa skladá z dvoch scén boja a víťazného triumfu (Hronský Beňadik).

Vo všeobecnosti možno povedať, že väčšina alebo skôr všetky stredoveké výtvarné diela sú silne poznačené symbolizmom, ako na to upozornil novšie napríklad aj Karol Stejskal⁶.

Čo sa týka samotného obsahu námetov stretávame sa s rôznymi formami ochrannej zbroje, ktorú som už uviedol v zozname lokalít. Dala by sa zhrnúť do troch základných skupín.

Prvou, je skupina z **obdobia krúžkovej košeľe** (ang. age of mail⁷). Na samom začiatku stojí otláčok pečate poľského kniežata Boleslava V. Cudného z polovice 13. storočia. Veľmi podobné je bojové oblečenie sv. Ladislava z V. Lomnice a postavy z christologického cyklu z Podolínca. Táto skupina je síce malá ale vzácnejšia práve kvôli tomu, že pochádza z doby, odkiaľ sa zachovalo len málo pamiatok.

Druhou, je skupina **prechodných (plechových) ochranných zbrojí**. Stretávajú sa tu dva druhy: a to krúžková košeľa, ktorá sa dopĺňa o niektoré plechové časti. Časove zapadá u nás do druhej polovice 14. storočia po dvadsiate roky 15. storočia (ang. introductio alebo early plate armour⁸). Táto skupina je už širšia a patria do nej maľby z: Šivetíc, Ochtinej, Rimavskej Bani, Popradu atď. Je charakteristická používaním kompletnej krúžkovej zbroje (košeľe aj pančúch), na ktorú sa obliekali jednotlivé plechové časti a tie sa ešte pokrývali látkovými suknicami.

Tretia skupina, **plechovej zbroje** (podľa Blaira - the great period⁹), je zároveň najpočetnejšia aj najväčšia. Časove sa vymedzuje začiatkom 15. a končí začiatkom 17. storočia. Za dolnú hranicu považujem postavu z severného tympanónu košického dómu sv. Alžbety. Vďaka tomu, že táto skupina je najpočetnejšia člení sa aj vnútorne a to na obdobia:

- **predgotickej zbroje:** ktoré je veľmi dôležité, vzhľadom ku sledovaniu vývoja, smerujúceho ku gotickým, štíhlym formám. Patria sem: už spomínaná postava z tympanónu košického dómu, postava stotníka z tabule Ukrižovania (Hronský Beňadik) od Tomáša z Kluže, matejovské postavy z hlavného oltára, ale najmä vojaci z Pašiového oltára z Lúčok, atď.

- **gotickej zbroje:** táto skupina zahŕňa stredovekú zbroj vo vrcholnej forme, s dokonalosťou tvarov a línií. Vyznačuje sa charakteristickými znakmi, ktorými je neopakovateľná. Časove ju možno ohraničiť 60. rokmi a koncom 15. storočia. Zaraďujeme sem: postavy z náhrobkov - grófa Juraja (Svätý Jur), Zápoľských (Imricha a Štefana, Spišská Kapitula), Tomáša Tarczaya (Lipany), plastiky - sv. Imricha z Košíc, sv. Floriána zo SNG, sv. Juraja z Bardejova (oltár sv. Mettercie), sv. Štefana z oltára Narodenia Pána z Bardejova, stážca z Božieho hrobu z Hronského Beňadiku, Olivová hora z Banskej Bystrice, postavy z tabúľ - Bardejov (oltár Narodenia Pána, tabuľa Ukrižovania), sv. Juraj (Chyžné), sv. Králi (Spišská Kapitula) atď.

• **renesančnej zbroje:** i keď je to už mimo mnou skúmanej problematiky, je to dôležité uviesť kvôli ucelenosti. Táto skupina je charakteristická odklonom od stredovekých, hrotitých (lomených) foriem a príklonom k oblým a hranatým tvarom. Povrch je buď čistý - hladký alebo zdobený (kanelovaný). Doba je ohraničená rokmi 1500- 1600. Patria sem: epitafy - Imricha Peréniho (Trebišov), Juraja Šerédiho (Bardejov), Štefana Bebeka (Štítik) Turzovcov - Jána I., Jána II., Alexeja I. (Levoča), plastiky - hl. oltár v Svätom Jure, socha Rolanda (Bratislava) a maľby - sv. Juraj (Spišská Sobota), Archanjel Michal (L. Mikuláš), postavy z pašiového cyklu z hl. oltára v Levoči, atď.

• **barokovej zbroje:** táto skupina pozostáva z niekoľkých diel a časove nasleduje po predchádzajúcej, teda po roku 1600. Patria sem: náhrobné platne: Mikuláša Pálfyho (Bratislava), Stanislava Turzu (Levoča), Juraja Turzu (Oravský hrad), Valentína Drugeta a i. Čo sa týka malieb, tak tie sa sústreďovali na napodobňovanie antických foriem typom muskulatúry.

Zaujímavým faktom je aj problematika skúmania konkrétnych, hmotných kusov ochrannej zbroje. Na túto otázku nachádzame odpoveď až od začiatku 16. storočia. Naše múzeá skrývajú veľa hmotných pamiatok na skúmanie dejín ochrannej zbroje. Zatiaľ ako najstaršie exempláre môžem uviesť: prilby z Dolných Semeroviec a šalier z depozitu múzea v B. Bystrici. Najstaršie kompletne plechové zbroje sa nachádzajú na hrade Spiš a Krásna Hôrka (maximiliánovské)¹⁰.

Na území Slovenska však zostávajú stále lokality, ktoré neboli doposiaľ publikované (iba v Súpise pamiatok na Slovenku). Preto zostávajú niektoré otázky doposiaľ nevyjasnené

Poznámky

- ¹ TOGNER, M.: Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. ARS, č. 2., 1992, s. 107.
- ² KLEIN, B.- RUTTKAY, A. - MARSINA, R.: Vojenské dejiny Slovenska I. Bratislava: MNO,1993, s. 129-130 a 135.
- ³ Bližšie ŠTĚPÁN, V.: Zápas moravského markraběte Prokopa o Liptov v středověké politiky na skolnku 14. století. HČ, č. 5., roč. 40, 1992. s. 541-555.
- ⁴ TOGNER, Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. 1992, s. 113-114.
- ⁵ ONDRUŠ, R.: Blízky Bohu i ľuďom. Bratislava: Tatran, 1991, s. 147-148.
- ⁶ STEJSKAL, K.: Středověké výtvarné umění. In: SPUNAR, P.: Kultura středověku. Praha: Academia, 1995, s.181-199.
- ⁷ Termín zaviedol BLAIR, C.: European Armour (circa 1066 to circa 1700). London: B. T. Batsford, 1958, s. 19.
- ⁸ BLAIR, European Armour. 1958, s. 37 a 53.
- ⁹ BLAIR, European Armour. 1958, s. 77.
- ¹⁰ Táto problematika si vyžaduje samostatné skúmanie, pretože sa jej poposiaľ na Slovensku nikto nevenoval.

ZHRNUTIE

V diplomovej práci s názvom: *Obraz ochranej zbroje v stredovekom výtvarnom umení na Slovensku* som sa venoval parciálnej téme z oblasti dejín umenia. Bola zameraná na zhrnutie a následné štúdium materiálov s námetom ochranej zbroje, so zameraním na stredoveké sakrálne pamiatky. Materiál bol zozbieraný z rôznych vedeckých a obrazových publikácií a doplnený vlastným výskumom v teréne. Tieto pramene som podrobne skúmal v konfrontácii z výsledkami výskumu iných autorov. K niektorým záverom sa mi podarilo dospieť aj za pomoci komparácie s podobnými dielami zo zahraničia. Výsledky výskumu som pre lepšiu názornosť zhrnul do niekoľkých skupín, na základe dominantných a charakteristických znakov. Pri niektorých dielach sa podarilo upresniť dobu ich vzniku alebo poukázať na priestor, z ktorého pochádzal autor diela. Pri podrobnom preštudovaní mojich záverov, najmä v prvej a druhej kapitole sa môže dospieť k presnejšiemu datovaniu, resp. priestorovému zaradeniu našich umeleckých pamiatok, najmä zo stredoveku a ranného novoveku.

SUMMARY

In the thesis „Picture of defending armament in the Middle age’s visual arts“ I devoted myself to the partial theme from the sphere of the art’s history. It was intended to summarise and study materials about the defending armament, particularly the Middle age’s sacral monuments. The material comes from various scientific and illustrated publications and is completed with my own research in the field. I studied these sources in details and compared them with other researchers` results. I come to the conclusions by comparing my work with other similar works abroad too. I divided the results into several groups on the basis of their dominant and characteristic signs. Arranging the exact era of the work’s origin and referring to the environment from which the author comes were successful. By detailed study of my conclusions, especially in the first two chapters you can come to more accurate date and spatial categories of our art monuments, particularly ones of the Middle age and the beginning of Modern era.

RESUME

Mon memoire de maitrise est intitule` „Tableau du costume chevaleresque dans la Slovaquie me’dievale.“ J’di voulu présenter a travers ce theme un aspect de l’histoire de l’ Art. Il est destiné a étudier les matériaux aux motifs chevalersques des monuments religieux du Moyen Age. Les matériaux utilisés sont la réunion d’ un travail de recherche théorique et d’ un travail pratique mené sur le terrain. J’di examiné ces sources en détails et les ai confrontées avec les résultats d’ autres auteurs. J’di abouti a ces resultats en les comparant avec des travaux d’ auteurs étrangers. A la fin de cette recherche, je suis arrivé a définir l’ existence de plusieurs groupes selon des signes caractéristiques. Dans certains cas j’ai réussi a préciser l’ époque de leur création ou l’ origine géographique de leurs auteurs.

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

Literatúra k všeobecnému vývoju ochrannej zbroje.

1. AMMIANUS, M.: Rímske dejiny. Bratislava: Tatran, 1988. 599 s.
2. AVENÁRIUS, A.: Byzantská kultúra v slovenskom prostredí v VI - XII storočí. Bratislava: Veda, 1992. 280 s. ISBN 80-224-0359-8.
3. BLACKMORE, L. H.: Arms and armour. New York: Studio Vista Limited, 1965. 161 s.
4. BLAIR, C.: European Armour (circa 1066 to circa 1700). London: B. T. Batsford, 1958. 248 s.
5. BYAM, M. : Staré zbrane. Bratislava: Tatran, 1992. 63 s. ISBN 80-222-0282-7.
6. CONOLLY, P. : Dejiny rímskeho vojska. Bratislava: Fortuna Print, 1992. 74 s. ISBN 80-7153-009-3.
7. DANGL, V. : Bitky a bojiská. Bratislava: Mladé letá, 1984. 256 s.
8. DUBY, G. : Neděle u Bouvines 27. červenc 1214. Praha: Argo, 1997. 99 s. ISBN 80-7203-164-3.
9. GRAND, M. : Pád říše římskej. Brno: BB art, 1997. 208 s. ISBN 80-86070-32-8.
10. HROCHOVÁ, V. - HROCH, M.: Křižáci ve Svaté Zemi. Praha: Mladá fronta, 1996. 289 s. ISBN 80-204-0621-2.
11. CHOČ, P. : S mečem i štítem. Praha: Naše vojsko, 1967. 569 s.
12. JAMES, E. : Frankové. Praha: Lidové noviny, 1997. 275 s. ISBN 80-7106-200-6.
13. KLEIN, B. - RUTTKAY, A. - MARSINA, R. : Vojenské dejiny Slovenska I. (stručný náčrt do roku 1526). Bratislava: MNO, 1993. 179 s. ISBN 80-967113-1-8.
14. KLUČINA, P. a i. : Rytieri. Praha: Fragment, 1995. 64 s. ISBN 80-85768-18-6.
15. KLUČINA, P.- MARSINA, R. - ROMAŇÁK, A. : Vojenské dejiny Československa I. diel (do roku 1526). Praha: Naše vojsko, 1985. 363 s. 28-099-85.
16. KLUČIN, P. - PEVNÝ, P. : Arma defensiva. Bratislava: Slovart, 1992. 133 s. ISBN 80-7145-053-7.
17. KLUČINA, P. - ROMAŇÁK, A. : Človek, zbraň a zbroj v obraze doby I. Praha: Naše vojsko, 1983. 277 s.
18. KRÍŽEK, L. - ČECH, J. K. : Encyklopédia zbraní a zbroje. Praha: Libry, 1997. 327 s. ISBN 80-85983-18-4.
19. LETOŠNÍKOVÁ, L. : Zbrojnice na Konopišti. Praha: Odeon, 1970. 68 s.

- 20.LE GOFF, J.: Středověký člověk a jeho svět. Praha: Vyšehrad, 1999. 319 s. ISBN 80-7021-274-8.
- 21.MATTHEW, D.: Svět středověké Evropy. Praha: Knižný klub, 1996. 240 s. ISBN 80-7176-374-8.
- 22.NADOLSKI, A. : Broń i strój rycerstwa polskiego w średniowieczu. Wrocław: Ossolińskich - wydawnictwo, 1979. 126 s. ISBN 83-04-00108-X.
- 23.NOVOTNÝ, B.: Slovom a mečom. Martin: MS, 1995. 152 s. ISBN 80-7090-330-9.
- 24.OAKESHOTT, E.: European Weapons and Armour. London: Lutterworth Press, 1980. 288 s. ISBN 0 7188 2126 2.
- 25.PETRÁŇ, J. : Dějiny hmotné kultury I⁽¹⁾, I⁽²⁾. Praha: SPN, 1985.
- 26.PIJOAN, J. : Dejiny umenia 4. Bratislava: Tatran, 1988. 333 s. 061-024-88 DU4.
- 27.PIJOAN, J. : Dějiny umění 5 . Praha: Odeon, 1979.
- 28.PLEINER, R. : Staré Evropské kovářství. Praha: ČSAV, 1962. 331 s.
- 29.PLCH, P. : Historický šerm.Praha: SPN, 1981. 178 s.
- 30.REGAN, G.: Rozhodující bitvy. Praha: Naše vojsko, 1994. 263 s. ISBN 80-206-0405-7.
- 31.RUTTKAY, A. : Waffen und Reiterausrüstung des 9.bis zur ersteu Hälfte des 14 jahrhuuderts in der Slowkei II. Slovenská archeológia 24, Bratislava 1976, č. 2. 336-344.
- 32.SEITZ, H.: Blankwaffen I. Braunschweig: Klinkhardt en Biermann, 1965. 423 s.
- 33.SPUNAR, P. a kol. : Kulúra středověku. Praha: Academia, 1995. 226 s. ISBN 80-200-0547-1.
- 34.STEWARRT, B. - MATTEWS, J.: Bojovníci středověku. Brno: Jota, 1996. 169 s. ISBN 80-85617-92-7.
- 35.ŠÁDA, M. : Vzácné zbrane a zbroje. Praha: Naše vojsko, 1986. 216 s.
- 36.ŠINDELÁŘ, V.: Šermíři, rváči, duelanti. Praha: Ivo Železný, 1994. 205 s. ISBN 80-7116-086-5.
- 37.TARASSUK, L. - BLAIR, C.: Arms and Weapons (The complete encyclopaedia). London: B.T. Batsford, 1982. 539 s. (a viac) ISBN 0 7134 1595 9.
- 38.WÁGNER, E. -DROBNÁ, Z. -DURDÍK, J. : Kroje, zbroj a zbrane doby předhusitskej a husitskej. Praha: Naše vojsko, 1956. (bez strán).
- 39.WILKINSON, F. : Arms and armour. London: Hamlyn P. G. L., 1978. 153 s. ISBN 0 600 30359 4.
- 40.ŽYGUELSKY, Z. jun.: Broń w dawnej Polsce., Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1975. 420 s.

Literatúra k stredovekému výtvarnému umeniu :

1. BAKOŠ, J.: Príspevok k problematike vzťahov rakúskeho a slovenského tabuľového maliarstva v druhej štvrtine 15. storočia. ARS, č. 1., 1982, str. 56 -85.
2. BAKOŠOVÁ, J.: Reliéfna výzdoba severného a západného portálu košického dómu. ARS, č.1, 1982, str. 30 - 55.
3. BIATHOVÁ, K. : Maliarske prejavy stredovekého Liptova. Bratislava: Tatran, 1983.
4. CIDLINSKÁ, L. : Gotické krídlové oltáre. Bratislava: Tatran, 1989. 227 s. ISBN 80-222-0029-8.
5. ČECH, P. : Dóm sv. Alžbety v Košiciach - nár. kult. pamiatka. Martin: Osveta, 1983. 94 s.
6. DVOŘÁKOVÁ, V.- KRÁSA, J.- STEJSKAL, K. : Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1978. 406 s. 61-915-78. 403/24/858.
7. FILO, J.: Dialógi so starými majstrami. B. Bystrica: Stredoslovenské Múzeum B.Bystrica, asi 1996. 63 s. ISBN 80-967580-4-7.
8. FRICKÝ, A.: Bardejov. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1976. 75 s.
9. FRICKÝ, A. : Mestské pamiatkové rezervácie na Slovensku. Martin: Osveta, 1986. 230 s. 70-043-86.
10. GLATZ, A. C.: Doplnky k spišskej tabuľovej maľbe z obdobia 1440-1540 I. In. Zborník SNG, Galéria 3 - Staré umenie, Bratislava: Obzor, 1975, s. 23-60.
11. GIANDOMENICO, N.: Art and history of Assisi. Firenze: EB Bonechi, 1989. 123 s.
12. GUNTEROVÁ, A. - MIŠIANIK, J.: Stredoveká knižná maľba na Slovensku. Bratislava: SVKL, 1961.
13. HOMOLKA, J.: Gotická plastika na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1972. 435 s. 61-205-72.
14. HROMADOVÁ, E. - HRIADELOVÁ, R.: Bardejov. Bratislava: Tatran, 1977.
15. HUBA, P.: Oravský hrad. Martin: Osveta, 1986. 134 s. 70-034-86.
16. CHADRABA, R. : Dějiny českého výtvarného umění 1². Praha: Academia, 1984. 405-683 s. 21-060-84.
17. CHALUPECKÝ, I. : Spišská Kapitula. Spišská Nová Ves: R.S.U., 1994. 53 s. ISBN 80-967173-0-8.
18. CHALUPECKÝ, I.: Chrám sv. Jakuba v Levoči. Martin: Osveta, 1991. 105 s. ISBN 80-217-0359-8.

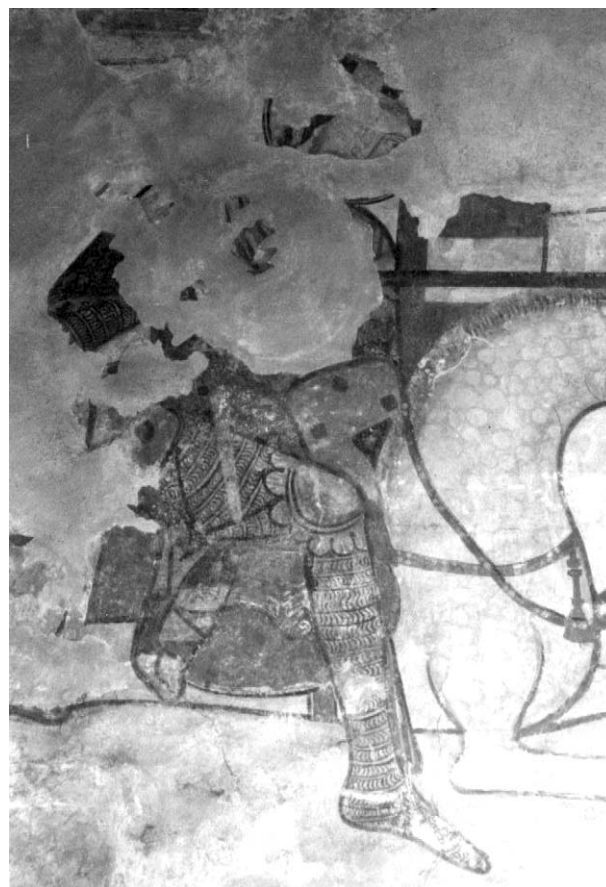
19. zostavovateľ JASAŇ, V. :Výtvarná kultúra na Spiši (katalóg expozície). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1985. 87 s. 83-001-85.
- 20.KAJBA, P.: Súsošie Krista na Olivovej hore v B. Bystrici. Pamiatky a múzeá, č. 1., 1996, str. 26 - 29.
- 21.KOTRBOVÁ, M. A.: Príspevek k dílu mistra Pavla z Levoče. In. Zborník SNG, Galéria 3. - Staré umenie, Obzor, Bratislava 1975, str. 66-72.
- 22.LÁSZLO, G.: Szent László-legenda kozépkori falképei. Budapešť, 1993. 260 s. ISBN 963 555 897 X.
- 23.LAZIŠŤAN, E.: Bratislava dávnych čias. Martin: Osveta, 1990. 188 s. ISBN 80-217-0155-2.
- 24.LUKÁČOVÁ, E. a i. : Sakrálna architektúra na Slovensku. Komárno: KT, 1996. 210 s. ISBN 80-88804-67-1.
- 25.NOVOTNÁ, M.: Majster Pavol z Levoče (život, dielo, doba). Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991. 111 s. ISBN 80-234-0041-X.
- 26.PIJOAN, J. : Dejiny umenia 4. Bratislava: Tatran, 1988. 333 s. 061-024-88 DU4
- 27.PIJOAN, J. : Dějiny umění 5 . Praha: Odeon, 1979.
- 28.PLICKA, K.: Levoča. Martin: Osveta, 1985. 176+48 s.
- 29.PLICKA, K.: Slovensko vo fotografii. Martin: Osveta, 1971. 224 s.
- 30.PLICKA, K.: Spiš. Martin: Osveta, 1978.
- 31.PUŠKÁROVÁ, B. - PUŠKÁR, I.: Spišská Kapitula. Bratislava: Tatran, 1981.
- 32.PUŠKÁROVÁ, B. - PUŠKÁR, I.: Spišská, Kapitula. Bratislava: Tatran, 1977.
- 33.SLIVKA, M. - VALLAŠEK, A.: Hrady a hrádky na východnom Slovensku. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1991. 271 s. ISBN 80-85174-42-1.
- 34.SPĚVÁČEK, J.: Jan Lucemburský. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1994. 658 s. ISBN 80-205-0291-2.
- 35.ŠÁŠKY, L.: Umenie starého Spiša. In. Spišské mestá v stredoveku, Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1974, str. 133-153.
- 36.TOGNER, M.: Monumentálna nástenná maľba na Spiši 1300-1550. ARS, č. 2, 1992, str. 100-149.
- 37.TOGNER, M.: Stredoveká nástenná maľba na Slovensku. Bratislava: Tatran, 1988. 154 s. 061-121-88.
- 38.TOGNER, M. : Stredoveká nástenná maľba v Gemeri. Bratislava: Tatran, 1989. 207 s. ISBN 80-222-0027-1.

- 39.katalóg výstavy - text TOGNER, M. - NOVOTNÁ, M. : Reštaurátorská tvorba 1989-1994 oblastného ateliéru v Levoči. Bratislava: Spišské múzeum Levoča, 1994. 88 s. ISBN 80-85167-00-X.
- 40.VACULÍK, K.: K niektorým otázkam neskorej gotiky a renesancie na Slovensku. In. Zborník SNG, Galéria 3. - Staré umenie, Bratislava: Obzor, 1975, str. 76-116.
- 41.VACULÍK, K.: Stará slovenské umenie. Bratislava: V. H. Kurtha, 1946. (bez strán).
- 42.VACULÍK, K.: Stará slovenské umenie. Bratislava: Tatran, 1978. 523 s. 61-868-78.
- 43.VACULÍK, K.: Umění Slovenské gotiky (ze zbírek SNG- katalóg výstavy). Praha: NG, 1977. 75 s.
- 44.ŽÁRY, J.: Dóm sv. Martina v Bratislave. Bratislava: Tatran, 1990. 152 s. ISBN 80-222-0173-1

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

OP. 1. Otláčok pečate Boleslava V. Cudného (1243-78), Spišské Podhradie, foto M. Huťka.

OP. 2. Sv. Ladislav na koni v kompletnej krúžkovej zbroji s nákolnicou (jabĺčkom), nástenná maľba, V. Lomnica, okolo r. 1330, foto M. Huťka

OP. 3. Boj sv. Ladislava s Kumánom, nástenná maľba, V. Lomnica, okolo r. 1330, foto M. Huťka.

OP. 4. Spôsob streľby ľahkej jazdy z reflexného luku, nástenná maľba, V. Lomnica, okolo r. 1330, foto M. Huťka.

OP. 5. – a. sv. Juraj, nástenná maľba, Rimavská Baňa, 70-80 r. 14. sto.; - b. sv. Juraj, nástenná maľba, Kyjatice, 70-80 r. 14. sto. prekreslil M. Huťka.

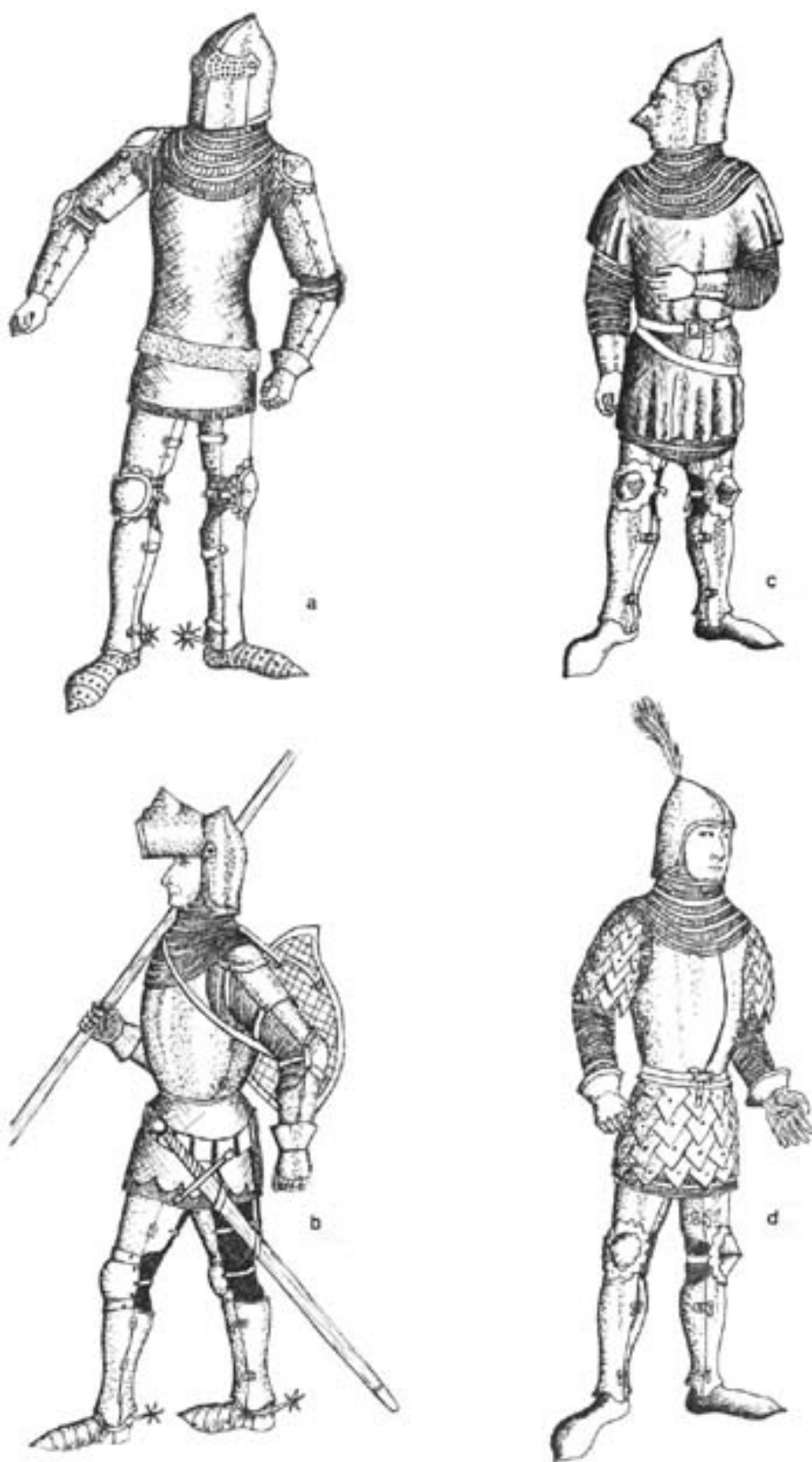
OP. 6. Vraždenie neviniatok, nástenná maľba, severná stena presbytéria, Poprad, 1360-70, foto M. Huťka.

OP. 7. Sv. Juraj v boji s drakom, nástenná maľba, Čerín, koniec 14. storočia, foto M. Huťka.

OP. 8. Sv. Štefan a sv. Imrich, južná stena lode, nástenná maľba, Čerín, zač. 15. storočia, foto M. Huťka.

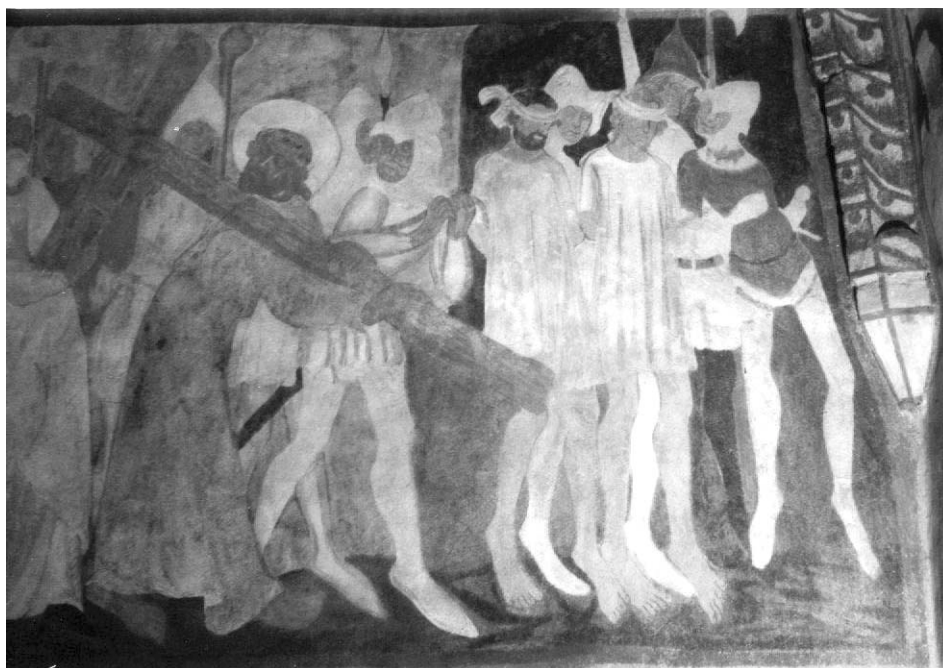
OP. 9. – a. Bojovník z nástennej maľby v Kraskove, posledná tretina 14. storočia; - b. sv. Juraj, nástenná maľba, Hronský Beňadik, koniec 14. storočia; - c. bojovník z svätoladislavského cyklu, L. Ondrej, zač. 15. storočia; - d. sv. Ladislav, L. Ondrej, zač. 15. storočia, prekreslil M. Huťka.

OP. 10. Nesenie kríža, nástenná maľba, Ludrová, zač. 15 storočia, (podľa: Slovensko vo farbe 1.)

OP. 11. Zmŕtvychvstanie, nástenná maľba, Ludrová, zač. 15 storočia, (podľa: Slovensko vo farbe 1.).

OP. 12. Nesenie kríža, nástenná maľba, Poniky, koniec 14. storočia, foto M. Huťka.

OP. 13. Zajatie Krista, nástenná maľba, Poniky, koniec 14. storočia, foto M. Huťka.

OP. 14. Sv. Juraj v rannej plechovej zbroji, Poniky, začiatok 15. storočia, foto M. Huťka.

OP. 15. Svätoladislavský cyklus, kresťanské vojsko, Poniky, po r. 1450, foto M. Huťka.

OP. 16. – a. postava stotníka z tabule hl. oltára z Hronského Beňadiku, 1427; - b. vojak z Pašiového cyklu, Lúčky, 60. r. 15. storočia; - c. mládenec z oltára Márie Magdalény, B. Bystrica, 70. r. 15. stor.; - d. vojak z hl. oltára dómu sv. Alžbety, tabuľa Vraždenie neviniatok, Košice, 1474-77, prekreslil M. Huťka.

OP. 17. Náhrobná platňa grófa Juraja, Sv. Jura, 1469, (podľa: Homolka, 1972, obr. 1.).

OP. 18. Sv. Imrich z chóru košického dómu sv. Alžbety, socha, 1470-80, (podľa: Čech, 1983, s.77.).

OP. 19. Socha sv. Michal z rovnomenného oltára, Levoča, 1470-80, foto P.S.L.

OP. 20. Postava z epitafu Imrich Zápoľského, Spišská Kapitula, 1487, foto M. Huťka.

OP. 21. Sv. Ľudovít oblečený v gotickej zbroji, tabuľa z bočného krídla hl. oltára sv. Martina, S. Kapitula, 70-80 r. 15. storočia, foto P.S.L.

OP. 22. Sv. Štefan a Ladislav, bočného krídla hl. oltára sv. Martina, S. Kapitula, 70-80 r. 15. storočia, foto P.S.L.

VECNÝ REGISTER

- Ailettes 24, 29, 30, 54.
Aketon 21.
Angon 19.
Armet 30, 31, 34.
Brnenie 13, 14, 18 -20, 22, 23, 25, 28, 30, 31, 32, 33, 56, 65.
Barbuta 26, 31, 36, 43, 47.
Bascinet (malý - veľký) 26 - 30, 54.
Brigantína 25.
Burgonet 34, 90, 92.
Coat armour 25.
Francisca 19.
Gambeson 21, 22, 25, 42, 47, 52, 79.
Hák 28, 83.
Hauberk 21, 22, 27, 56, 79.
Husie brucho 35, 91 - 93.
Jupon 25.
Klappvisier 63, 80.
Krúžková ...
 - košeľa 13, 18, 23-25, 27, 30, 31, 33, 42, 43, 47, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 65, 69, 71, 79, 81-85, 87, 91, 93.
 - nohavice 32
 - pančuchy 22, 23, 27, 50 - 52, 79.
 - záves 23, 27.
 - zbroj 18, 21, 22, 24.
Kolota 22.
Kôrky 26-29,56.
Kyris 28, 29, 30- 35, 42, 69, 74, 80 - 90.
 - račí 48, 93.
 - skriňový 45.
Lakt'ová puklica (myška) 25, 27, 29, 42, 43, 72, 86, 88, 91, 93.
Landsknechti 34.
Látková suknicca 44, 72, 79, 90.
Lebka 24, 27.
Lentner 25,27, 28, 42, 44, 54 - 57, 59.
Listovec 69, 71, 89, 90.
Lorica 17, 18.
Meč ... 13, 17, 20, 24, 51, 52.
 - dlhý 18.
 - dvojručný 54, 61, 70, 75, 81.
 - karolínsky 20.
Medvedia laba 34, 75, 90.
Mesiac 33, 74,
Morion 36, 90.
Nákolenica 25, 34, 35, 42.
Nákrčník 89, 91, 92.
Ochranná zbroj 12, 13, 14, 17, 21, 22, 24, 34, 35, 47, 51, 53, 81-83, 97,98.
Pancier 13, 20, 48, 57, 93.
Papenheimer 36, 93.
Pästnice 33.
Plášťik 23, 29, 30, 53, 55, 57, 80.
Plechová ...
 - brada 31, 32, 71, 81 - 85, 90.
 - krídla 30, 33, 42, 73, 86, 91.
 - rukáv 29, 30, 63, 82, 91.
 - rukavice 30, 33, 34, 53, 58, 62, 73, 75, 80 - 82, 85, 88, 89.
 - nohavice 30, 53, 54, 56, 59, 70, 73, 80 - 93.
 - obojok 29, 31, 73, 75, 81.
 - sukňa 30- 33, 70, 73, 74, 81, 86 -92.
 - vesta 25, 27, 54, 47.
 - zbroj 14, 86, 88.
Predný plech 63, 64, 74, 82, 86, 89, 90, 93.
Prilba ...
 - antikizujúca 43.

- golierová 34, 88, 93.
 - hrncová 23, 24.
 - kanelovaná 34.
 - kónická 20, 21, 23, 26, 28, 46.
 - normandská 21, 79.
 - pologuľatá 22, 23, 26, 28, 46.
 - rebrová 19, 20.
 - útočná 36, 91
 - vedrová 27-29.
 - zatvorená 36.
- Psí nos 28, 30, 44, 60, 62.
- Ramenné štítiky 24, 30, 43.
- Rytiersky opasok 24, 54, 56, 69, 70.
- Sabaton 26, 32, 34, 35, 62, 70, 75, 80, 81, 84 - 93.
- Sára 26, 35, 80.
- Sax 19,20.
- Scramasax 19,20.
- Sphata 19, 20.
- Strneň 19,32.
- Šalier 31, 32, 44, 70, 82, 83, 85,86, 89.
- Šišiak 36, 92.
- Šľapa 28, 30, 53, 55, 57, 80.
- Štít ... 13, 32, 48.
- jazdecký (tarč) 27, 30, 54, 59.
 - mandľový 20 - 22.
 - okrúhly 20, 47, 51, 52,
 - trojuholníkový 10, 22, 23, 58, 59, 79.
- Tapul 34.
- Thorax 17.
- Turnaj 46.
- Ťažká jazda 20.
- Uhorský šišiak 48.
- Umbo 19, 51.
- Varkoč 21, 23, 25, 52, 53.
- Vizír 28, 31, 36, 44, 82.
- Vrabčí zobák 31.
- Zbroj 13, 17, 18, 20, 25, 28, 30, 35,
- antikizujúca 44.
 - baroková 92.
 - greenwichská 46.
 - gotická 31 -33, 43, 45, 64, 65, 71, 73, 76, 81 -86, 101.
 - kostýmová 35.
 - kyrisnícka 35.
 - landsknechtská 34, 35.
 - maximiliánovská 33, 34, 45, 89, 90.
 - renesančná 33, 74, 76, 86, 87, 90, 91.
 - talianska 29.
 - trabantská 35
 - trojštvrťová 35, 92.
- Zbrojné (stehenné) tašky 30 - 35, 72, 74, 81 - 92.
- Železný klobúk 24, 30, 31, 32, 57, 61, 71, 74.
- Žoržet 34

MENNÝ REGISTER

- Anglicko 21.
Arabi 19 - 21, 46,
Archaniel Michal 13, 54, 55, 60, 73.
Avari 19.
Bakoš, Ján 71.
Bakošová, Jindra 80.
Bátory, Štefan (poľský kráľ) 92.
Bayeux 21.
Bebek, Štefan 92, 94.
Blair, Clóde 44, 73, 100.
Boleslav V Cudný (poľské knieža) 78, 100.
Boží hrob 28, 85, 101.
Byzancia 20.
Catafracti 20.
Cidlinská, Libuše 73, 74.
Cyklus ...
– christologický 56, 57, 98, 100.
– pašiový 50, 53, 71, 74, 101.
– svätoladislavský 52, 54, 58, 60 -65, 97
98,
Dioclecián 99.
Donatello 43, 44.
Druget, Valentín 92.
Durdík, J. 11.
Frankovia 18 -20.
Germáni 18, 19.
Helmschmied Koloman a Lorenz 35, 45.
Henrich VIII. (anglický kráľ) 46.
Husári 48.
Juraj (gróf zo Svätého Jura) 81, 101.
Karol Róbert (z Anjou) 51, 97.
Kelti 17, 18.
Klučina, P. 11.
Kotrbová, M. A. 88.
Križové výpravy 21.
Legenda o sv. Jurajovi 99.
Majster ...
– Třeboňského oltára 28.
– Pavol z Levoče. 86, 87, 94.
Matej Korvín 97.
Mardox, Jakub 92.
Marttel, Karol (majordóm) 20.
Missageli, Anton (zbrojár) 43.
Negroli Thomas (zbrojár) 43.
Normani 20.
Olivová hora 80, 84, 94, 101.
Pálffy, Mikuláš 92.
Partia (kráľovstvo) 20
Perény Imrich 88, 94.
Pevný, P. 11.
Pipo Spáno z Ozory 43.
Prokop (moravský markgróf) 98
Rimania 17, 18. .
Roland (socha a Bratislave) 91, 94.
Romaňák, P. 11
Ruttkay, A. 11.
Sarmáti 20.
Sasánovci (dynastia) 20
Scéna ...
– Nesenie kríža 50, 51, 60, 64.
– Ukrižovania 13, 69, 70.
– Vraždenie neviniatok 58.
– Zmŕtvychvstanie 28, 50, 59, 70.
Stejskal, Karol 100.
Svätý ...
– Eduard 13,
– Florián 13, 69, 74, 75, 86, 90, 98.
– Imrich 13, 70, 81, 92,98 .

- Juraj 12, 13, 26, 43, 44, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 73, 79, 84, 86, 87, 88, 90, 98, 99, 100, 101.
- Ladislav 12, 25, 50, 52 - 54, 59, 64, 72, 74, 98, 99, 100.
- Ľudovít (francúzsky kráľ) 72, 98.
- Mária Magdaléna 73, 74.
- Štefan 13, 59, 70, 72, 86, 87, 98, 101.
- Václav 55, 58.

Šerédy, Juraj 90, 94.

Štefan (uhorský kráľ) 10.

Tarczay Tomáš 82, 85, 89, 94, 101.

Teodozius I (rímsky cisár) 18.

Togner, Milan 59, 97.

Turci 48.

Turzo ...

- Alexej I. 89, 90, 94.
- Ján I. 88, 94.
- Ján II. 90, 94.
- Juraj 93, 94
- Stanislav 13, 93, 94.

van Eyck 45, 73.

Vikingovia 20

Vojsko ...

- franské 19.
- germánske 18
- gótske 19.
- rímske 17, 18, 20.
- uhorské 48, 54.

Wagner E. 11.

z Kluže, Tomáš (maliar) 68, 69, 101.

Zápoľský ...

- Imrich 81, 83, 85, 94, 101.
- Štefan 83, 89, 94, 101.

Žigmund (kráľ) 97.

MIESTNY REGISTER

Ausburgu 17, 35, 45, 90, 92.

Banská Bystrica 64, 73, 76, 84, 87, 101

Bardejov 73, 76, 84, 86, 91, 101.

Bijacovce 61, 65, 97

Bitka pri ...

- Adrianopolise 19.
- Pointiers 19
- San Rémo 43.

Bratislava 78, 79, 92,

Čerín 59, 65, 69, 100.

Dechtice 50, 51.

dóm sv. Alžbety 13, 79, 81, 94, 100, 101.

Francúzsko 11, 42, 44, 45, 46.

Gent 45, 73.

Greenwich 17, 46.

Hlohovec 70.

Hrad ...

- Krásna hôrka 90.
- Oravský 93.
- Spišský 51, 90.

Hronský Beňadik 61, 65, 69, 72, 85, 94, 100, 101

Chyžné 57, 73, 101.

Innsbruck 17, 45.

Jazernica 74

Kočeľovce 57.

Kostoľany pod Trábečom 13.

Košice 13, 73, 78, 79, 81, 94,

Kraskov 54, 55, 58, 65, 97, 99.
 Kyjatice 55, 57, 65, 100.
 Levoča 74, 76, 84, 86, 88 - 90, 93,
 Lipany 82
 Liptovské ...
 – Mikuláš 75
 – Ondrej 60, 62, 65, 97.
 – Sliache 56, 65.
 Levoča 13,
 Lúčky 71, 76, 101.
 Ludrová 13, 59, 65
 Ľubica 75.
 Martin 53.
 Matejovce 70, 101.
 Miláno 17.
 Necpaly 62.
 Nemecko 11, 44, 82.
 Norimberg 17, 45
 Ochtiná 57, 58 100.
 Paríž 46.
 Podolíneč 53, 54, 65, 100
 Poľsko 44
 Poniky 62, 63 -65, 74,
 Poprad 58, 100
 Praha 87.
 Prešov 69.
 Pukanec 73, 86, 94.
 Pyrenejský polostrov 19.
 Rákoš 59, 63.
 Revúca 73.
 Rimavská ...
 – Baňa 26, 57, 65, 97, 100.
 – Brezovo 57.
 Sabinov 74.
 Slovensko 10, 11, 14, 44, 78.
 Smrečany 73
 Spiš 78, 79,
 Spišská ...
 – Kapitula 51, 72, 73, 81, 83, 97, 101
 – Podhradie 78, 79, 94.
 – Sobota 75, 76, 87, 90,
 Strážky 64, 65.
 Svätá zem 21.
 Svätý Jur 81, 90, 92, 94,
 Šivetice 27, 54, 55, 65, 100
 Španielsko 26, 34, 47.
 Štítňik 92.
 Taliansko 26, 42, 44, 46, 47, 97.
 Tower 46.
 Trebišov 88.
 Uhorsko 44, 47, 97.
 Veľká Lomnica 25, 50, 52, 65, 99, 100
 Žehra 50, 63, 65, 68, 97, 99